बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका

## बनगाड कुपिण्डे नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

सल्यान, ६ नं. प्रदेश, नेपाल

# नगर पार्श्वचित्र

२०७४ असार

# दुई शब्द

यस नगरपालिका अन्तर्गत रहेका साविक देवस्थल, बामे, घाँझरीपिपल, मूलखोला गा.वि.स. मा प्रचलित बन्गाडी सँस्कृति र सल्यान जिल्लालाई नै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा चिनाउन सफल कुपिण्डेदहको संयोजनबाट नामाकरण गरिएको बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको पहिलो प्रकाशित दस्तावेजको रूपमा आउन लागेको पार्श्वचित्र छोटो समयमै तयारी गर्न पाउँदा अत्यन्तै खुसी लागेको छ ।

राज्यको पुनर्संरचनाको सिलसिलामा स्थापित यस नगरपालिकाको यथार्थ विद्यमान अवस्था झल्काउने पार्श्वचित्र तयारीले नगरको विकासको वर्तमान अवस्थालई चित्रित गरेको छ । यस्तो चित्रणले आगामी दिनमा हामीले तर्जुमा गर्नुपर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गरी हामीलाई उपलब्ध सीमित श्रोत तथा साधनको अधिकतम सदुपयोग गरी नगर विकासलाई गति प्रदान गर्न अवश्य पनि सहयोग पुऱ्याउने आशा तथा विश्वास लिएको छु । यस अध्ययन प्रतिवेदनले प्राय: सबै क्षेत्र तथा वस्तुगत यथार्थलाई समेट्न प्रयास गरेको भएतापनि सीमित समय तथा स्रोत साधनको सीमाभित्र गरिएको अध्ययन आफैमा पूर्ण हुन सक्दैन । यसलाई समय सन्दर्भअनुसार परिष्कृत र परिमार्जित गर्ने दायित्व हाम्रो काँधमा आएको महशुस हामी सबैले गर्नु पर्ने हुन्छ ।

योजनावद्ध विकासको आधारको रूपमा रहने यो पार्श्वचित्र समयमै तयार गर्न लगाउने नगर कार्यपालिकाको सम्पूर्ण टिम, कार्यकारी अधिकृत तथा अन्य वडा तहमा महत्वपूर्ण जिम्मेवारी पुरा गर्ने कर्मचारी एवं निर्वाचित जनप्रतिनिधि लगायत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघसंस्था तथा अन्य सबैमा नगरपालिकाको तर्फबाट आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यसै गरी यो अध्ययन प्रतिवेदन समयमै सम्पन्न गर्ने इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौँलाई हार्दिक धन्यबाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा नगरको विकासको आधार चित्र कोर्न यो प्रतिवेदन सहयोगी बनोस र दीर्घकालिन सोचका साथ अगाडि बढ्न हामी सबैलाई दिशा निर्देश प्राप्त होस् भन्ने सुभेच्छा प्रकट गर्दछु ।

गोविन्द कुमार पुन  
नगर प्रमुख

# मेरो दुई शब्द

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडि बढाउनका लागि नगरको समग्र तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ। यसै आवश्यकतालाई मध्य नजर गरी नगरपालिकाको पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ। जसमा नगरपालिकाका विभिन्न विषय समावेश गरिएको श्रोत नक्साहरू, विषयगत कार्यालयहरूबाट सङ्कलन गरिएका तथ्यहरूमा आधारित भई उपलब्ध भएसम्मका कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, वन, सिंचाई, खानेपानी, विद्युत आदिका तथ्याङ्क समावेश गरी नगर पार्श्वचित्र तयारी गरिएको छ।

यस नगरपालिकाको अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता, योजना निर्माणकर्ता तथा नगरवासीहरूलाई पार्श्वचित्रले सूचना प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले आशा लिएकी छु। पार्श्वचित्रमा उल्लेखित विवरणमा नगरको राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण छुट्टिने नक्सा, भू-वर्गीकरण तथा भू-उपयोग नक्साका साथै राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का विविध पक्षहरू समावेश गरिएको छ।

अन्तमा प्रस्तुत पार्श्वचित्र तयारी गर्ने सिलसिलामा सूचना संकलन गर्न प्रत्यक्ष र परोक्षरूपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघ/संस्था, सामाजिक परिचालक, वडा सचिवहरू, नगर कार्यपालिकाका कर्मचारीहरू, कार्यकारी अधिकृत तथा शुरुदेखि तथ्याङ्क संकलन, प्रसोधन गरी पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिनुहुने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौंलाई विशेष धन्यबाद दिन चाहन्छु।

मन्जु यरी
नगर उप-प्रमुख

# मेरो भन्नु

कुनै पनि विकासको मार्ग तयार गर्ने योजनाको सही छनोट प्रभावकारी कार्यान्वयन, सरोकारवालाहरुको पूर्ण सन्तुष्टि सहितको उपयोग र निरन्तर अनुगमन एवम् मूल्याङ्कन र दिगोपनाको लागि सही र वस्तुनिष्ट निर्णय लिन तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ। विगतबाट सिकेर वर्तमानको भोगाईका आधारमा भविष्यका लागि योजना तर्जुमा गर्नु वर्तमान पुनर्संरचित स्थानीय तहको पहिलो आवश्यकता हो भन्नेमा दुईमत हुन सक्दैन।

वस्तुनिष्ठता र आवश्यकताको कसीमा योजनाहरू तथा कार्ययोजनाहरू अगाडि बढाउन नसकिएकमा जनताले स्थानीय तहबाट राखेका अपेक्षा पुरा हुन सक्दैनन्। यसैकारण वर्तमानको हाम्रो धरातलीय, सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाको पहिचान गरी भविष्यका आवश्यकता आँकलन गर्ने उद्देश्यका साथ यो अध्ययन प्रतिवेदन (पार्श्वचित्र) सीमित समय तथा स्रोत र सीमाभित्र रही तयार गरिएको हो। पार्श्वचित्रलाई सामान्य रुपमा अध्ययन गर्ने जो कोहीले पनि यो नगरको बहुआयामिकता सहितको वर्तमान अवस्था सहजै आँकलन गर्न सक्ने देखिन्छ। यो पार्श्वचित्रलाई एकातिर नगरको सम्पूर्ण चिनारीको रूपमा हेर्न सकिन्छ भने अर्कोतर्फ हाम्रा सम्भावना र चुनौतिहरूलाई अवगत गर्न सकिन्छ।

पार्श्वचित्र तयारीको क्रममा आफ्नो महत्वपूर्ण समय प्रदान गर्ने नगर प्रमुख, नगर उपप्रमुख, विषयगत कार्यालयका प्रमुख लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी, वडाध्यक्षज्यूहरू, वडा सचिव साथीहरू, सामाजिक परिचालकहरू विविभन्न संघ/संस्थाका प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीहरू तथा पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिन सहयोग पुऱ्याउनु हुने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौं लाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

अन्तमा, यो पार्श्वचित्र आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिमा सफल रहोस् भन्ने सुभेच्छा व्यक्त गर्दछु।

जगत प्रसाद भुसाल
कार्यकारी अधिकृत

# विषयसूची


**खण्ड १ : भूमिका** १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ नगर पार्श्वचित्र तयारीको उद्देश्यहरु १

१.३ नगर पार्श्वचित्र तयारी विधि २

१.४ नगर पार्श्वचित्र तयारीका सिमाहरु २

**खण्ड २ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको परिचय** ३

२.१ नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय ३

२.२ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी, भिरालोपन)) ८

२.३ माटोको बनावट र उर्वराशक्ति १०

२.४ खानीको स्रोत र उपयोगको स्थिति १०

२.५ हावापानी १०

२.६ धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्वका स्थलहरु ११

कुपिण्डे दह ११

निगालचुला लेक १३

तारुपरे सिद्ध गुफा १३

सिद्ध गुफा १४

कृष्ण मन्दिर १६

मैदु पोखरी १६

२.७ मुख्य नदी तथा तालहरु १७

२.८ मुख्य चाडपर्वहरु १९

**खण्ड ३ : जनसाङ्खिक विवरण** २०

३.१ जनसंख्याको विवरण २०

३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण २२

३.३ उमेर समुहअनुसार १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण २७

३.४ पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण २८

३.५ उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण २९

३.६ जातजाति समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ३०

३.७ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण ३१

आदिवासी ३२

उत्पीडित समुदाय ३२

३.८ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ३३
३.९ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण ३३
३.१० महिलाका नाममा भएको घरजग्गाको स्वामित्वको विवरण ३५
३.११ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण ३६
३.१२ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण ३७
३.१३ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण ३८
भवनको उपयोग ३९
भवन संवेदनशीलता ३९
३.१४ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण ३९
३.१५ बसाई सराईको अवस्था ३९
३.१६ व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण ३९
खण्ड ४ : भू-उपयोग ४१
४.१ नगरपालिकाको भू-उपयोगको विवरण ४१
४.२ शहरीकरणको स्वरुप ४२
४.३ शहरोन्मुख बस्तीहरूको वर्तमान स्वरुप ४२
४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू ४४
४.५ नगरपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण ४५
४.६ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र ४५
खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगार स्थिति ४६
५.१ नगर अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरुप ४६
५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था ४६
५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण ४७
५.४ सिंचाइ ४७
५.६ कृषि तथा पशुपालन ४९
५.६.१ कृषि ४९
५.६.२ सेवा केन्द्रहरुको प्रभाव क्षेत्र तथा जनसंख्याको विवरण ५०
५.६.३ कृषक समूहको विवरण ५१
५.६.४ कृषि पकेट क्षेत्र ५३
५.६.५ कृषि उपज संकलन केन्द्र ५३
५.६.६ कृषि बजारीकरण ५३
५.६.७ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना तर्फको कृषक पाठशाला विवरण ५४
५.६.८ जग्गाको उर्वराशक्ति ५४
५.६.९ विभिन्न प्राविधिक शाखाहरुको कार्यक्रम तथा संचालित आयोजनाहरु ५५

| | | |
|---|---|---|
| | ५.६.१० नगरमा सञ्चालित एग्रोभेटहरुको विवरण | ५७ |
| | ५.६.११ पशुपालन | ५७ |
| | ५.६.१२ विकासमान बजार क्षेत्रहरूको स्थिति | ५७ |
| ५.७ | उद्योग तथा व्यापार क्षेत्र | ५७ |
| | ५.७.१ थोक तथा खुद्रा व्यापार | ५९ |
| | ५.७.२ निकासी पैठारी स्थिति | ५९ |
| | ५.७.३ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था | ५९ |
| | ५.७.४ स्थानीय उत्पादनहरूले बाह्य उत्पादनसँग गर्नु परिरहेको प्रतिस्पर्धा | ५९ |
| | ५.७.५ स्थानीय कच्चा पदार्थको उपलब्धता र उपयोगको स्थिति | ६० |
| ५.८ | खानीको स्रोत र उपयोगको स्थिति | ६० |
| ५.९ | अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू | ६० |
| ५.१० | बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विवरण | ६१ |
| ५.११ | सहकारी संस्थाको विवरण | ६२ |
| **खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार** | | **६३** |
| ६.१ | यातायात | ६३ |
| | ६.१.१ विद्यमान सडक सञ्जाल | ६४ |
| | ६.१.२ यातायात सेवा : | ६४ |
| | ६.१.३ वडा केन्द्रदेखि नगपालिका केन्द्रसम्मको दुरी | ६४ |
| ६.२ | संचार | ६५ |
| | ६.२.१ टेलिफोन तथा मोबाइल फोन सेवा | ६५ |
| | ६.२.१ टेलिभिजनको विवरण | ६५ |
| | ६.२.२ हुलाक सेवा | ६५ |
| ६.३ | विभिन्न सुविधाको उपलब्धता अनुसार घरपरिवारको विवरण | ६६ |
| ६.४ | विद्युत | ६७ |
| | ६.४.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण | ६७ |
| | ६.४.२ विद्युतीकरणको वर्तमान अवस्था | ६८ |
| | ६.४.२ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण | ६८ |
| ६.५ | खेलकुद तथा मनोरन्जन | ६९ |
| **खण्ड ७ : सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा** | | **७०** |
| ७.१ | शिक्षा | ७० |
| | ७.१.१ साक्षरता स्थिति | ७१ |
| | ७.१.२ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण | ७२ |
| | ७.१.३ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण | ७३ |
| | ७.१.४ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण | ७३ |

७.१.५ विभिन्न तहका विद्यार्थीहरूको विवरण ७४
७.१.६ शैक्षिक स्थितिको समीक्षा ७५
७.१.७ शिक्षक दरवन्दी विवरण ७६
७.१.८ विद्यालय संख्या: उपलब्ध दरवन्दीको आधारमा ७७
७.१.९ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू ७७
७.२ स्वास्थ्य ७८
७.२.१ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू (Female Community Health Volunteers) ७९
७.२.२ सु“डेनी (TBA) ८०
७.२.३ गाउ“घर क्लिनिक र नियमित खोप ८०
७.२.४ एच. आई. भी./एड्सको अवस्था ८०
७.२.५ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण ८१
७.२.६ खोपको विवरण ८१
७.२.७ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम ८२
७.२.८ शिशु तथा ५ वर्ष बाल मृत्युदर ८२
७.२.९ बालपोषण सम्वन्धी विवरण ८३
७.२.१० सुरक्षित मातृत्वसम्बन्धी विवरण ८४
७.३ नागरिक सुरक्षा सेवा ८५
७.३.१ सामाजिक सूचकहरू ८५
७.३.२ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था ८५
७.४ महिला तथा बालबालिका ८५
७.४.१ महिला सम्बन्धी विवरण ८५
७.४.२ बालश्रमको अवस्था ८६
७.४.३ बाल विकास केन्द्र ८७
७.४.४ बाल क्लव/बाल सञ्जाल ८८
७.५ शान्ति सुरक्षा ८८
७.६ सामाजिक सुरक्षा भत्ता ८९
७.७ अपाङ्गताको विवरण ८९
७.८ खानेपानी तथा सरसफाई ९०
७.८.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य श्रोतको विवरण ९०
७.८.२ वडागत खानेपानीको विवरण ९१
७.८.३ खानेपानी आयोजना ९१
७.८.४ शौचालयको विवरण ९२
७.८.५ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण ९३
७.८.६ खुला दिसामुक्त क्षेत्र ९४
७.९ फोहोर मैला व्यवस्थापन ९४

## खण्ड ८ : वन तथा वातावरण ९५

८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पति ९५
८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण ९७
८.३ जिल्लामा पाइने मुख्य वनस्पतिहरू ९८
८.४ लघु वन पैदावार ९८
८.५ जिल्लामा पाईने वन्यजन्तु ९९
(क) वन्यजन्तु ९९
(ख) चराचुरुङ्गी ९९
(ग) सरिसृप जिवजन्तुहरू ९९
(घ) माछा वर्ग ९९
(ङ) किरा पुतली ९९
८.६ वन क्षेत्र सम्वन्धी विवरण ९९
८.७ सरकारद्वारा व्यवस्थित वन १००
८.८ सामुदायिक वन १००
८.८.१ सामुदायिक वनहरूबाट बिक्री वितरण गरेको वनपैदावरको विवरण १०१
८.९ धार्मिक वन १०२
८.१० कबुलियती बन सम्वन्धी विवरण १०२
८.११ जडिबुटी सम्बन्धी विवरण १०२
८.१२ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम १०३
८.१३ बिरुवा उत्पादन १०४
८.१४ वृक्षारोपण १०६
८.१५ भू-संरक्षण १०८
८.१६ जिल्लामा भएका मुद्दासम्बन्धी विवरण १०८

## खण्ड ९ : विकास सुचकांक र गरिबीको स्थिति १०९

९.१ मानव विकास सुचकको विवरण (HDI) १०९
९.२ मानव गरीबी सूचकाङ्क (Human Poverty Index) ११०
९.३ मानव विकास र गरीबी ११०
९.४ गरिबी न्यूनीकरण ११०
९.५ समग्र विकास स्थिति १११
९.६ नगरपालिकाको विगत ३ आर्थिक वर्षको आय व्ययको विवरण ११२
९.७ नगरपालिकाको अन्य तहसँगको अन्तर सम्बन्ध तथा साझेदार संघ/संस्था ११३

# खण्ड १ : भूमिका

## १.१ पृष्ठभूमि

भरपर्दो तथ्याङ्कीय आधार नै वैज्ञानिक योजना पद्धतिको जग हो । यसले तुलनात्मक अध्ययन, अनुसन्धान, विश्लेषण, विवेचना गर्न सम्भावनाहरूको खोजी गर्न सहि तथ्याङ्कले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने हुनाले नगरमा रहेका विषयगत कार्यालयहरू तथा अन्य संघसंस्थाहरूको तथ्यगत स्थिति झल्कने गरी उपलब्ध भएसम्मका सूचनाहरूलाई व्यवस्थीत ढंगले संकलन गरी यो नगर पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ ।

नेपाल सरकार सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्देशन गरेबमोजिम नगरपालिकाहरूले आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि भरपर्दो तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । दशौं पञ्चवर्षीय योजना (२०७२-२०७७) ले पनि नगरपालिकाहरूको तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्ने कार्यलाई नीतिगत प्राथमिकता दिएको र तीन वर्षीय अन्तरिम योजना (२०७२/७३-२०७६/७७) ले पनि विकास योजना सम्बन्धका लागि नगरपालिकाहरूले भौगोलिक सूचना केन्द्र स्थापना र मानव स्रोत विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने थप दायित्व उल्लेख गरेको छ । यसै प्रयोजनको लागि नगरपालिकाको वस्तुस्थिति झल्कने गरी नगर पार्श्वचित्र (Municipality Profile) तयार गरिएको हो ।

## १.२ नगर पार्श्वचित्र तयारीको उद्देश्यहरू

नगर पार्श्वचित्र मूलत: बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको आगामी नीति तथा कार्यक्रम, योजना तर्जुमा गर्नका लागि तथ्याङ्कीय आधार सृजना गर्ने सन्दर्भमा तयार गरिएको हो । यसले योजना तथा कार्यक्रमको निर्माण कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन जस्ता कुराको लेखाजोखा गर्न मद्दत गर्नेछ ।

क) नगरभित्र रहेका सेवा सुविधाहरूको बारेमा जानकारी गराउने ।

ख) नगरपालिका क्षेत्रभित्रको सम्भावना र समस्याहरूको अवगत गराउने ।

ग) नगरपालीकाको जनसांख्यिक तथा विकासात्मक वस्तुस्थितिको बारेमा जानकारी लगाउनु ।

घ) नगरपालिका भित्र बसोवास गर्ने मानिसहरूको आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक, तथा पेशागत स्थितिको बारेमा जानकारी गराउने ।

ङ) नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका प्राकृतिक स्रोत साधन तथा सीपको पहिचान गरी समष्टिगत विवरण प्रस्तुत गर्ने ।

च) नगरपालिकाको वास्तविक र वस्तुगत सूचना संकलन तथा व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।

छ) नगरपालिका क्षेत्रको तथ्याङ्कको आधारमा जिल्ला तथा राष्ट्रिय स्तरसम्म सूचनाको उपलब्धता गराई व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।

ज) नगरपालिका स्तरमा सञ्चालित कार्यक्रमको पृष्ठपोषण (Feedback) प्रदान गरी आगामी कार्यक्रमको लागि मार्गनिर्देश गर्ने ।

झ) नगरपालिकाको भावि योजना तथा कार्यक्रम र नीति निर्माणको कामलाई आधार प्रदान गर्ने ।

ञ) स्थानीय आवश्यकता र स्रोत साधनको विनियोजनको अवस्थाको जानकारी गराउने ।

## १.३ नगर पार्श्वचित्र तयारी विधि

पार्श्वचित्र तयारीको क्रममा के-कस्ता तरिका र साधनहरूको प्रयोग गरियो त्यसैलाई अध्ययन विधिमा उल्लेख गरिएको छ । नगर पार्श्वचित्रका तयारीका विधीहरू निम्नानुसार छन् ।

१. यसमा विषयगत कार्यालय तथा विभिन्न संघसंस्थाहरूबाट उपलब्ध तथ्यांकहरू समावेश गरिएको छ ।

२. राष्ट्रिय जनगणना, कृषि गणना, विभिन्न सर्वेक्षण, मानव विकास प्रतिवेदन आदिका नतिजाहरू समावेश गरिएको छ ।

३. भौतिक विकास पूर्वाधार, वातावरणीय व्यवस्थापन, सामाजिक विकास, आर्थिक विकास, वित्तीय व्यवस्थापन तथा संस्थागत विकास आदि, नतिजा, सूचकहरू, पुस्ट्याईका आधारहरू, जोखिम पक्षहरू, कार्यक्रमको पहिचान, जस्ता विषयवस्तु समावेश गरिएको छ ।

पार्श्वचित्र तयार गर्ने कार्य प्राथमिक तथा द्वित्तीय सूचना संकलन गरी गरिएको छ । भू-उपयोग, सडकहरू र सो को गुणस्तर तथा वातावरणीय समस्याहरू जस्ता प्राथमिक तथ्यांकहरू, डिजिटल तथ्यांक (GIS data), स्थलस्वरुप नक्शा, हवाई नक्शा, नापी नक्शा, स्थलगत निरीक्षण तथा अन्तरर्वाता गरी संकलन गरिएको छ । वडा तहका समस्याहरू र खाँचोहरू वडा बासीहरू बीच सहभागिता मूलक छिटो मूल्यांकन पद्दति (Participatory Rapid Appraisal) अपनाई जानकारी लिइएको छ । यसका साथै नगरको स्थिति विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी निकायहरूका पदाधिकारीहरू, वृद्धिजिवीहरू उपलब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरूसंग छलफल एवं अर्न्तवार्ता गरी नगरका प्रमुख समस्या एवं विकासका सम्भावनाहरू माथि जानकारी लिईएको छ । नगरका समग्र तथ्यांकहरू जस्तै भौतिक, वातावरणीय, सामाजिक, आर्थिक, वित्तीय एवं संस्थागत तथ्यांकहरू नगरपालिका कार्यालय लगायत नगरपालिका स्थित सरकारी एवं गैरसरकारी कार्यालयहरूको रेकर्डबाट र केही तथ्यांकहरू विभाग तथा अन्य निकायहरूबाट प्रकाशित प्रतिवेदन एवं पुस्तकहरू अध्ययन गरी संकलन गरिएको छ ।

## १.४ नगर पार्श्वचित्र तयारीका सिमाहरू

राष्ट्रिय योजना आयोग र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्धारण गरेबमोजिम नगर पार्श्वचित्र तयार गर्दा प्रयोग गरिएका तथ्यांकहरूको स्रोत र आधार वर्ष खुलाईएको छ । नगरका विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालय, अन्य संघसंस्थाले उपलब्ध गराएका तथ्यांक, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, विभिन्न मन्त्रालय विभागहरू, सम्बन्धित नगरपालिका आदि स्रोतहरूबाट उपलब्ध तथ्यांकको आधारमा यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ । पार्श्वचित्रको अवधारणा अनुसार यस डकुमेन्टले बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको सम्पूर्ण पक्षको यथार्थ जानकारी सरल एवं स्पष्ट रुपमा दिन्छ । अध्ययनलाई यथासक्य वस्तुगत बनाउने प्रयास गरिएको छ । तैपनि स्रोत, साधन तथा समयको परिधीले यस अध्ययनलाई पनि केही सिमिततामा बाँधिएको छ । यस अध्ययनमा निर्धारित उद्देश्यका आधारमा आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

# खण्ड २ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको परिचय

## २.१ नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय

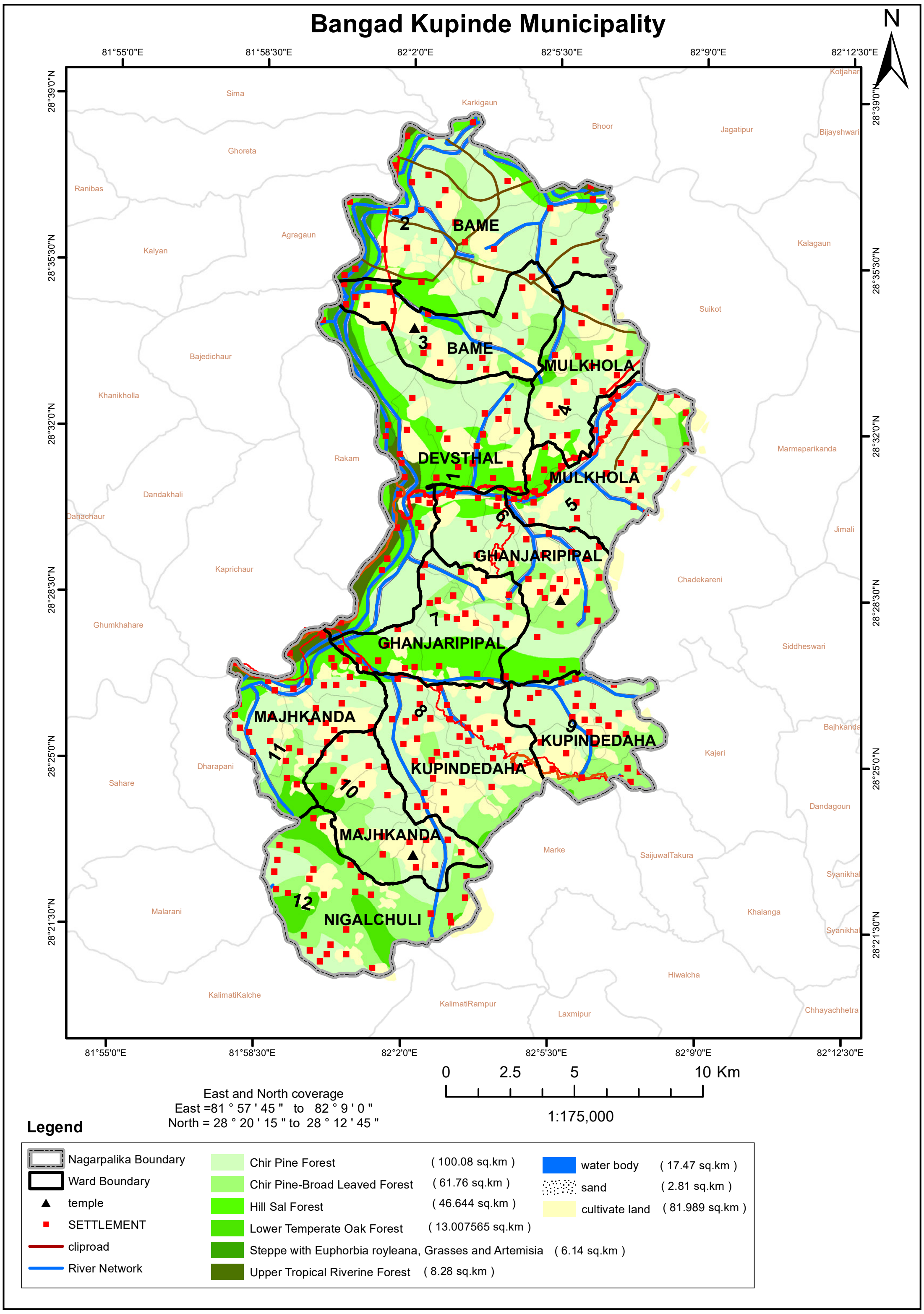


नक्सा नं. १ : नगरपालिकाको संक्षिप्त विवरणको नक्सामा

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका ६ नं. प्रदेश अन्तर्गत सल्यान जिल्लाको पश्चिम उत्तरतर्फ महाभारत पर्वत श्रृंखलाको मध्यभागमा अवस्थित छ । पूर्वमा कुमाखमालिका तथा ढोरचौर गाउँपालिका पश्चिममा सुर्खेत जिल्ला, उत्तरमा जाजरकोट जिल्ला र दक्षिणमा शारदा नगरपालिका तथा कालिमाटी गाउँपालिका छन् । विश्व मानचित्रमा यसको अवस्थिति २८° २०' ०" उत्तरी आक्षांशदेखि २८° ४०' ०" उत्तरी आक्षांश र ८१° ५८' ०" पूर्वी देशान्तरदेखि ८२° ८' ३०" पूर्वी देशान्तर सम्म छ। करीब ३३८.२१ व.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यस नगरपालिका समुन्द्र सतहबाट ५५० मिटरदेखि २३०० मिटरको उचाईमा रहको छ। प्राकृति सम्पदा साँस्कृति विविधताले भएको यस नगरपालिकामा अवस्थित कुपिण्डेदह मुख्य पर्यटकीय महत्वको स्थान हो । यस नगरपालिका नेपाल सरकारद्वारा गाउँपालिका नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या तथा सीमाना निर्धारण आयोगको प्रतिवेदनअनुसार २०७३ फाल्गुण २७ गतेको मन्त्रीपरिषद्को निर्णयअनुसार घोषणा गरिएको हो। साविकका ७ गा.वि.स.हरू देवस्थल, बामे, मुलखोला, घाँजरी पिपल, कुपिण्डेदह, माझँकाडा र निगालचुलालाई मिलाएर स्थापना गरिएको यस नगरपालिकामा १२ वडा रहेका छन् । साविक देवस्थल, बामे, घाँझरीपिपल, मूलखोला गा.वि.स. मा प्रचलित बन्गाडी सँस्कृति र सल्यान जिल्लालाई नै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा चिनाउन सफल कुपिण्डेदहको संयोजनबाट बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका नामाकरण गरिएको हो । साविकका गा.वि.स. अनुसार नगरपालिकाको वडा विभाजन तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. १ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका साविकका गाविसहरुको विवरण

| वडा नं. | समावेश भएका साविकका गा.वि.स.हरू | साविकका वडा नं. |
|---|---|---|
| १ | देवस्थल | १-९ |
| २ | बामे | १-५ |
| ३ | बामे | ६-९ |
| ४ | मुलखोला | १-३, ५, ६ |
| ५ | मुलखोला | ४, ७-९ |
| ६ | घाँजरीपिपल | ३, ४, ६, ८ |
| ७ | घाँजरीपिपल | १, २, ५, ७, ९ |
| ८ | कुपिण्डेदह | १-५ |
| ९ | कुपिण्डेदह | ६-९ |
| १० | माझकाँडा | १-५ |
| | निगालचुला | १ |
| ११ | माझकाँडा | ६-९ |
| १२ | निगालचुला | २-९ |

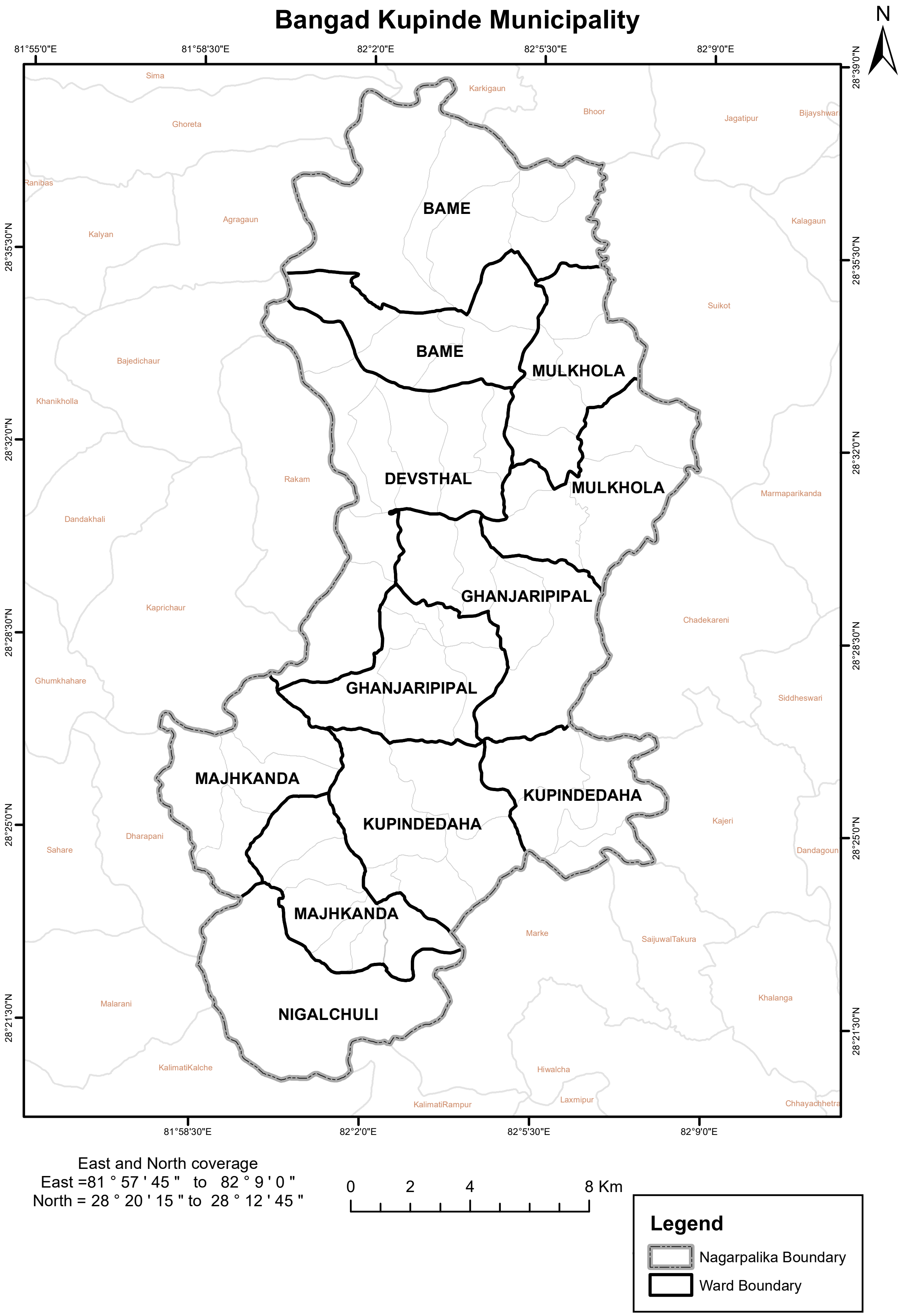


नक्सा नं. २ : नगरपालिकाको नक्सामा साविकका गा.वि.स.हरू

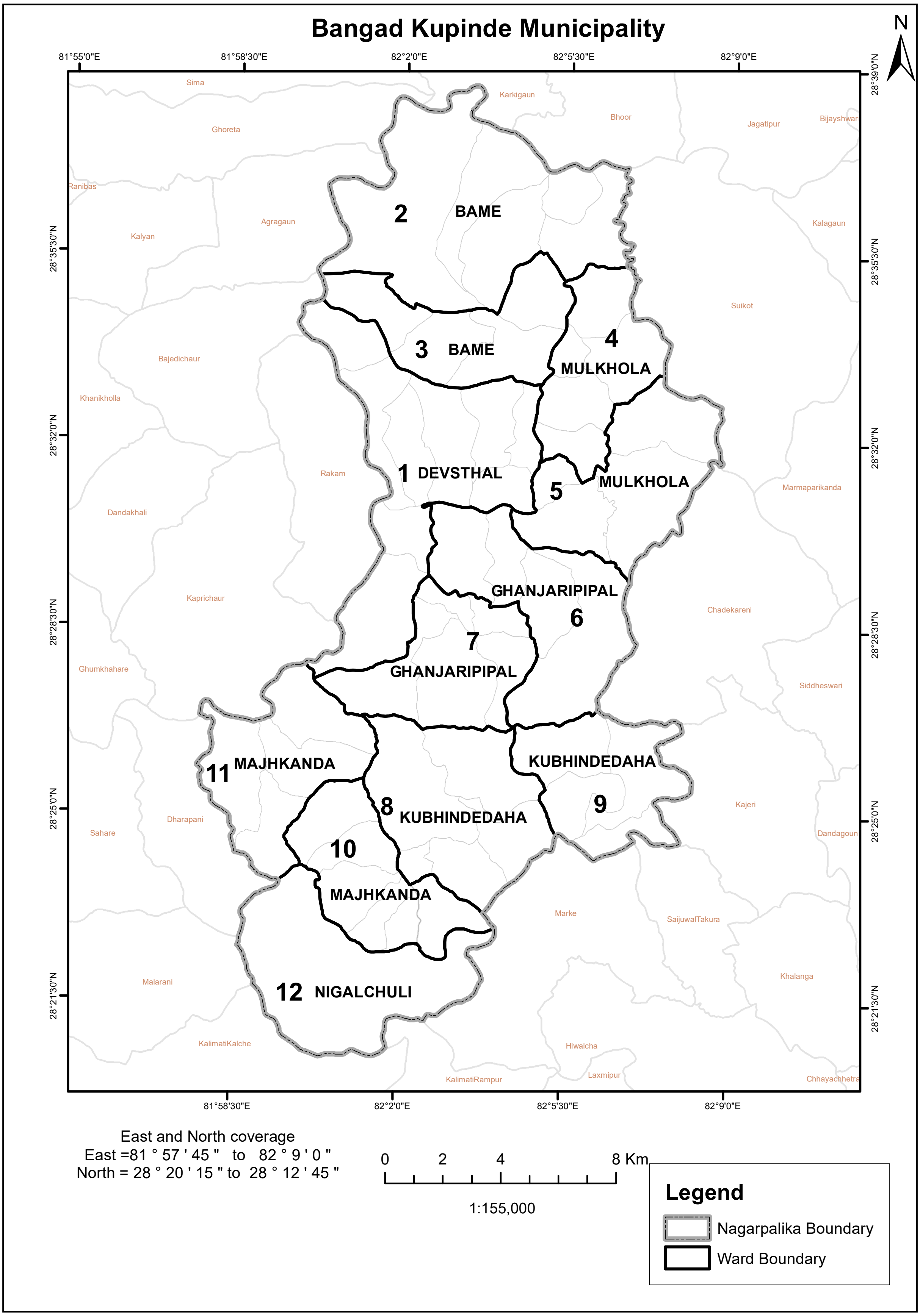


नक्सा नं. ३ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको वडा विभाजन गरिएको नक्सा

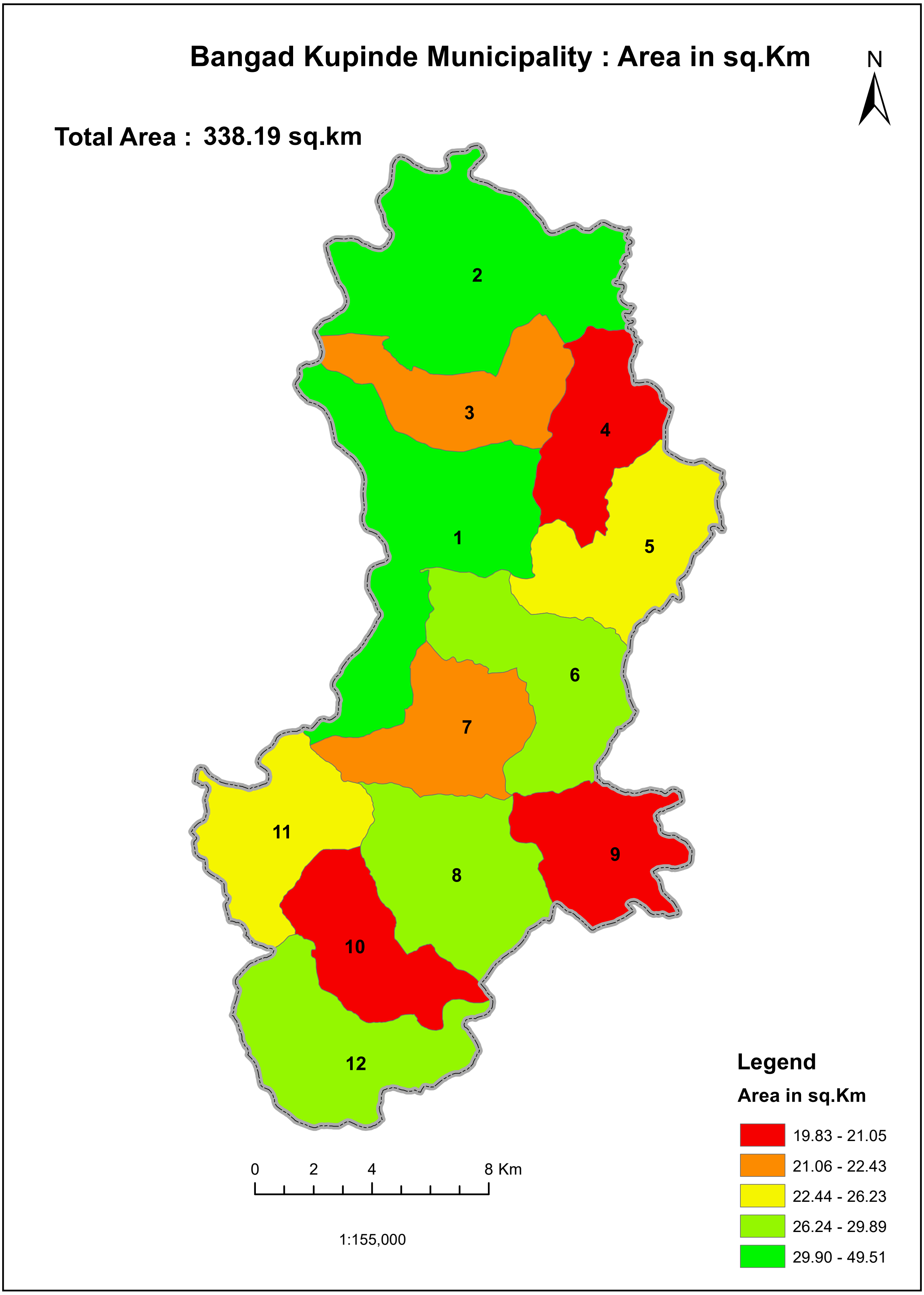


नक्सा नं. ४ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको वडागत क्षेत्रफलको नक्सा

## २.२ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी, भिरालोपन))

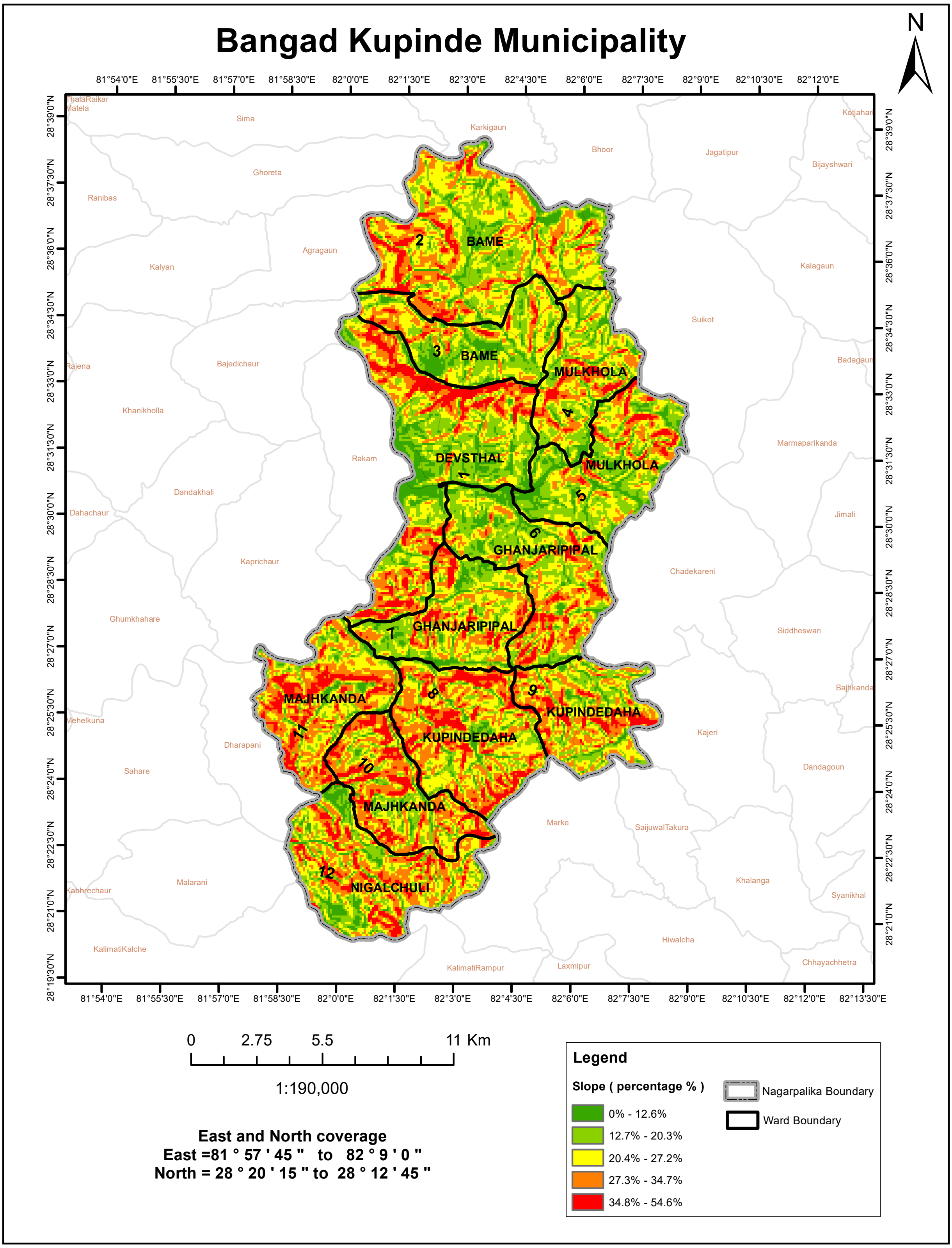


नक्सा नं. ५ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको भिरालोपना दर्शाउने नक्सा

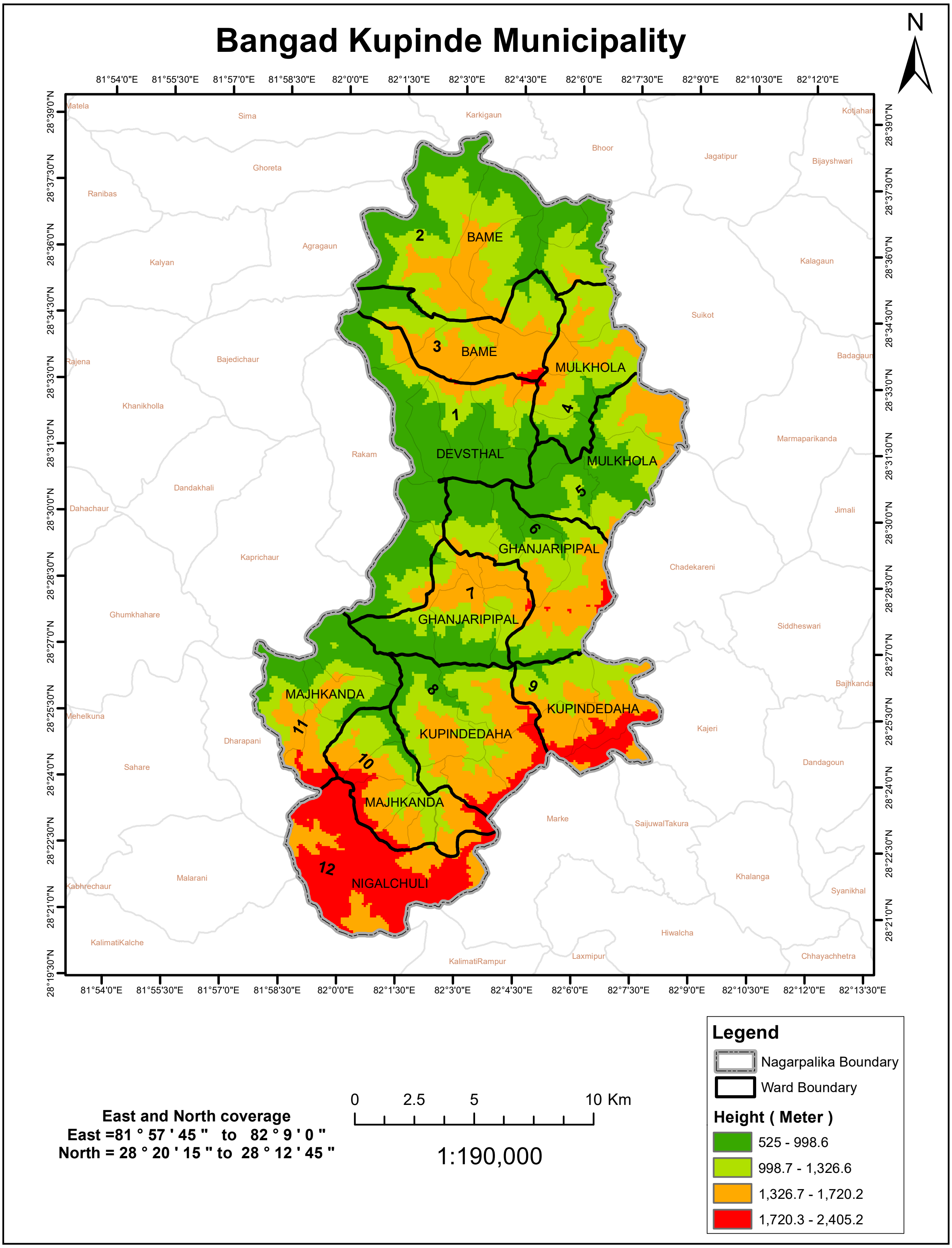


नक्सा नं. ६ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका जमिनको उचाईअनुसार नक्सा

## २.३ माटोको बनावट र उर्वराशक्ति

नगरको भु-बनावट कडा चट्टान, बलौटे माटो, रातो माटो, चिम्टाइलो माटो आदिको समिश्रणबाट निर्माण भएको छ । खोला किनारामा भएका फाँटहरूको बनावट नदिले थुपारेको माटो र बलौटे माटोले बनेको छ । यहाँका फाँटहरूमा उर्वरा शक्ति राम्रो भएकाले कृषि उत्पादन र तरकारी राम्रो हन्छ । तर नगरको ठूलो क्षेत्रफल पहाड तथा वनले ओगटेकोले कृषि उत्पादनको लागि उर्वर भूमि सिमित रहेको छ । भेरी नदी किनारा र आसपासका भूमिहरूमा माटोको कारण खाद्यान्न बालीको लागि बढी उर्वराशक्ति रहेको पाईन्छ । समथल भूभागमा खाद्यान्न बालीको लागि उर्वर भूमि पाइन्छ भने भिराला पाखाहरूमा खोटेसल्ला, सुन्तला, अनार तथा नदीका आसपासका भूभागमा धान, गहुँ, मकैको लागि उर्वर रहेको पाइन्छ । बोट विरुवामा सिसौ, मसला, टुनी, जामुन आदिको लागि पनि उपयुक्त रहेको छ । अधिकांश कृषकहरूको कृषि पेशा परम्परागत रुपमा नै रहेकोले कृषि उत्पादनमा खासै वृद्धि हुन सकेको अवस्था छैन । जसका कारण कृषि पेशामा युवाहरूको आकर्षण कम रहेको छ । नगरमा रहेका सम्भाव्य क्षेत्रहरूमा समेत उर्वर भूमि बृद्धि गर्ने दिर्घकालिन सोचले सार्थकता पाउन सकेको छैन । नगरमा माटोको बनावट र उर्वराशक्तिको अध्ययनको आधारमा नगरवासीहरूको आर्थिक हैसियत वृद्धि गर्न के-कस्ता उत्पादन प्रणाली अपनाउन सकिन्छ । यस विषयमा छुट्टै अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

## २.४ खानीको स्रोत र उपयोगको स्थिति

नगरको खानीसम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन गरेको हालसम्म पाइदैन तापनि महाभारत पर्वतमालामा ठुलो मात्रामा चुनढुंगा उपलब्ध हुन सक्ने सम्भावना देखिएको छ । विस्तृत रुपमा वातावरणीय र पर्यावरणीय अध्ययन गरेर उक्त क्षेत्रमा चुनढुंगा उत्खनन्सम्बन्धी काम हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ । नगरमा उपलब्ध हुने अन्य कच्चा पदार्थमा रोडा, ढुंगा, बालुवा, स्लेट (घर छाउने ढुंगा), खरी आदि प्रसस्त मात्रामा पाइन्छ । हाल यसको उपयोग घर निर्माणका साथै सिमेन्ट ब्लक, खम्बा, पोल, ह्युमपाइप बनाउन यस नगर र आसपासका अन्य गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा प्रयोग भएको पाइन्छ भने केही अंश बालुवा, गिट्टी, तथा ढुंगाहरू अन्य जिल्लामा समेत निर्यात गरिन्छ ।

## २.५ हावापानी

यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको हावापानी यहाँका भू-धरातलीय बनावटमा पाइने विषमतासँगै हावापानीमा पनि बिविधता पाइन्छ । होचो, मैदानी र नदीका बेसीहरूमा गृष्मकालमा गर्मी र हिउँदमा चिसो हुन्छ भने उच्च भेगमा गृष्मकालमा सामान्य तापक्रम रहे पनि हिँउदमा ठण्डा हुन्छ । भेरी नदीको किनार आसपास मध्यान्ह पछि उच्च गतिमा हावा चल्छ । नगरका विशेष गरी वैशाख महिनादेखि भदौ महिनासम्म निकै गर्मी हुने यस नगरमा पुष र माघ महिनामा ज्यादै जाडो हुन्छ । गर्मीयाममा यहाँको तापक्रम अधिकतम १४ डिग्री देखि ३१ डिग्री सेल्सियससम्म पुग्दछ भने हिउँदमा सामान्यतया ३ डिग्री देखी २८ डिग्री सेल्सियस न्यूनतमसम्म पुग्न जान्छ । यहाँको जलवायुमा प्रचुरमात्रामा आद्रता पाईन्छ । सल्यान जिल्लाको सम्पूर्ण भागमा वार्षिक ११०० मि.मि. भन्दा बढी वर्षा हुने गर्दछ । प्राय: धेरै वर्षा हुने मौसम बैशाख-जेष्ठ महिनामा शुरु भै भाद्र-आश्विनमा समाप्त हुने र गर्मी महिनाको तुलनामा जाडो महिनामा कम बर्षा हुने गर्दछ । नगरको दक्षिण भूभागमा रहेको निगालचुली लेकमा हिउँदमा हिउँसमेत पर्दछ ।

तापक्रम, वर्षा र मौसमको वितरणका आधारमा नगरमा निम्न प्रकारका हावापानी रहेको पाईन्छ।

१. **उप-उष्ण जलवायु:** नगरको होचो क्षेत्र समुन्द्र सतहदेखि करिव १५०० मिटरसम्मको उचाईमा यसप्रकारको जलवायु पाईन्छ। गर्मी महिनामा धेरै गर्मी र हावा चल्छ भने हिउँदमा जाडो हुने गर्दछ।

२. **समशीतोष्ण:** बनगाड कुपिण्डेको मध्य पहाडी क्षेत्रका १५०० मिटरदेखि २३०० मिटरसम्मको उचाईमा यसप्रकारको हावापानी पाईन्छ। उच्च भूभागमा पर्ने हुनाले हिउँदमा निकै जाडो हुने गर्दछ। निगालचुला लेकमा हिउँ समेत पर्दछ।

## २.६ धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्वका स्थलहरू

प्राकृतिक सौन्दर्यको धनी, जैविक विविधता एवं साँस्कृतिक विविधताले भरिपूर्ण रहेको कारण नेपालको आकर्षक पर्यटन गन्तव्यहरूमध्ये सल्यान जिल्ला र विशेषत: बनगाड नगर महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ। कुपिण्डे दह, निगालचुला लेक लगायत विभिन्न धार्मिक, साँस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्व बोकेका मठमन्दिरहरू जस्तै कृष्ण मन्दिर, तारुपरे सिद्ध गुफा नगरका प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्र हुन्। यी क्षेत्रहरूको वरिपरि केही विकासका पूर्वाधारहरू निर्माण गरी, संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्न सकेको खण्डमा र यी क्षेत्रहरूको बारेमा प्रचार प्रसार गरी नगरलाई पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा विकास गरी राम्रो आम्दानी तथा रोजगारीका अवसरहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ।

बनगाड कुपिण्डे नगरको प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा रहेको कुपिण्डेदह नगरको वडा नं. ८ मा अवस्थित छ। सल्यानको सदरमुकाम खलङ्गा देखि करिब १५ कि.मि. पश्चिममा तिन तिर पहाडले घेरिएको र उत्तर निकास पनि चट्टानले थुनिएको मनमोहक कुपिण्डेदह अत्यन्तै रमणीय स्थलको रुपमा रहेको छ। यस क्षेत्रमा जैविक विविधता रहेको पाइन्छ। यसैगरी तारुपरे सिद्ध गुफा, निगालचुला लेक र अन्य धार्मिक तथा पुरातात्विक मन्दिरहरू यस नगरका महत्वपूर्ण पर्यटकीय क्षेत्र हुन्।

### कुपिण्डे दह

सल्यान जिल्लाको महत्वपूर्ण सम्पदाको रुपमा रहेको कुपिण्डेदह हाल बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका अन्तर्गत वडा नं. ८ मा अवस्थित छ। सल्यानको सदरमुकाम खलङ्गादेखि करिब १५ कि.मि. पश्चिममा रहेको कुपिण्डेदहको पूर्व, दक्षिण र पश्चिममा अग्ला पहाड तथा उत्तरतर्फ पहाडी चट्टानले थुनिएको छ। यसको मनमोहक दृष्यले तथा आसपासमा रहेको जैविक विधिताले पर्यटकलाई लोभ्याउने गर्दछ। खलङगादेखि बाविया चौरसम्म कच्ची सडकबाट पुग्न सकिन्छ। बावियाचौरबाट करिब १५ मिनेटको पैदलयात्रा पछि कञ्चन पानी भएको कुपिण्डेदह पुग्न सकिन्छ। यस दहको गहिराई करिब ५५ मिटर रहेको छ। यस दहमा रहेको पानीको रङ परिवर्तन भैरहेको जस्तो देखिन्छ। कुपिण्डे दह केही लाम्चो आकारमा फैलिएको छ। यस दहको वरिपरि कुपिण्डे, मुस्लेरी, आगर्नेटा, परिगाउँ, लामडाँडा र ज्यामिरे गाउँहरू रहका छन्। दहको सिरानमा कैलु बराहको मन्दिर रहेको छ। यस मन्दिरमा ताल पारीको कुपिण्डे गाउँ निवासी गोसाई थर गरेका पुजारीले काम गर्दछन्। सन्तान नभएका महिलाहरूले सन्तान प्राप्तिको लागि कैलु बराहाको पुजा अर्चना र भाकल गरे पछि सन्तान प्राप्तीको बरदान पाइने जन विश्वास रहेको छ। कैलु बराह मन्दिरमा विशेषगरी पूर्णिमा र संक्रान्तीको बेला भेडा र कुखुराको वली चढाइन्छ। हरेक वर्ष कार्त्तिक पूर्णिमाको अवसरमा ठूलो मेला लाग्ने गर्दछ।

कुपिण्डे तालको उत्पत्तिको सन्दर्भमा एक रोचक किंवदन्ती छ। जसअनुसार द्वापर युगको अन्त्यतिर हाल ताल रहेको स्थानमा एउटा गाउँ थियो। त्यस गाउँमा कुनैदिन एक जना साधु बास बस्न आए र घर घरमा चारेर बास मागे पनि उनले कुनै घरमा बास पाउन सकेनन्। त्यस बिच एक जना बृद्धाले बल्लतल्ल बास बस्न त दिईन् तर ति बृद्धाका घरमा अन्नको एक दाना पनि थिएन। छिमेकीको घरबाट मागेर ल्याएको ढुटोको रोटि पकाएर कर्कलोको तरकारीसँग खान दिइन्। ती सन्यासीले अत्यन्तै मिठो मानेर ढुटोको रोटि खाई सुते विहान भाले बास्ने वित्तिकै ति वृद्धालाई ब्युझाए अनि भने "हे बुढी आमा, म कैलु बराहा हु" अरुलाई बास बस्न नदिने पापिष्टहरूको गाउँ छिन भरमा डुबाईदिदैछु, तपाई कुपिण्डेको लेक तिर जानुहोस्। साधुको सल्लाह अनुसार ती बृद्धा लेकतिर लागिन्। यता छिनभरमै मुसलधारे पानी बर्षियो। गाउँ जलमग्न भयो। भनिन्छ, त्यो जलासय भित्र हजारौ वर्ष पछिसम्म पनि घरका आकृतिहरू देखिन्थे। कुकुर भुक्थे, कुखुराका भालेहरू बास्थे ढिकीजाँतो चलेको आवाज आउने गर्दथ्यो। त्यती मात्र होइन, तालको किनारमा लुगा धुन आउनेहरूको लागि मागे जति ताउला र भाडाहरू आफै निस्केर आउथे र लुगा धोइसकेपछि आफै पानी भित्र डुब्दथे। एकदिन एउटी महिलाले लोभ गरी ताउलो घरमा लाने प्रयत्न गरिन् त्यसपछि ति ताउलाहरू बाहिर आउन छाडे। अहिले पनि औसी, पुर्णिमा र संक्रान्तिका बेला दह भित्र थरिथरिका आवाजहरू घन्केको सुन्न सकिन्छ भन्ने विश्वास छ। साथै तालको कन्चन पानीमा कुनै पात पतिंगर खस्यो की चराले टिपेर लैजाने हुँदा यो ताल यति सफा र सुन्दर देखिएको हो भन्ने गरिन्छ।

विक्रम संवत २०४० को दशकसम्म घना वनजंगल, विभिन्न वन्यजन्तुहरूको बासस्थान र पानीका मुहानहरू पर्याप्त रहेको साथै तालको सतह समेत घटेको थिएन। त्यस्तै भूक्षयको समस्या पनि थिएन।

वि.सं. २०५० को दशक पछि वनजंगलको विनास, आगलागी, चोरी शिकारी तथा माझखोला, ज्यामिरे खोला र मुस्लेरी खोलाबाट खहरे सृजित भई दहमा गेग्रानहरू थुप्रिँदै गएको र पानीका मुहानहरू सुकेर तालको सतह घट्दै गएको छ। तत्काल ताल संरक्षणमा विशेष अभियान सञ्चालन गरी दह आसपासका भू तथा जलाधार क्षेत्रलाई संरक्षण गर्नु पर्ने देखिन्छ। दहको वरिपरि वातावरण मैत्री चक्रपथ निर्माण गर्ने, दहमा जम्मा भएका गेग्रान निकाल्ने तथा ताल वरिपरि पार्क, रिसोर्ट, होटलको व्यवस्था गर्ने र नौका (डुङ्गा) हरूको भरपर्दो व्यवस्था गर्ने तथा बावियाचौर-बालुवासंग्रही खण्डको सडक निर्माण गरी संचालन गर्ने जस्ता पर्यटकीय पूर्वाधार विकास कार्यहरू सम्पन्न गर्न सकेको खण्डमा कुपिण्डेदह अनुपम सौन्दर्यले भरिपूर्ण पर्यटकीय गन्तव्य स्थलको रुपमा स्थापित हुने निश्चत छ।

## निगालचुला लेक

सल्यान जिल्लाको दक्षिणी भागमा अवस्थित निगालचुला समुद्रसतहबाट करिव २४०९ मिटरको उचाईमा रहेको छ । यस निगालचुलामा रहेको निगालचुला लेक घना जंगलले भरिपूर्ण रहेको छ । जहाँ राष्ट्रिय सम्पदाको रुपमा रहेका लोपोन्मुख जनावरहरू जस्तै, बाघ, बदेल, भालु, चितुवा, ब्वाँसो, स्यालजस्ता महत्वपूर्ण वन्यजन्तुहरू पाइन्छन् । साथै विभिन्न चराचुरुङ्गीहरूको आवाजले त्यस लेकलाई संगितमय बनाएको छ भने चैत्र-वैशाख-जेष्ठमा जंगललाई लालिगुँरास फुलले रातम्य पारेको हुन्छ भने पुस-माघ-फागुनमा हिउँ परेर सेताम्य भएर सेतो टोपि लगाए जस्तो देखिन्छ । विभिन्न जडीबुटी पाइने प्रख्यात यस लेकमा बाख्रा चरण तथा पशु चरणबाट मनग्य आम्दानी प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

## तारुपरे सिद्ध गुफा

तारुपरे सिद्ध गुफा सल्यान जिल्ला बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका वडा नं. ४ काफलपानीमा अवस्थित रहेको एक धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थल हो । जो धार्मिक रुपले सिद्धबाबाको पुजाआजा गर्ने गरिन्छ भने ऐतिहासिक रुपमा यहाँको मौलिकता झल्किने जात्रा लाग्ने गर्दछ । धार्मिक रुपले र ऐतिहासिक रुपले प्रत्येक वर्ष दशै पछि कोजाग्रत पूर्णिमाको दिनमा स्थानीय तथा बाह्य भक्तजनहरू आएर गाईको दुध चढाउने चलन छ । यस सिद्धबाबालाई आफूले मनले चिताएको बर मागेमा पुरा हुने जन विश्वास रहेको पाइन्टछ । यहाँ सिद्ध बाबालाई भेडाको सौरा पनि चढाउने चलन चलि आएको छ । गाईको दुध चढाएमा त्यस गाईले बहर (बाच्छा) मात्र दिने र त्यसरी गाईले दिएको बाच्छालाई रोग नलाग्ने र धेरै वर्ष बुढो हुँदा पनि बाँच्ने विश्वास पनि चलेको पाइन्छ । यदि मनले सोचेर भक्तीपूर्ण रुपले भेडाको सौराको बलि दिएमा निसन्तान दम्पत्तिबाट सन्तान हुने पनि जनविश्वास रहेको छ । यस तारुपरे लेकमा पहिले सामान्य दह रहेको भन्ने गरिन्छ । अहिले पनि दह रहेको ठाउँमा खाडल परेको हेर्न सकिन्छ । त्यसै तारुपरे लेखबाट निस्किएको पानीको मुहान विभिन्न बस्तीमा खानेपानी उपलब्ध भएको देखिन्छ । जहाँ सिद्ध गुफा भन्ने गरिन्छ । त्यहाँ त्यस गुफाभित्र जाँदा गाईको थुन आकारको बनावट देख्न सकिन्छ र गुफाभित्र मादल जस्तै देखिने एउटा ढुङ्गा रहेको छ त्यस ढुङ्गालाई

हामीले बजाउँदा मादल कै जस्तो स्वर दिने र गाना पनि छुट्याउन सकिने गरी बजाउन सकिन्छ । साथै ठिक त्यसै दिन कोजाग्रत पूर्णिमाको दिनमा तारुपरे मेला (जात्रा) लाग्ने पनि गर्दछ । यस मेलामा यहाँको सँस्कृति झल्कीने नाचगान र बाजागाजा ल्याएर मेलाको रौनक बढाउने गर्दछ । जस्तै सिगारू नाच (बन्गाडी टप्पा), पैसेरी नाच, लरे नाच, सरिङ्गे (मयुर) नाचका साथै झ्याली, मादल र दमाह, बासुरी बजाएर मेलालाई आकर्षकको रुपमा हेर्न सकिन्छ ।

तारुपरे सिद्ध गुफा

तारुपरे सिद्ध गुफाको भित्री भाग

तारुपरे सिद्ध गुफा एक धार्मिक र ऐतिहासिक रुपमा चल्दै आएको परम्परा छ त्यसलाई सूचना प्रचार प्रसार गरेर पर्यटकीय स्थलको रुपमा हेर्न सकिने बनाउन सकिन्छ । तारुपरेको महत्वलाई साँस्कृतिक रुपमा बचाउन सकिने स्थान रहेको छ । यसलाई व्यवस्थित र मनोरम बनाउन सके आर्थिक संकलन केन्द्र बनाउन पनि सकिन्छ र त्यस तारुपरे लेखलाई संरक्षित गरेर पानीको श्रोतलाई दिगो बनाउन पनि सकिन्छ जुन वरपरको बस्तीमा पानीको अभावबाट बचाउन सकिने हुन सक्छ त्यसैले तारुपरे गुफा संरक्षण र संवर्द्धन आवश्यक देखिन्छ ।

## सिद्ध गुफा

सिद्धगुफा बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका वडा नं. १२ (साविकको निगालचुला गा.वि.स. ३ नं. वडा) मा अवस्थित छ । किवदन्ती अनुसार धेरै पहिला जुन (चन्द्रमा) र ताराको लडाइबाट उक्त गुफा बनेको मान्यता छ । उक्त गुफा भित्रका गाईको बिला, कालो घोडा, विभिन्न प्रकारका ढुंगाका मुर्तिहरु रहेको पाइन्छ । उक्त गुफालाई संरक्षणको लागि  नगरपालिका हुँदै जि.वि.स.सम्म सडक र संरक्षणको लागि पहल हुँदै आए पनि उचित संरक्षणको अभावमा पर्यटकहरुलाई आकर्षण गर्न सकिएको छैन । उचित व्यवस्थापन र संरक्षण गर्न सकेको खण्डमा पर्यटकको गन्तव्य स्थानको रुपमा विकास गर्न सकिने निश्चित छ ।

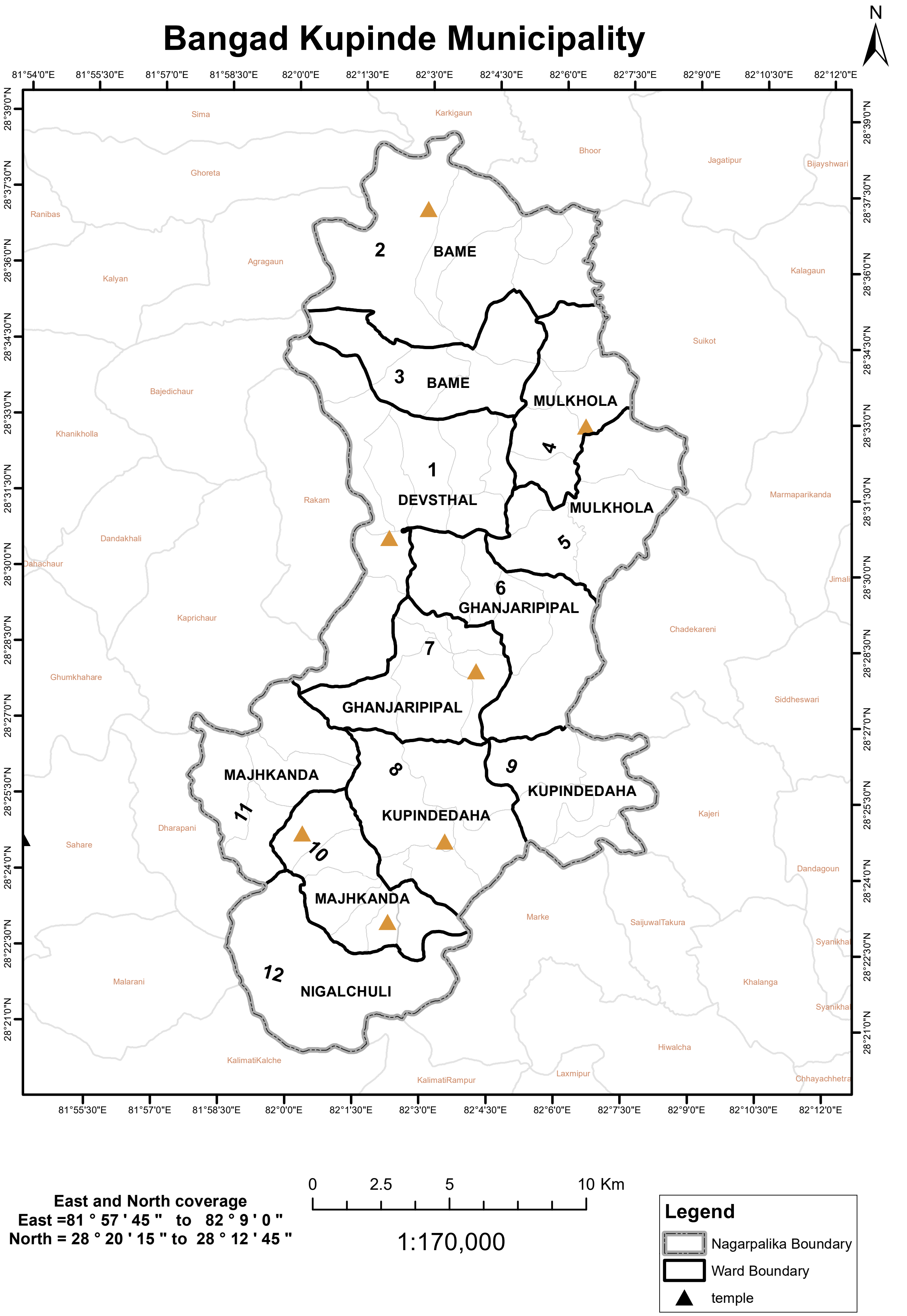


नक्सा नं. ७ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा रहेका धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय स्थलहरूको नक्सा

## कृष्ण मन्दिर

सल्यान जिल्ला वनगाड कुपिण्डे नगरपालिका अर्न्तगत वडा नं. १ मा अवस्थित कृष्ण मन्दिर पौराणिक कालमा भेरी नदिको किनारमा कृष्ण भगवान प्रकट भएको र त्यहि कालदेखि देवताहरूको बासस्थान रहेको पवित्र भूमि भएको हुँदा यस ठाउँलाई देवस्थल नामाकरण गरिएको कथन रहेको छ। यस कृष्ण मन्दिरभित्र रहेको कृष्ण भगवानका मुर्तिहरू चोरी गरी फलावाङ भन्ने स्थानमा पुऱ्याइएको र रातारात उक्त फलावाङ भन्ने ठाउँबाट उक्त मुर्तिहरू गायव भएका र पुन: ति मुर्तिहरू यहि स्थानमा फेला परेको जन श्रुति पाइन्छ। यस्तो महत्वपूर्ण धार्मिक तथा पर्यटकिय स्थल संरक्षणको अभावमा जिर्ण बन्दै गएको छ। उक्त स्थानलाई संरक्षण तथा सम्वर्द्धन गरी धार्मिक पर्यटकिय स्थल बनाउन सकिने र आम्दानीको श्रोतमा समेत वृद्धि हुने देखिन्छ। आधुनिक युगमा मानिसहरूमा धर्म प्रतिको विश्‍वास घट्दै गएको हुँदा धार्मिक स्थलहरूप्रति मानिसहरूले वेवास्था गर्दै जान थाले। यस्तो महत्वपूर्ण  धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थललाई जर्गेना गर्न सके मानिसहरूमा धार्मिक भावना जागृत भै समाजमा धार्मिक सहष्णिुता कायम भै सामाजिक सद्भाव, साम्प्रदायिक सद्भाव समेत कायम रहने हुँदा सम्बन्धित निकायले यस प्रति चासो देखाउन जरुरी देखिन्छ।

## मैदु पोखरी

मैदु पोखरी नाम कसरी रहन गयो भन्ने सन्दर्भमा स्थानीय बुढापाखालाई मैदु पोखरीको पहिलेको नाम पन्च पोखरीको नामले परिचीत त्यस ठाउँमा पोखरीको पूर्व तर्फ १८० मिटरको दुरीमा एक सिद्ध मन्दिर रहेको छ, त्यस ठाउँमा सिद्ध नामक देवताले बास गरेको हुँदा त्यस ठाउँलाई सिद्ध भनिएको र पोखरीमा पानी कतैबाट पनि बगेर नआउने, बगेर पनि नजाने र एक्कासी रातीमा उत्पत्ती भएको भनी भनाई रहेको छ। त्यस ठाउँमा सिद्ध नाम गरेको देतवाको बास हुँदासम्म त्यस वरपरका जग्गा जमिन जोत खन गर्दा केही भाग छोड्नुपर्ने र नछाडेमा मानिस विरामी पर्ने वा गोरु बिरामी भै मृत्यु हुने भनाई रहेको छ। पछि त्यस नामलाई परिवर्तन गरी मैदु भन्ने एउटा टोलको नामबाट मैदुपोखरी नामाकरण गरिएको भन्ने जनश्रुती छ। कालान्तरमा जनसंख्याको वृद्धि, अव्यवस्थित बसोबासले पोखरी वरपर घर बनाउने प्रचलन बढेको छ भने बर्षा समयमा माटो, ढुंगा बगेर बिस्तारै पोखरीको सतह पुरिदै जाँदा पोखरीको अस्तित्व संकटमा पर्न गएको छ। जसलाई गहनतापूर्वक लिई पोखरीको अस्तित्वलाई जिवन्त राख्न संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्नतर्फ सबैलाई अभिप्रेरित गर्नुपर्छ जसबाट यस क्षेत्रलाई पर्यटकीय स्थलको रुपमा विकास गर्न सकिन्छ।

## २.७ मुख्य नदी तथा तालहरू

जल सम्पदाको दृष्टिले नेपाल ब्राजिलपछि विश्वको दोस्रो सबैभन्दा समृद्ध राष्ट्र र एसियामा पहिलो राष्ट्र मानिन्छ। नेपालमा ६ हजारभन्दा बढी नदिनालाहरू रहेका छन्। यी नदीनालाहरूबाट सिँचाई सुविधा, खानेपानीको आपूर्ति, जल यातायात, पर्यटन र मत्स्य पालनको क्षेत्रमा बहुआयामिक रुपले प्रयोग गर्न सकिने देखिन्छ। तर समग्रमा जल उपयोग ज्यादै न्यून भई इन्धनका विविध साधनको प्रयोग गरिरहनु परेको कुरालाई नकार्न सकिन्न।

नगरपालिकाको पश्चिम सिमाना रहेको भेरी नदी नै नगरको प्रमुख नदीको रुपमा रहेको छ। यो नदी उत्तरतर्फबाट दक्षिणतिर वडा नं. २, ३, १ र ११ हुँदै वगेको छ। पर्यटकीय दृष्टिले ज्यादै महत्व बोकेको यस भेरी नदीको प्राकृतिक वहाव पनि विचित्रको छ। नगरमा सिंचाई, खानेपानी, तथा विद्युत उत्पादनमा समेत भेरी नदीलाई उपयोग गर्न सकिने देखिन्छ। यस बाहेक नगर भए अन्य खोला तथा खहरेहरु बग्ने गरेका छन् जस्तै, संग्रही खोला, बनगाड खोला, क्युरेनी खोला, च्युरा खोला, कुपिण्डे दह आदि।

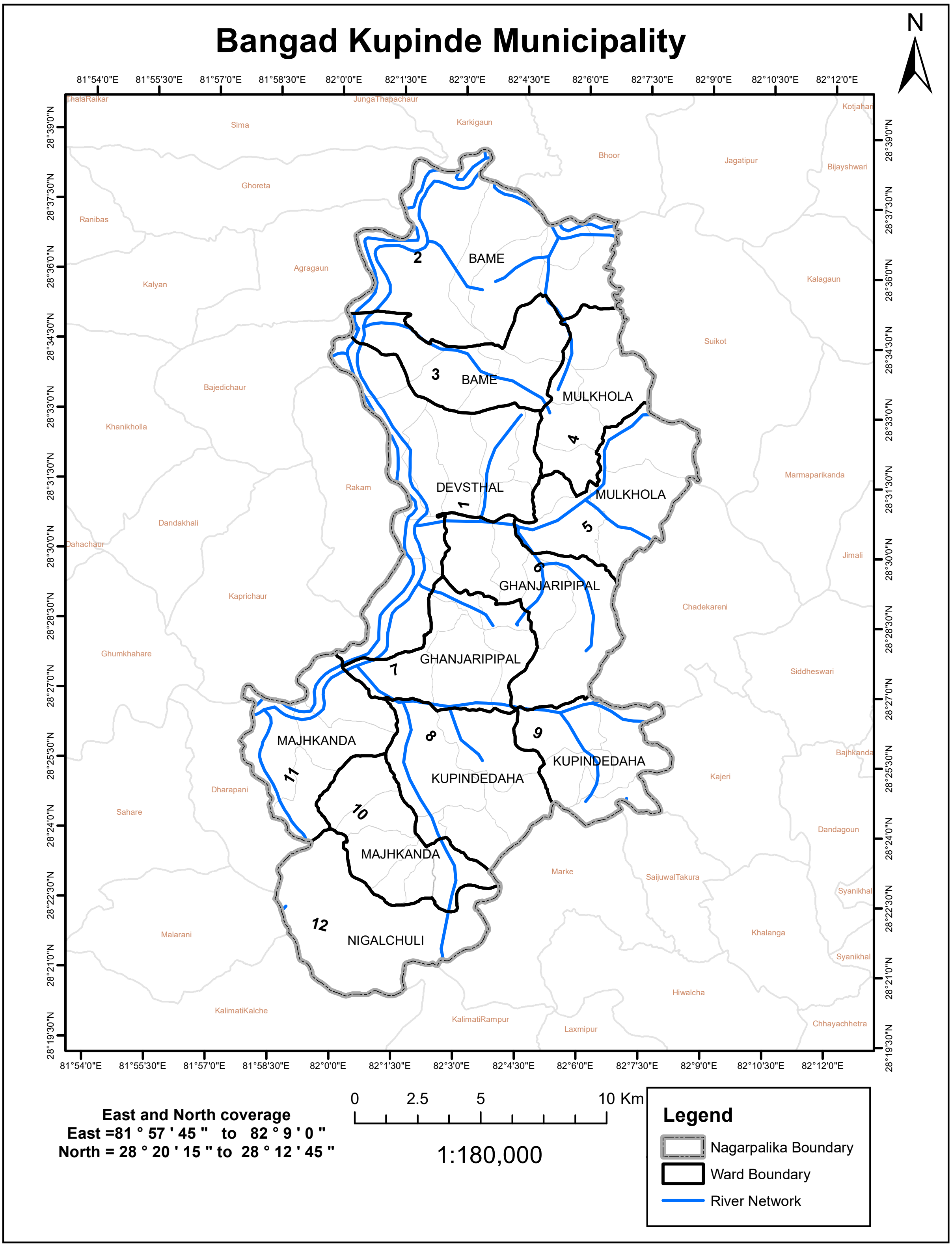


नक्सा नं. ८ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका नदी, ताल तथा पोखरीहरूको नक्सा

नगरपालिकाको पश्चिम सिमाना रहेको भेरी नदी नै नगरको प्रमुख नदीको रुपमा रहेको छ। पर्यटकीय दृष्टिले ज्यादै महत्व बोकेको यस भेरी नदीको प्राकृतिक वहाव पनि विचित्रको एवं रहष्यमय देखिन्छ। यसबाहेक नगरमा धेरै नदीनाला, खोलाहरू बगेको देख्न सक्छौ जस्तै, संग्रही खोला, बनगाड खोला, कुपिण्डे दह आदि।

## २.८ मुख्य चाडपर्वहरू

यस नगरपालिकामा विभिन्न जाति, धर्म सम्प्रदाय र भेषभुषाका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । यहाँ अधिकांश हिन्दू धर्म मान्ने पहाडी मूलका मानिसहरू रहेका छन् भने त्यस्तै मुस्लिम र क्रिस्चियन धर्म मान्ने मानिसहरू पनि छन् । सबै जातजाती र सम्प्रदायका आ-आफ्नै खाले धर्म संस्कृति र चालचलनहरू छन् । जसमा बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, विवाह पञ्चमी, छठ, होली, चैते दशैं, साउने-माघे संक्रान्ती, गोठधूप, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णीमा, गोठाले, श्री स्वस्थानी पूर्णिमा, नयाँ वर्ष सोह्रश्राद्ध, कर्कट संक्रान्ति, भुर्की पूजन, संकट पूजा, बुद्धजयन्ती, विभिन्न ल्होसार पर्वहरू, बारारवि अवल, सुवरात, ईद, वकरईद, मोहरम, ग्यारही सरिफ, इदुलफितर, क्रिशमस डे,नयाँ वर्ष, गौरा, होली, आइतबारी, देवीजात, जेष्ठ पूर्णिमा (राजी जातिको), चराईहरू (राना थारु जातिको), धुरिया पूजा, भूतुवा पूजा, रनपुतला (ब्राह्मण, क्षेत्री), अनन्त्य, भुवा (रणकौशल प्रदर्शन गरिने खेल), पुसे १५, ओल्के, असारे १५, गंगा दशहरा, विसु तिहारे आदि चाडपर्वहरू रहेका छन् । यसैगरी नगरमा हुने गरेका प्रमुख जात्राहरूमा गाईजात्रा, कृष्णाष्टमी जात्रा र लाखे जात्रा हुन् भने विशेष अवसरहरूमा झ्याउरे, सोरठी, सिगांरु, टप्प, सारङ्गे आदि नृत्यहरू गरी मनोरन्जन गर्ने प्रचलन रहेको छ ।

# खण्ड ३ : जनसाङ्खिक विवरण

## ३.१ जनसंख्याको विवरण

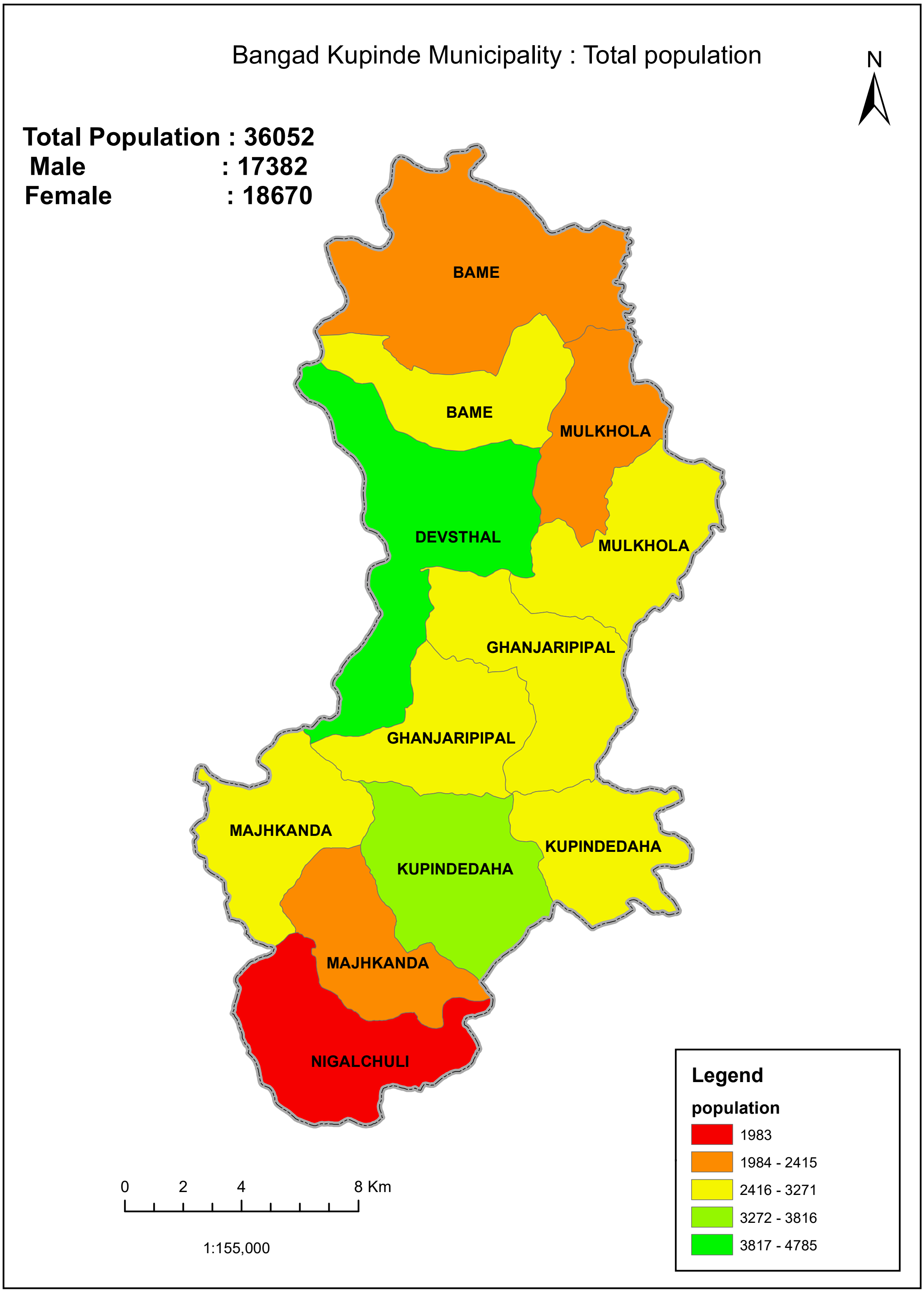


नक्सा नं. ९ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको नक्सा

कुनैपनि स्थानको जनसंख्या विकासको साधन र साध्य दुवैको रुपमा रहेको हुन्छ । विकासको लागि आवश्यक अन्य आर्थिक, भौतिक साधनहरूको परिचालन मानव श्रोतबाट नै हुने भएकाले विकास योजना तर्जुमा गर्दा यसको बनावटको विविध पक्षहरूको अध्ययन र विश्लेषण हुनु आवश्यक छ । नेपालमा जनसंख्याको विविध पक्षको तथ्याङ्क प्रत्येक १० वर्षमा हुने राष्ट्रिय जनगणनाको साथै स्थानीय निकाय तहमा घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत समेत प्राप्त हुने गरेको छ । बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा वि.सं. २०६८ को राष्ट्रिय जनगणना पछि घरधुरी सर्वेक्षण भएको छैन । त्यसैले यहाँ राष्ट्रिय जनगणनाबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा जनसंख्याका विविध पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार हाल बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको जनसंख्या ३६,०५२ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ४८.२१ प्रतिशत (१७,३८२ जना) र महिला ५१.७९ प्रतिशत (१८,६७० जना) रहेका छन् । राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) अर्थात् प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ९३.१० रहेको छ । जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटरमा रहेको जनसंख्या) १०६ जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस नगरपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये ५२.१७ प्रतिशत १५ देखि ५९ वर्ष उमेर समूहका, ४१.८१ प्रतिशत १४ वर्ष वा सो भन्दा कम उमेरका र ६.०२ प्रतिशत ६० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका रहेका छन् । राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा ६,७६३ घरपरिवार रहेका छन् । यस नगरपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये १.७६ प्रतिशत (६३६ जना) अपाङ्गता भएकाहरू रहेका छन् । जस मध्ये ३६३ जना पुरुष र २७३ जना महिला छन् । हाल यस नगरपालिकामा प्रति परिवार औषत ५.३३ जना सदस्य रहेको देखिन्छ । नेपालको परिवारको औषत आकार ४.८८ रहेको छ । देशमा सबैभन्दा बढी रौतहट जिल्लामा ६.४४ र सबैभन्दा कम कास्कीमा ३.९२ रहेको देखिन्छ । बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका परिवारको आकार समग्र देशको आकारभन्दा तुलनात्मक रुपमा ठुलो देखिन्छ ।

तालिका नं. ३ : जनसंख्याको विवरण

| विवरण | २०६८ |
|---|---|
| जम्मा जनसंख्या | ३६,०५२ |
| पुरुष | १७,३८२ (४८.२१%) |
| महिला | १८,६७० (५१.७९%) |
| जम्मा घरधुरी | ६,७६३ |
| लैंगिक दर | ९३.१० |
| औषत परिवार आकार | ५.३३ |
| ५ वर्ष र सोभन्दा माथिको साक्षरता दर | ५८.८५ |
| जनघनत्व (प्रति वर्ग कि.मि.) | १०६.६० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस नगरपालिकाको जनसंख्या जसरी नेपालको जनसंख्या बढेको छ त्यही स्थितिले यहाँ पनि जनसंख्या बढिरहेको अवस्था देखिन्छ ।

## ३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

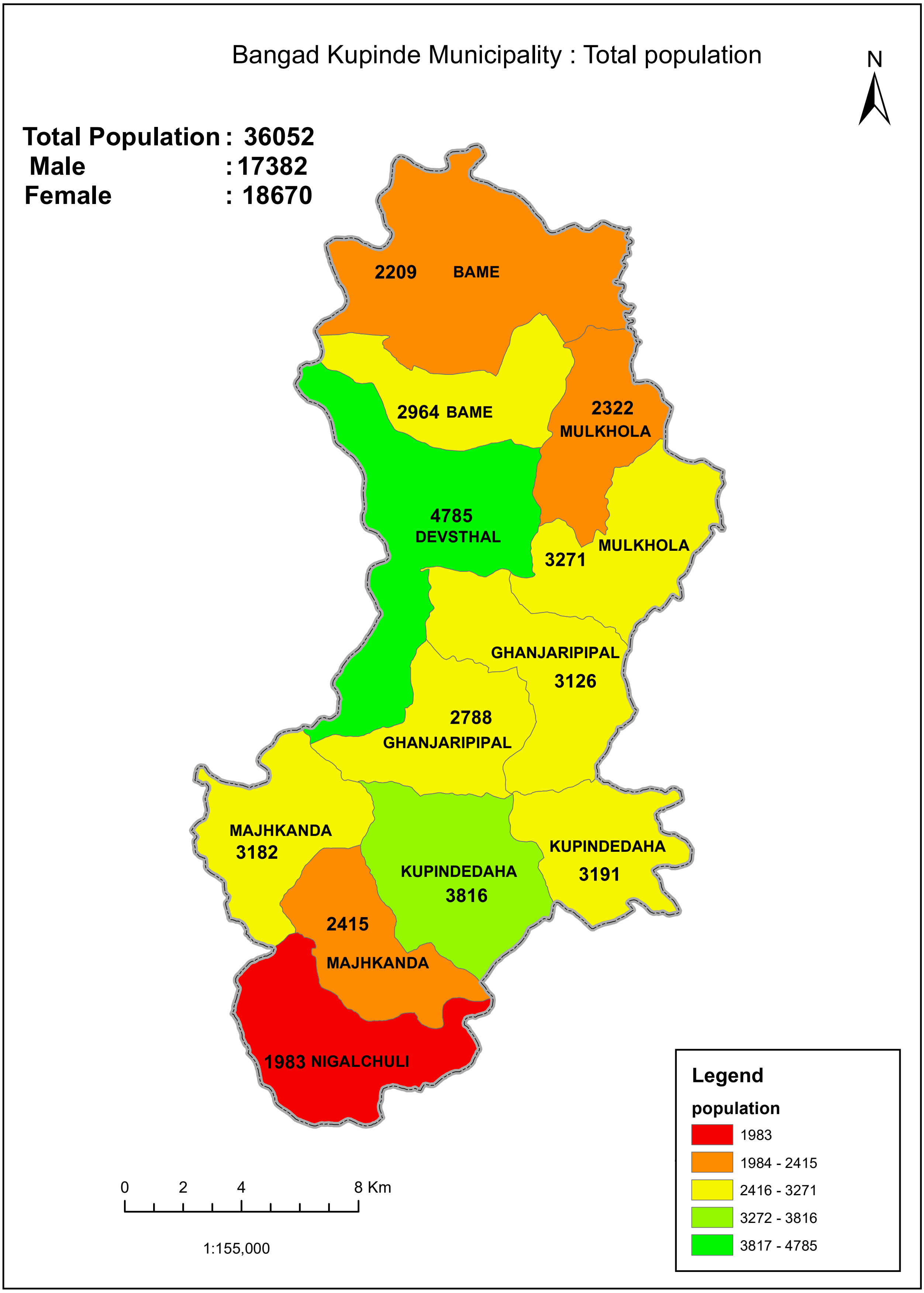


नक्सा नं. १० : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको कुल जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. ४ : वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

| वडा नं. | जम्मा क्षेत्रफल | औषत घरधुरी आकार | जम्मा घरधुरी संख्या | जम्मा जनसंख्या | पुरुष | महिला | लैङ्गिक अनुपात | जनघनत्व |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | ४३.५१ | ४.७८ | १,००२ | ४,७८५ | २,२३५ | २,५५० | ८७.६५ | १०९.९७ |
| २ | ४९.५७ | ५.२० | ४२५ | २,२०९ | १,०१६ | १,१९३ | ८५.१६ | ४४.५६ |
| ३ | २१.५६ | ५.५५ | ५३४ | २,९६४ | १,४३८ | १,५२६ | ९४.२३ | १३७.४८ |
| ४ | २०.०६ | ५.२१ | ४४६ | २,३२२ | १,१०७ | १,२१५ | ९१.११ | ११५.७५ |
| ५ | २६.०२ | ५.१९ | ६३० | ३,२७१ | १,६०८ | १,६६३ | ९६.६९ | १२५.७१ |
| ६ | ३०.०२ | ५.६४ | ५५४ | ३,१२६ | १,५१८ | १,६०८ | ९४.४० | १०४.१३ |
| ७ | २१.५५ | ४.९५ | ५६३ | २,७८८ | १,३६० | १,४२८ | ९५.२४ | १२९.३७ |
| ८ | २९.८९ | ५.७२ | ६६७ | ३,८१६ | १,८६५ | १,९५१ | ९५.५९ | १२७.६७ |
| ९ | २०.८३ | ५.६१ | ५६९ | ३,१९१ | १,५०१ | १,६९० | ८८.८२ | १५३.१९ |
| १० | २१.०२ | ५.४६ | ४४२ | २,४१५ | १,२११ | १,२०४ | १००.५८ | ११४.८९ |
| ११ | २४.३४ | ५.७९ | ५५० | ३,१८२ | १,५५३ | १,६२९ | ९५.३३ | १३०.७३ |
| १२ | २९.८३ | ५.२० | ३८१ | १,९८३ | ९७० | १,०१३ | ९५.७६ | ६६.४८ |
| | ३३८.२१ | ५.३३ | ६,७६३ | ३६,०५२ | १७,३८२ | १८,६७० | ९३.१० | १०६.६० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको कूल जनसंख्या ३६,०५२ रहेको छ। जसमा महिलाको जनसंख्या १८,६७० र पुरुषको जनसंख्या १७,३८२ रहेको छ। नगरको लैङ्गिक अनुपात ९३.१० (प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या) रहेको छ। यस नगरको क्षेत्रफल ३३८.२१ वर्ग कि.मि. रहेको छ। समग्र नगरको जनघनत्व १०६.६० जना प्रति वर्ग कि.मि. रहेको छ। नगरमा औषतमा प्रति परिवार ५.३३ जनसंख्या बसोबास गर्दछन।

यस नगरपालिकाका १२ वडाहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा सबैभन्दा धेरै जनसंख्या भएको वडामा वडा नं १ रहेको छ जसमा जम्मा ४,७८५ मानिसहरूले बमोबास गर्दछन्। नगरका ३ हजारभन्दा बढी जनसंख्या भएको वडाहरू ५ ओटा छन्। वडा नं. ८ मा ३,८१६, वडा नं. ५ मा ३,२७१, वडा नं. ९ मा ३,१९१, वडा नं. ११ मा ३,१८२ र वडा नं. ६ मा ३,१२६ मानिसहरू बसाबास गर्दछन। वडा नं. १२ लाई सबै भन्दा कम जनसंख्या (१,९८३) ले आफ्नो वासस्थानको रुपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ। क्षेत्रफलको हिसाबमा वडा नं. २ (४९.५७ वर्ग कि.मि.) सबैभन्दा ठूलो वडा हो भने वडा नं. ४ (२०.०६ वर्ग कि.मि.) सबैभन्दा सानो वडा हो। जनघनत्वलाई आधार मान्दा वडा नं. ३ सबैभन्दा बढी जनघनत्व (१३७.४७ जना/वर्ग कि.मि.) भएको वडा हो। त्यस्तै वडा नं. २ सबैभन्दा कम जनघनत्व (४४.५६ जना/वर्ग कि.मि.) भएको वडा हो। औषत घरधुरीको आधारमा सबैभन्दा बढी वडा नं. ११ मा प्रति परिवार ५.७९ जनसंख्या रहेको छ भने सबैभन्दा कम वडा नं. १ मा ४.७८ जनसंख्या प्रति परिवार बमोबास गर्दछन्। जसको विस्तृत विवरण तालिका नं. १ उल्लेख गरिएको छ।

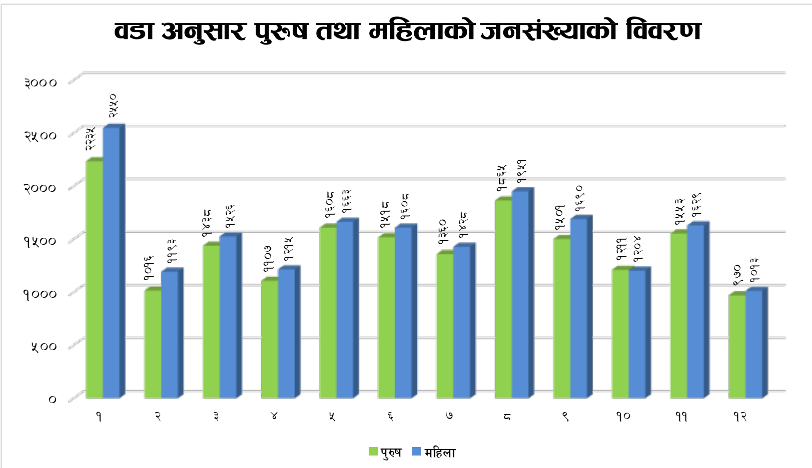

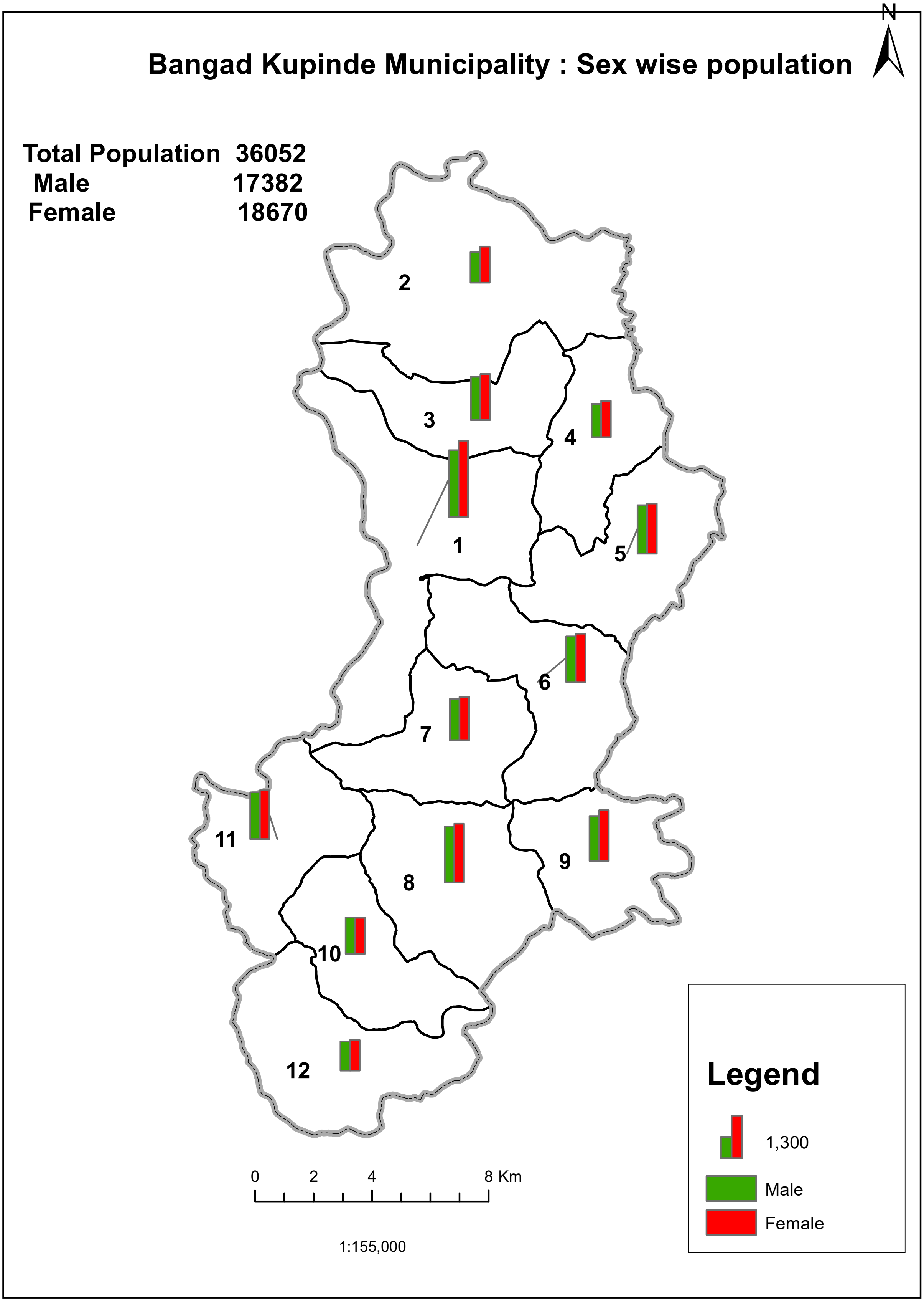


नक्सा नं. ११ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको लिङ्गअनुसार जनसंख्याको नक्सा

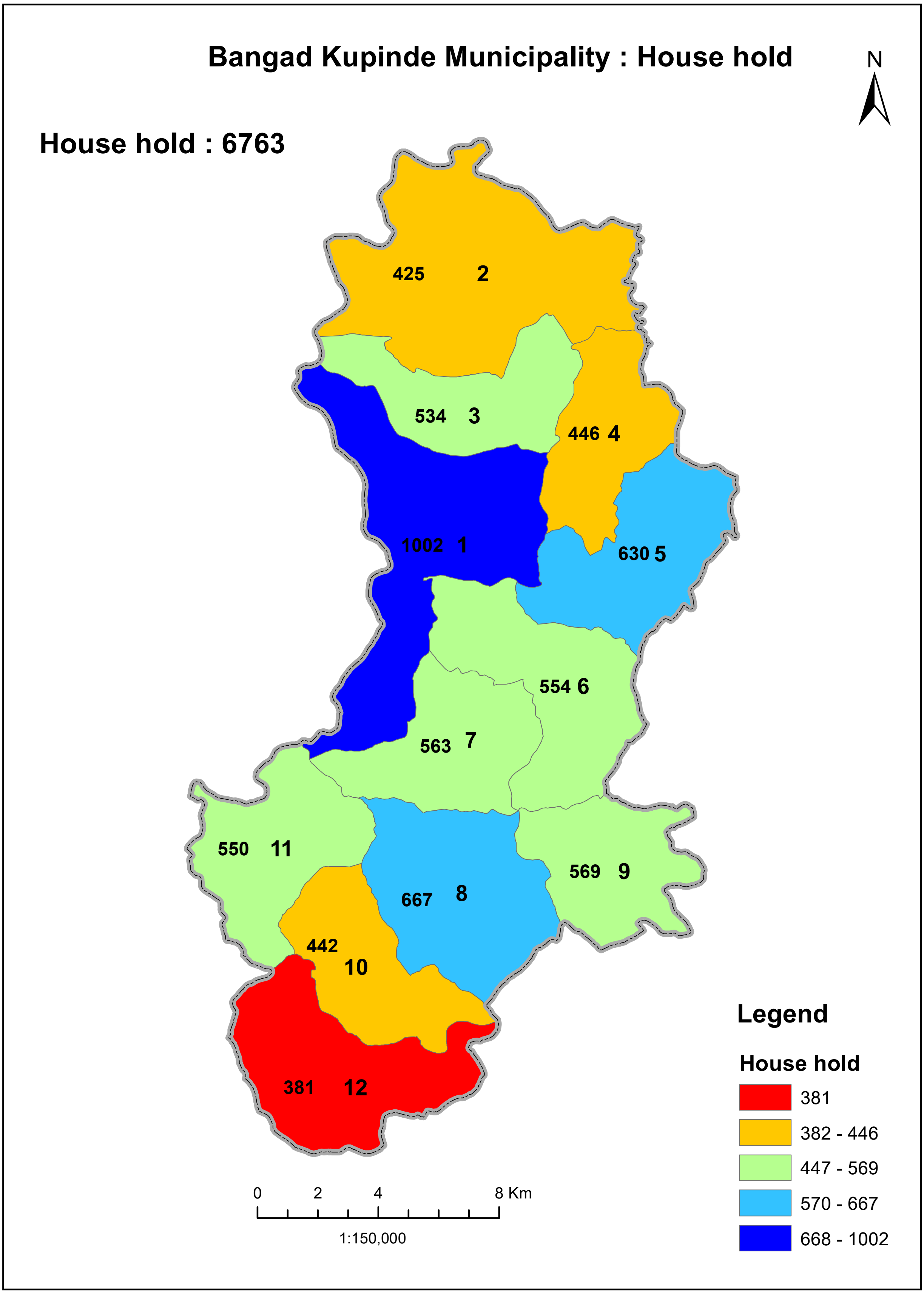


नक्सा नं. १२ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको वडागत घरधुरीको नक्सा

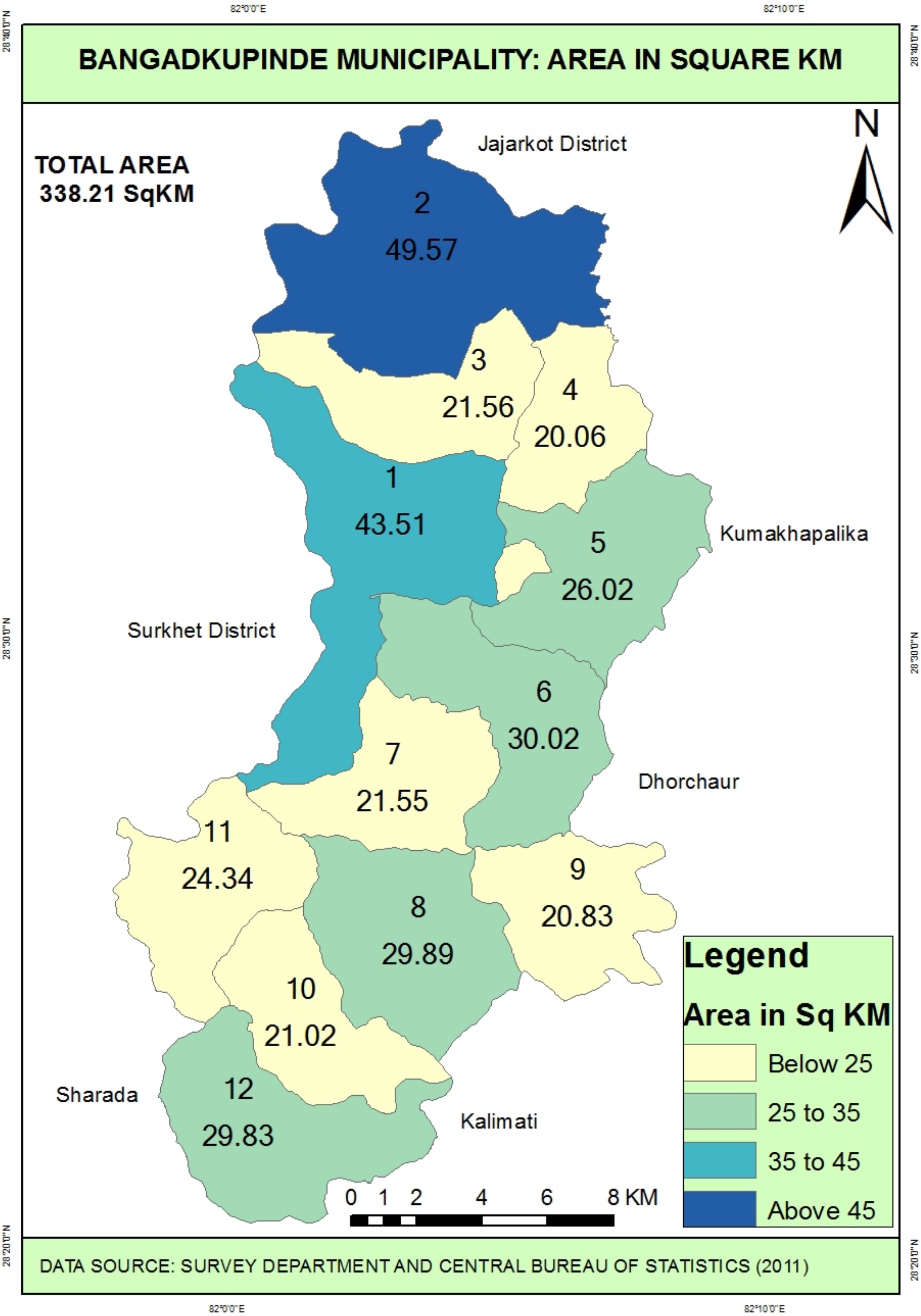


नक्सा नं. १३ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको वडागत क्षेत्रफलको नक्सा

## ३.३ उमेर समुहअनुसार १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

तालिका नं. ५ : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

| सि.नं. | विवरण | पुरुष | महिला | जम्मा |
|---|---|---|---|---|
| १ | कहिल्यै विवाह नभएको | ४,८५६ | ४,५८३ | ९,४३९ |
| २ | एक विवाह भएको | ६,३६२ | ७,९६३ | १४,३२५ |
| ३ | बहु विवाह भएको | ४०९ | २१४ | ६२३ |
| ४ | पुन: विवाहित | ५७० | ४०६ | ९७६ |
| ५ | विधुवा/विधुर | २४९ | ६०० | ८४९ |
| ६ | सम्बन्ध विच्छेद (पारपाचुके) भएको | २१ | २६ | ४७ |
| ७ | छुट्टिएका | १४ | ४७ | ६१ |
| | १० वर्षभन्दा माथिका जम्मा जनसंख्या | १२,४८१ | १३,८३९ | २६,३२० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

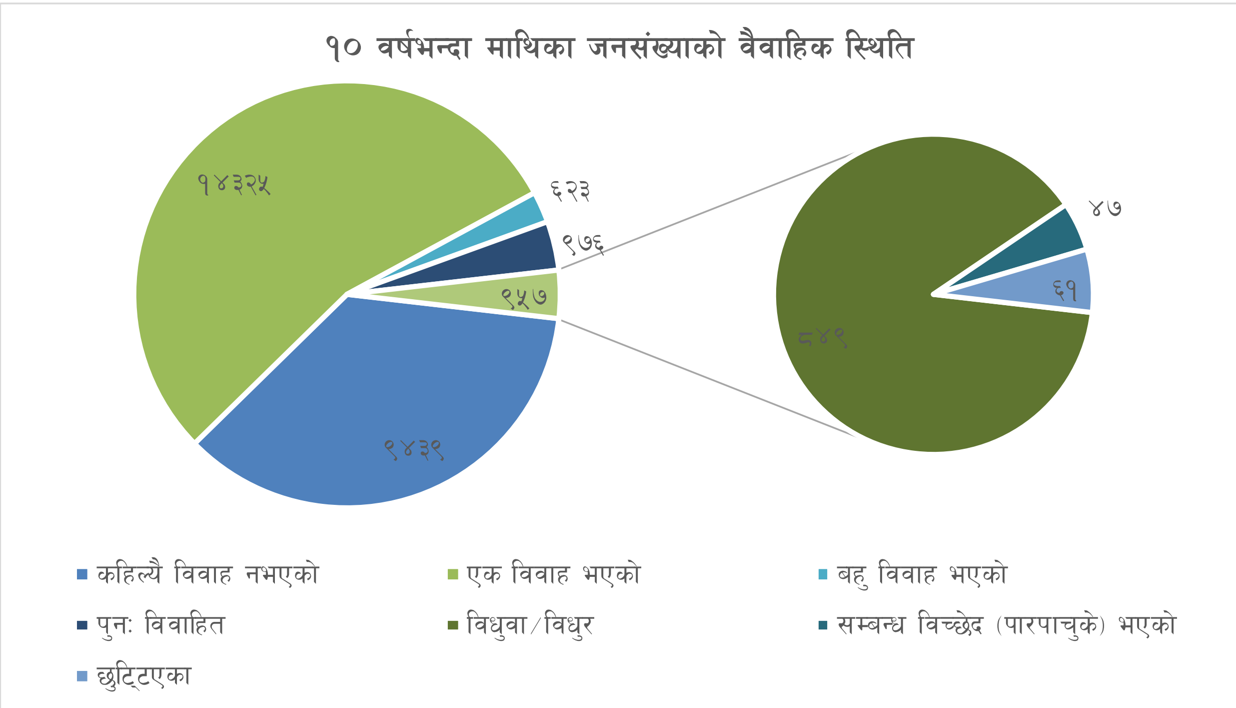


यस नगरपालिकामा भएको १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका कूल जनसंख्या २६,३२० मध्ये १२,४८१ पुरुष र १३,८३९ महिला रहेका छन्। तालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिको अवस्था देखाइएको छ। जसमा १४,३२५ जना (५४.४३ प्रतिशत) एक विवाह गर्नेको संख्या र बहु विवाह गर्ने ६२३ जना (२.३७ प्रतिशत) रहेको छ। पुन: विवाह गर्ने ९७६ जना (३.७१ प्रतिशत), विधुवा/विधुर ८४९ जना (३.२३ प्रतिशत), पारपाचुके भएका ४७ जना (०.१८ प्रतिशत) र छुट्टिएका ६१ जना (०.२३ प्रतिशत) रहेका छन्। नगरमा एक विवाह गर्ने महिलाको संख्या एक विवाह गर्ने पुरुषको भन्दा १,६०१ (६.५७ प्रतिशत) ले बढी रहेको छ। भने बहु विवाह गर्ने पुरुषको संख्या बहु विवाह गर्ने महिलाको संख्या भन्दा १९५ (१.७३ प्रतिशत) ले बढी रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

## ३.४ पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

कुनै पनि देशले विवाहका लागि कानुनमै न्युनतम उमेर तोकेको हुन्छ। उक्त उमेर नपुग्दै विवाह गरिन्छ भने त्यसलाई बालविवाहको रुपमा तथा कम उमेरमा गरेको विवाहका रुपमा लिने गरिन्छ। नेपालमा मुलुकी ऐन, २०२० (एघारौं संशोधन २०५८) ले विवाह गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मञ्जुरी भए अठार वर्ष र संरक्षकको मञ्जुरी नभए वीस वर्ष नपुगी विवाहवारी गर्न नहुने कानुन व्यवस्था गरेको छ। वर्तमान समयमा शिक्षाको प्रचारप्रसारका कारणले गर्दा व्यक्तिहरूमा विस्तारै चेतनामा अभिबृद्धि हुँदै आएको कारण वालविवाहको चलन घट्दै गइरहेको पाइन्छ। तापनि अझै केही स्थानहरूमा गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यताका कारण नाबालक अवस्थामै विवाह गरिदिने चलन रहेको देखिन्छ। साथै पछिल्लो क्रममा इन्टरनेट, टेलिभिजन र मोवाइलमा बालबालिकाको पहूँच बृद्धि भई दुरुपयोग बढेर आफुखुसी वालविवाह गरेका घटनाहरू पनि सुन्नमा आउन थालेका छन्।

राष्ट्रिय जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षणका अनुसार बाल विवाह गर्ने क्रममा १५ देखि १९ वर्षका किशोरीको प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा बढ्दै गएको देखिन्छ। प्लान नेपाल लगायत अन्य संस्थाहरू मिलेर गरेको अध्ययन प्रतिवेदन सन् २०१२ अनुसार २६.७ प्रतिशत किशोरीहरू र ५.८ प्रतिशत किशोरहरूले बाल विवाह गरेको देखिन्छ। जुन २०६८ को जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षण भन्दा घट्दो क्रममा देखिन्छ।

तालिका नं. ६ : पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

| उमेर समूह | पुरुष | महिला | जम्मा | प्रतिशत |
|---|---|---|---|---|
| १० वर्ष सम्ममा | ५ | २ | ७ | ०.०४ |
| १०-१४ वर्ष | १०६ | ५४८ | ६५४ | ३.८७ |
| १५-१९ वर्ष | ३,९२१ | ६,६४२ | १०,५६३ | ६२.५७ |
| २०-२४ वर्ष | २,७५६ | १,८०८ | ४,५६४ | २७.०४ |
| २५-२९ वर्ष | ६५९ | १८९ | ८४८ | ५.०२ |
| ३०-३४ वर्ष | ११८ | ४६ | १६४ | ०.९७ |
| ३५-३९ वर्ष | ३९ | १७ | ५६ | ०.३३ |
| ४०-४४ वर्ष | १३ | ३ | १६ | ०.०९ |
| ४५-४९ वर्ष | ५ | १ | ६ | ०.०४ |
| ५० भन्दा माथि | ३ | ० | ३ | ०.०२ |
| जम्मा | ७,६२५ | ९,२५६ | १६,८८१ | १००.०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

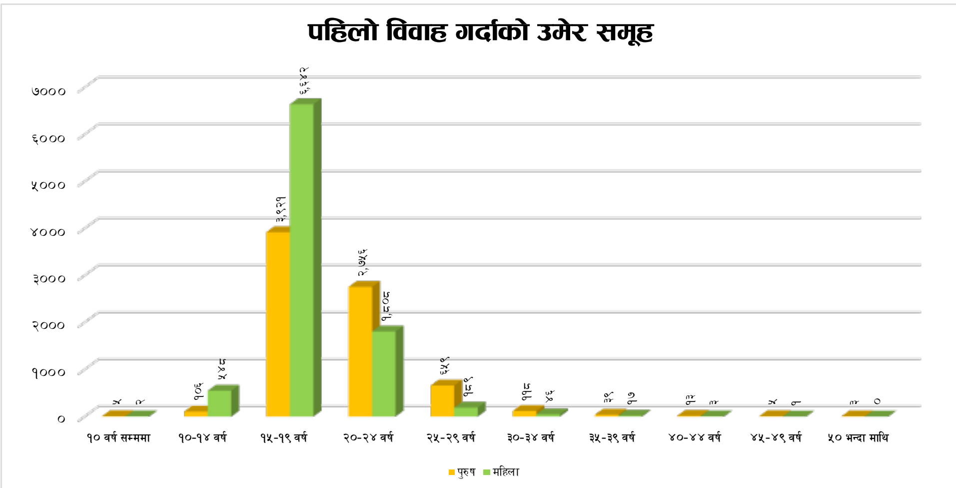

१० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण देखाइएको छ । बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा १५ वर्षदेखि १९ वर्ष उमेर समूहमा विवाह गर्नेको संख्या सबैभन्दा बढी ६२.५७ प्रतिशत देखिन्छ भने त्यसपछि २० वर्ष देखि २४ वर्षसम्मको उमेर समूहको संख्या २७.०४ प्रतिशत देखिन्छ । तेस्रोमा २५ देखि २९ वर्ष उमेरसमूहको संख्या ५.०२ प्रतिशत रहेको छ भने १०-१४ वर्ष उमेरसमूहका बालबालिकाको पनि पहिलो विवाह गर्दाको जनसंख्या ३.८७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । नगरमा गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यताका कारण नाबालक अवस्थामा नै विवाह भएका व्यक्तिहरू अझै पनि जिवितै छन् । जुन गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यतालाई फेरी पनि नदोहोऱ्याउन उचित शिक्षा तथा चेतनामूलक कार्यक्रमको प्रचार प्रसार गर्नु पर्ने देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

## ३.५ उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण

तालिका नं. ७ : उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

| उमेर समूह | पुरुष | | | | महिला | | | | जम्मा | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | जनसंख्या | प्रतिशत | | | जनख्या | प्रतिशत | | | जनसंख्या | प्रतिशत |
| | | पुरुषबाट | उमेर समूहबाट | जम्माबाट | | महिलाबाट | उमेर समूहबाट | जम्माबाट | | |
| ०-४ | २२६१ | १३.०१ | ५०.७४ | ६.२७ | २१९५ | ११.७६ | ४९.२६ | ६.०९ | ४४५६ | १२.३६ |
| ५-९ | २६४० | १५.१९ | ५०.०४ | ७.३२ | २६३६ | १४.१२ | ४९.९६ | ७.३१ | ५२७६ | १४.६३ |
| १०-१४ | २६१२ | १५.०३ | ४८.९१ | ७.२५ | २७२८ | १४.६१ | ५१.०९ | ७.५७ | ५३४० | १४.८१ |
| १५-१९ | १९४४ | ११.१८ | ४७.५१ | ५.३९ | २१४८ | ११.५१ | ५२.४९ | ५.९६ | ४०९२ | ११.३५ |
| २०-२४ | १३५० | ७.७७ | ४४.०५ | ३.७४ | १७१५ | ९.१९ | ५५.९५ | ४.७६ | ३०६५ | ८.५० |
| २५-२९ | ११०४ | ६.३५ | ४३.२३ | ३.०६ | १४५० | ७.७७ | ५६.७७ | ४.०२ | २५५४ | ७.०८ |
| ३०-३४ | ९२९ | ५.३४ | ४६.०४ | २.५८ | १०८९ | ५.८३ | ५३.९६ | ३.०२ | २०१८ | ५.६० |
| ३५-३९ | ९३७ | ५.३९ | ४६.६२ | २.६० | १०७३ | ५.७५ | ५३.३८ | २.९८ | २०१० | ५.५८ |
| ४०-४४ | ७६३ | ४.३९ | ४८.६३ | २.१२ | ८०६ | ४.३२ | ५१.३७ | २.२४ | १५६९ | ४.३५ |
| ४५-४९ | ६२८ | ३.६१ | ४७.४० | १.७४ | ६९७ | ३.७३ | ५२.६० | १.९३ | १३२५ | ३.६८ |
| ५०-५४ | ६३८ | ३.६७ | ५२.५१ | १.७७ | ५७७ | ३.०९ | ४७.४९ | १.६० | १२१५ | ३.३७ |
| ५५-५९ | ४९४ | २.८४ | ५१.४६ | १.३७ | ४६६ | २.५० | ४८.५४ | १.२९ | ९६० | २.६६ |
| ६०-६४ | ४४२ | २.५४ | ४९.१७ | १.२३ | ४५७ | २.४५ | ५०.८३ | १.२७ | ८९९ | २.४९ |
| ६५-६९ | २९९ | १.७२ | ४९.१८ | ०.८३ | ३०९ | १.६६ | ५०.८२ | ०.८६ | ६०८ | १.६९ |
| ७०-७४ | १८६ | १.०७ | ५२.५४ | ०.५२ | १६८ | ०.९० | ४७.४६ | ०.४७ | ३५४ | ०.९८ |
| ७५-७९ | ६८ | ०.३९ | ४८.५७ | ०.१९ | ७२ | ०.३९ | ५१.४३ | ०.२० | १४० | ०.३९ |
| ८०-८४ | ५८ | ०.३३ | ५४.२१ | ०.१६ | ४९ | ०.२६ | ४५.७९ | ०.१४ | १०७ | ०.३० |
| ८५-८९ | १९ | ०.११ | ५२.७८ | ०.०५ | १७ | ०.०९ | ४७.२२ | ०.०५ | ३६ | ०.१० |
| ९०-९४ | ६ | ०.०३ | ३३.३३ | ०.०२ | १२ | ०.०६ | ६६.६७ | ०.०३ | १८ | ०.०५ |
| ९५+ | ४ | ०.०२ | ४०.०० | ०.०१ | ६ | ०.०३ | ६०.०० | ०.०२ | १० | ०.०३ |
| जम्मा | १७३८२ | १००.०० | | ४८.२१ | १८६७० | १००.०० | | ५१.७९ | ३६०५२ | १००.०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस नगरपालिका मा वि.सं. २०६८ को जनगणनाअनुसार, ०-१४ वर्ष उमेर समूहको संख्या ४१.८१ प्रतिशत रहेको छ, १५-४४ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या ४२.४६ प्रतिशत छ काम गर्ने उमेर १५ देखि ५९ वर्षसम्मको जनसंख्या ५२.१७ प्रतिशत रहेको छ। ६० वर्ष भन्दामाथि उमेर समूहको संख्या ६.०२ प्रतिशत रहेको छ। तथ्याङ्कले नगरमा मानव स्रोतको प्रशस्तमात्रामा सम्भावना रहेको तथ्यलाई देखाउँछ। साथै बालबालिकाको संख्या पनि उच्च हुनुले आउँदा दिनहरूमा पनि यस नगरपालिकामा मानव स्रोतको कमी नहुने देखाउँछ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा देखाइएको छ।

**जनसंख्याको उमेरगत संरचना**

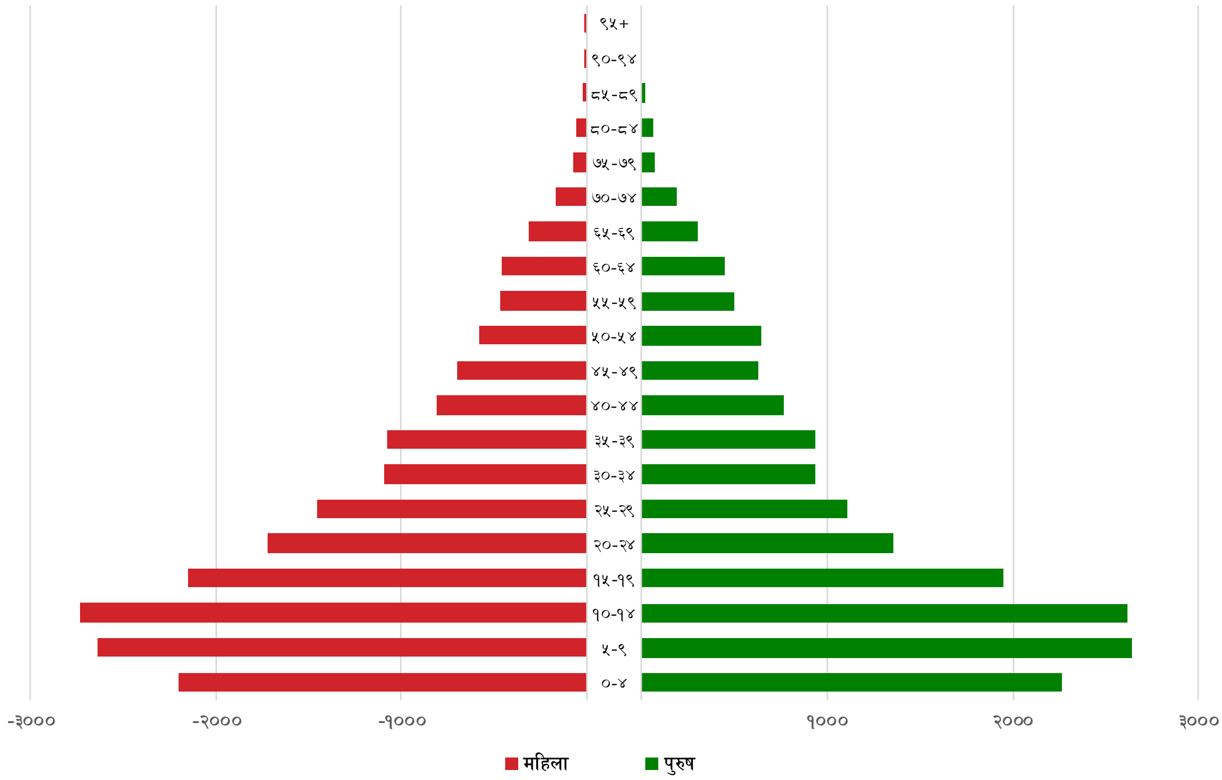


## ३.६ जातजाति समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस नगरपालिकामा विभिन्न जात/जातिको बसोबास रहेको पाईन्छ। जातजाति समूहअनुसार जनसंख्याको अवस्थालाई हेर्दा क्षेत्री १६,७६८ जना (४६.५१%), त्यस पछि मगर ८,४६७ (२३.४९%), तेस्रोमा कामी ५,२७८ (१४.६४%) र चौथोमा दमाई तथा ढोली १,८७३ (५.२०%) रहेका छन्। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ८ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा जातजातिअनुसार जनसंख्या विवरण

| क्र.सं. | जातजाति | जम्मा | प्रतिशत | क्र.सं. | जातजाति | जम्मा | प्रतिशत |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | क्षेत्री | १६,७६८ | ४६.५१ | ११ | मुसलमान | ५० | ०.१४ |
| २ | मगर | ८,४६७ | २३.४९ | १२ | नेवार | ४४ | ०.१२ |
| ३ | कामी | ५,२७८ | १४.६४ | १३ | तराई अन्य | ४३ | ०.१२ |
| ४ | दमाई/ढोली | १,८७३ | ५.२० | १४ | माझी | ३० | ०.०८ |

| क्र.सं. | जातजाति | जम्मा | प्रतिशत |
|---|---|---|---|
| ५ | सन्यासी/दशनामी | १,६६४ | ४.६२ |
| ६ | ब्राम्हण (पहाडी) | ६०२ | १.६७ |
| ७ | ठकुरी | ५९२ | १.६४ |
| ८ | सार्की | ४०७ | १.१३ |
| ९ | वादी | ९२ | ०.२६ |
| १० | गाईने | ६६ | ०.१८ |

| क्र.सं. | जातजाति | जम्मा | प्रतिशत |
|---|---|---|---|
| १५ | थारु | १६ | ०.०४ |
| १६ | काठवानिया | १२ | ०.०३ |
| १७ | तामाङ | ११ | ०.०३ |
| १८ | जनजाति अन्य | १५ | ०.०४ |
| १९ | अन्य | २२ | ०.०६ |
| | जम्मा | ३६,०५२ | १००.०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

जातजाति समुहअनुसार जनसंख्याको विवरण

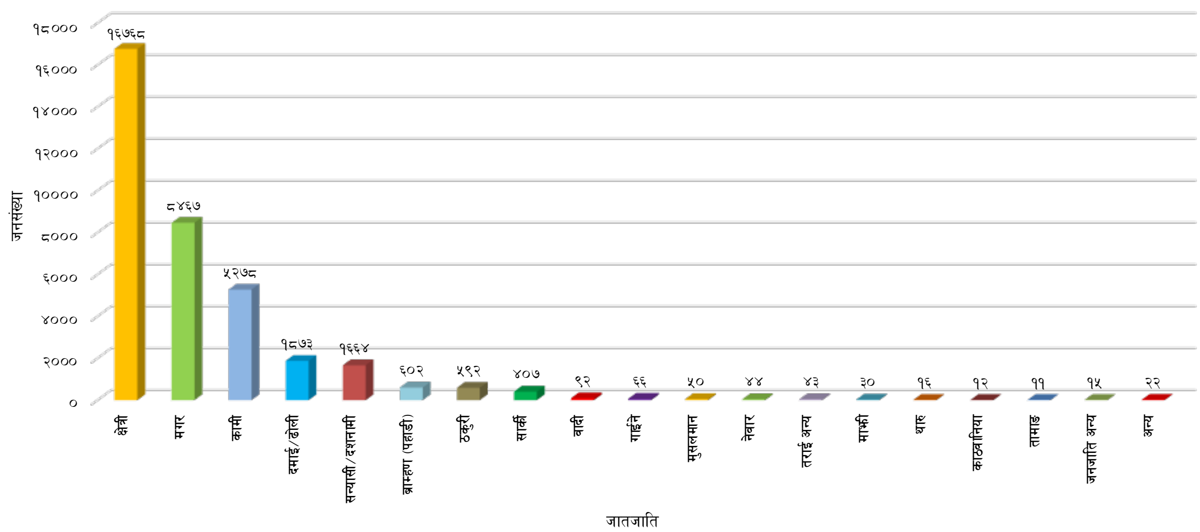


## ३.७ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. ९ : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

| क्र.सं. | भाषाभाषी | संख्या | प्रतिशत |
|---|---|---|---|
| १ | नेपाली | ३५,९८२ | ९९.८१ |
| २ | हिन्दी | २२ | ०.०६ |
| ३ | ऊर्दु | १८ | ०.०५ |
| ४ | थारु | ९ | ०.०२ |
| ५ | मैथिली | ७ | ०.०२ |
| | | | |

| क्र.सं. | भाषाभाषी | संख्या | प्रतिशत |
|---|---|---|---|
| ६ | याक्खा | ७ | ०.०२ |
| ७ | डोटेली | २ | ०.०१ |
| ८ | भोजपुरी | १ | ०.०० |
| ९ | अभाधी | १ | ०.०० |
| १० | उल्लेख नगरिएको | ३ | ०.०१ |
| | जम्मा | ३६,०४९ | |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस नगरपालिकामा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले बोल्ने मातृभाषामा सबैजसोले नेपाली बोल्ने गरेको पाइन्छ। तथ्याङ्कको आधारमा नेपाली भाषालाई मातृभाषाको रुपमा बोल्नेको संख्या ३५,९८२ (९९.८१%), भने अन्य भाषा बोल्नेहरू अन्यन्तै न्यून रहेको छ। जसमा हिन्दी भाषा बोल्ने २२, उर्दू भाषा बोल्ने १८ र अन्य भाषा बोल्ने ३० रहेको पाइन्छ।

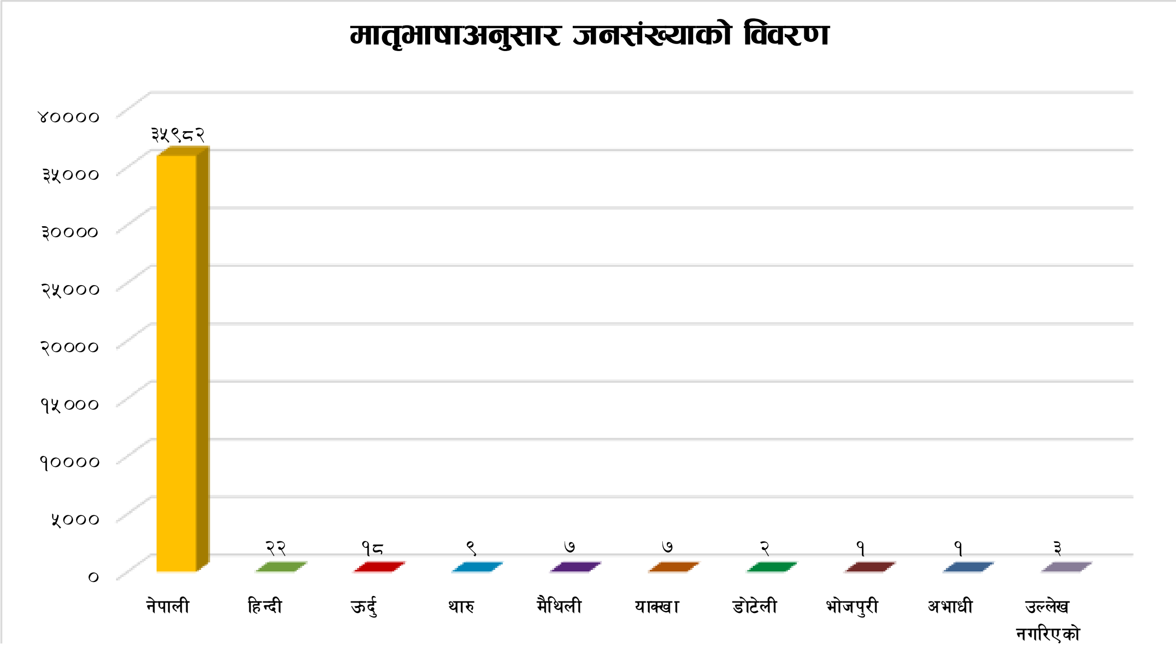


## आदिवासी

यस नगरको कुल जनसंख्या ३६,०५२ मध्ये २३.७२ प्रतिशत (८,५५३ जना) जनसंख्या आदिवासी (मगर, नेवार, थारु, तामाङ, गुरुङ आदि) रहेको छ । जसमा सबैभन्दा बढी ८,४६७ (२३.४९ प्रतिशत) मगर जातिको समुदायको बसोबास रहेको पाइन्छ। मुख्यत: कृषि पेशामा संलग्न यी समुदायमा साक्षरता प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा न्यून रहेको छ। एकातर्फ बाल विवाह, बच्चा जन्मनु पूर्व नै मगनी गर्ने विवाह, गुरुवा (धामी, झाक्री) प्रथा जस्ता सामाजिक प्रथाहरू यस समुदायमा हालसम्म आंशिक रुपमा भएपनि कायमै रहेको पाइन्छ भने अर्कातर्फ यी जनजातिहरूको आफ्नो मौलिक संस्कृतिलाई भने यस समुदायले अद्यावधिक बचाई राखेको पाइन्छ। यी समुदायद्वारा बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको मौलिक संस्कृतिलाई जिवन्त राख्न सहयोग पुगेको छ। यस समुदायबाट जनप्रतिनिधिको रुपमा हाल निर्णायक तहमा जुन सहभागिता देखिएको छ। झण्डै आधा शताब्दीदेखि यस नगरपालिकाको विकास निर्माणमा हात पाखुरी चलाउदै आएको यो समुदाय अहिले आएर सामाजिक, राजनैतिक र आर्थिक विकासको दृष्टिकोणले समेत अगाडि लम्केको देखिन्छ।

## उत्पीडित समुदाय

जातजातिको हिसाबले बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा तेस्रो ठुलो समुदायको रुपमा रहेको उत्पीडितहरूले लगभग २१.४० प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ। सामाजिक विभेदका रुपमा छुवाछुत जस्तो अमानवीय भेदभाव भोगिरहेको यो समुदायले राजनितिक, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा समेत उपेक्षाको सिकार हुनु परेको छ। यस समुदायका प्रा.वि., निमावि, र मा.वि.मा अध्ययन छात्र छात्राहरूको संख्या भने तुलनात्मक रुपमा कम रहेको छ। परम्परागत शिल्पको धनी यो समुदायले आफ्नो सिपलाई आर्थिक विपन्नता र सामाजिक उपेक्षाका कारण पनि अघि बढाउन नसकेको पाइन्छ। मुलुकी ऐन २०२० को कानुनी व्यवस्था अन्तर्गत जातिय छुवाछुतलाई कानुनी अपराधको रुपमा परिभाषित गरिएको झण्डै ४ दशक हुन लाग्दा पनि उत्पीडित र अपेक्षित समुदायले सार्वजनिक स्थल (मन्दिर) हरूमा प्रवेशका लागि स्थानीय निकायहरूसँग मिलेर चरणबद्ध अभियान संचालन गर्नुपर्ने अवस्था कायमै रहेको छ। निजामती सेवा र गैर सरकारी सेवामा पनि यो समुदायको उपस्थिति अत्यन्तै न्युन छ। त्यसै गरी राजनितिक क्षेत्रमा २०४६ साल यता यो समुदायले आफ्ना सामुदायिक संगठनहरू समेत निर्माण गरेको पाइन्छ। राजनितिक नेतृत्वमा भने सीमित व्यक्तिहरूमात्र यस समुदायको प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन्। यस समुदायका अधिकांश व्यक्तिहरू अदक्ष र अर्धदक्ष जनशक्ति कै रुपमा ज्याला, मजदुरी गरेर जीवनयापन गरिरहेको पाइन्छ। नगरको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष अभियानको नै थालनी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ।

## ३.८ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १० : धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

| | हिन्दु | क्रिश्चियन | इस्लाम | बौद्ध | बहाई | उल्लेख नगरिएको | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| पुरुष | १६,९१६ | ४३३ | ३१ | ० | ० | २ | १७,३८२ |
| महिला | १८,२०० | ४४९ | १९ | १ | १ | ० | १८,६७० |
| जम्मा | ३५,११६ | ८८२ | ५० | १ | १ | २ | ३६,०५२ |
| प्रतिशत | ९७.४० | २.४५ | ०.१४ | ०.०० | ०.०० | ०.०१ | १००.०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

धार्मिक दृष्टिकोणले हेर्दा यस नगरपालिकामा अधिकांश हिन्दु धर्मावलम्बीहरू रहेका छन्। पछिल्लो जनगणना अनुसार यहाँको कुल जनसंख्या (३६,०५२ जना) मध्ये ३५,११६ (९७.४०) प्रतिशतले हिन्दु धर्म अपनाएको पाइन्छ। क्रिश्चियन धर्म अपनाउने जनसंख्या ८८२ अर्थात् २.४५ प्रतिशत रहेको पाइन्छ भने इस्लाम धर्म अपनाउने जनसंख्या ५० अर्थात ०.१४ प्रतिशत रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

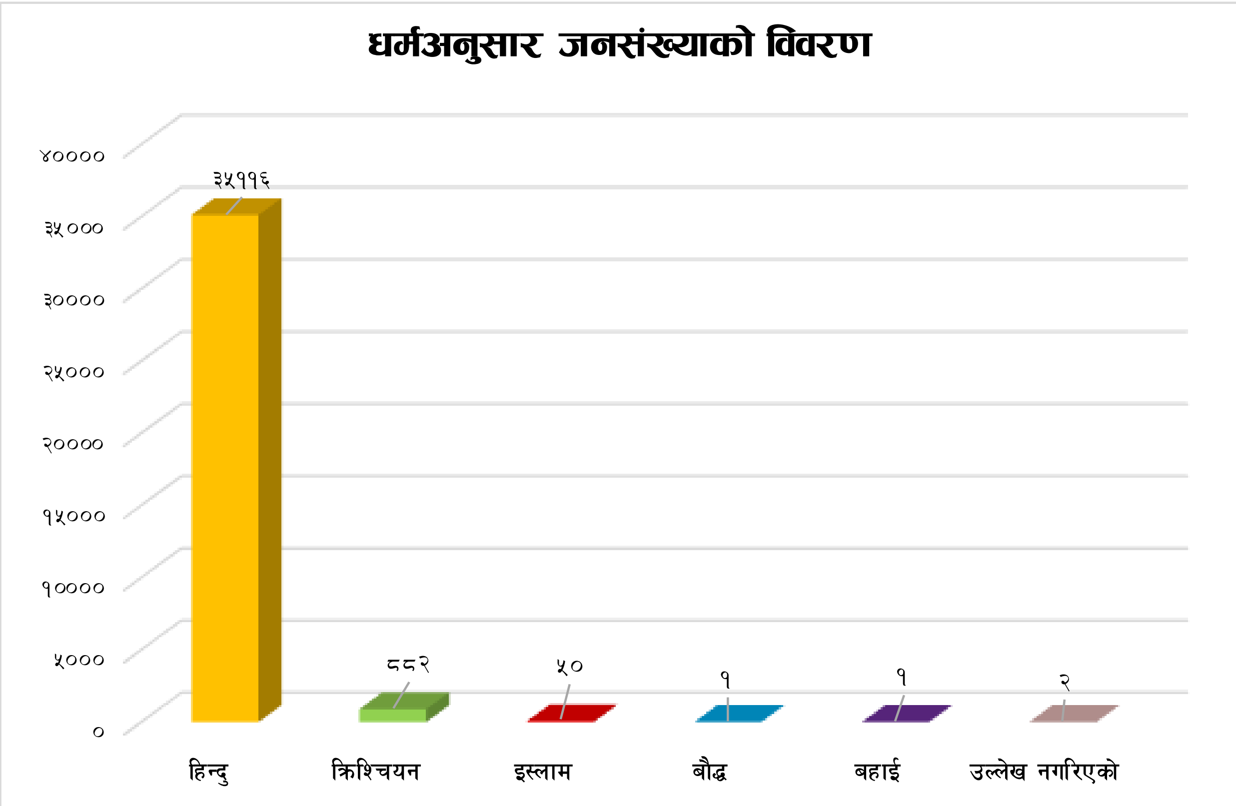


## ३.९ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. ११ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

| वडा नं. | निजी | भाडा | संस्थागत | अन्य | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|
| १ | ७९३ | २०१ | ३ | ५ | १,००२ |
| २ | ४२२ | ३ | ० | ० | ४२५ |
| ३ | ५२७ | ५ | ० | २ | ५३४ |

| वडा नं. | निजी | भाडा | संस्थागत | अन्य | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|
| ४ | ४३७ | ५ | १ | ३ | ४४६ |
| ५ | ५९३ | ३५ | २ | ० | ६३० |
| ६ | ५२२ | ७ | ५ | २० | ५५४ |
| ७ | ५५४ | ४ | २ | ३ | ५६३ |
| ८ | ६६४ | २ | ० | १ | ६६७ |
| ९ | ५५१ | १८ | ० | ० | ५६९ |
| १० | ४४१ | ० | ० | १ | ४४२ |
| ११ | ५२९ | १८ | १ | २ | ५५० |
| १२ | ३६६ | १५ | ० | ० | ३८१ |
| **जम्मा** | ६,३९९ | ३१३ | १४ | ३७ | ६,७६३ |
| **प्रतिशत** | ९४.६२ | ४.६३ | ०.२१ | ०.५५ | १००.०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा बनगाड कुपिण्डेमा परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। जसमा आफ्नो स्वामित्वमा रहेको घर संख्या ६,३९९ अर्थात ९४.६२ प्रतिशत, भाडामा बस्ने परिवारको संख्या ३१३ अर्थात ४.६३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। त्यस्तै संस्थागत घरधुरी  १४ अर्थात ०.२१ प्रतिशत र अन्य घरधुरीको संख्या ३७ अर्थात् ०.५५ प्रतिशत रहेका छन्। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

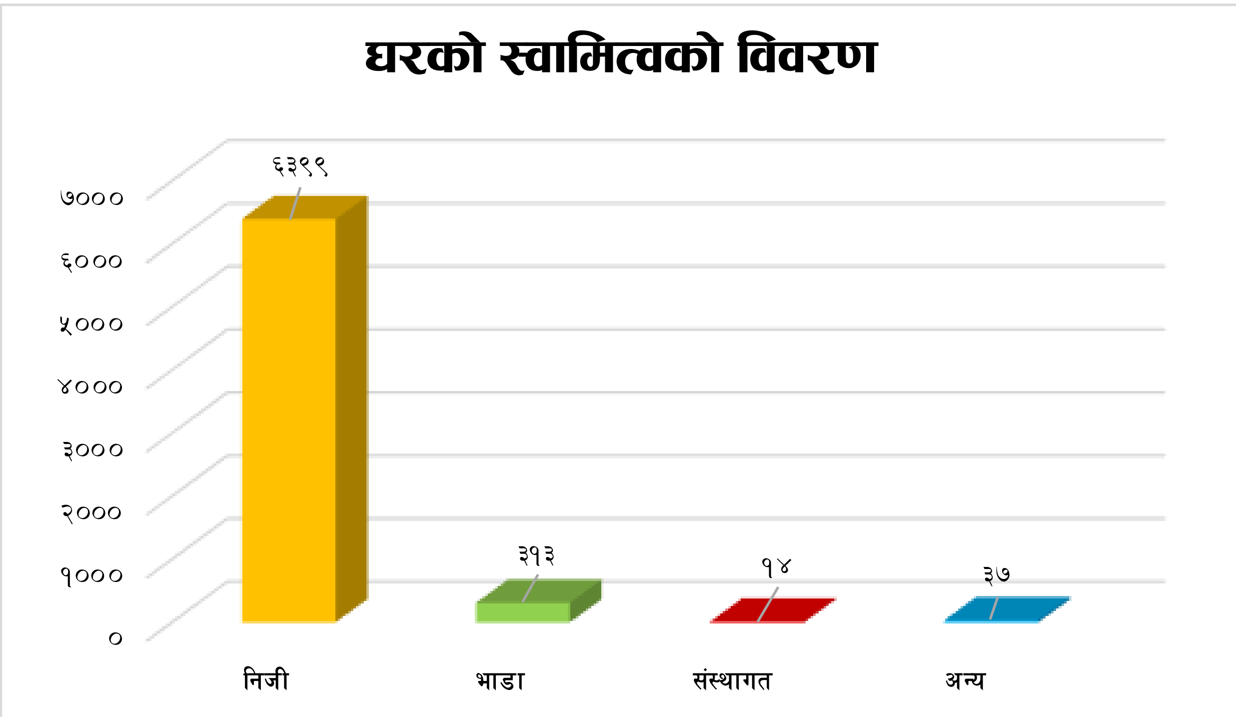

## ३.१० महिलाका नाममा भएको घरजग्गाको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १२ : महिलाका नाममा अचल सम्पतिको स्वामित्वसम्बन्धी विवरण

| क्र.सं. | अचल सम्पति | स्वामित्व भएको | स्वामित्व प्रतिशत | स्वामित्व नभएको | उल्लेख नगरिएको | जम्मा घरपरिवार |
|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | घरमा | २०९ | ३.०९ | ६५१० | ४४ | ६७६३ |
| २ | जग्गामा | ३९० | ५.७७ | ६३२९ | ४४ | ६७६३ |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा बनगाड कुपिण्डेमा महिलाका नाममा भएको घर तथा जग्गा भएको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। जम्मा ६,७६३ घरपरिवारमध्ये महिलाको स्वामित्वमा रहेको घर संख्या २०९ (३.०९ प्रतिशत) र महिलाको स्वामित्वमा रहेको जग्गा ३९० (५.७७ प्रतिशत) रहेको छ। ४४ घरपरिवारले महिलाको स्वामित्वमा रहेको घर र जग्गाको विवरण उल्लेख नगरेको पाइयो। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

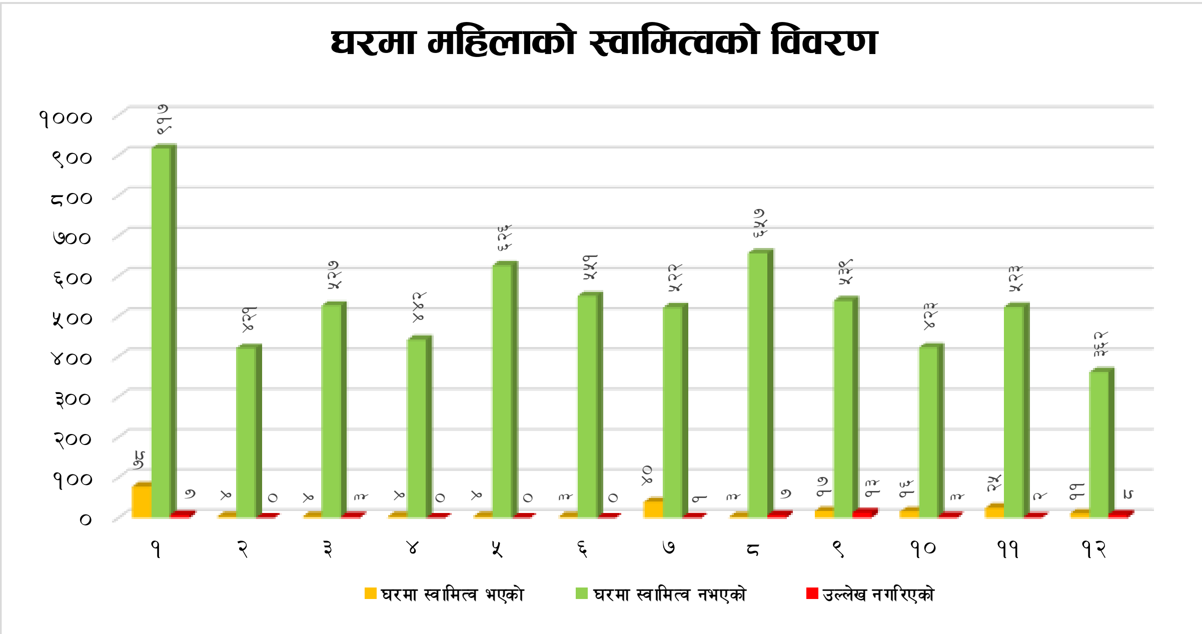


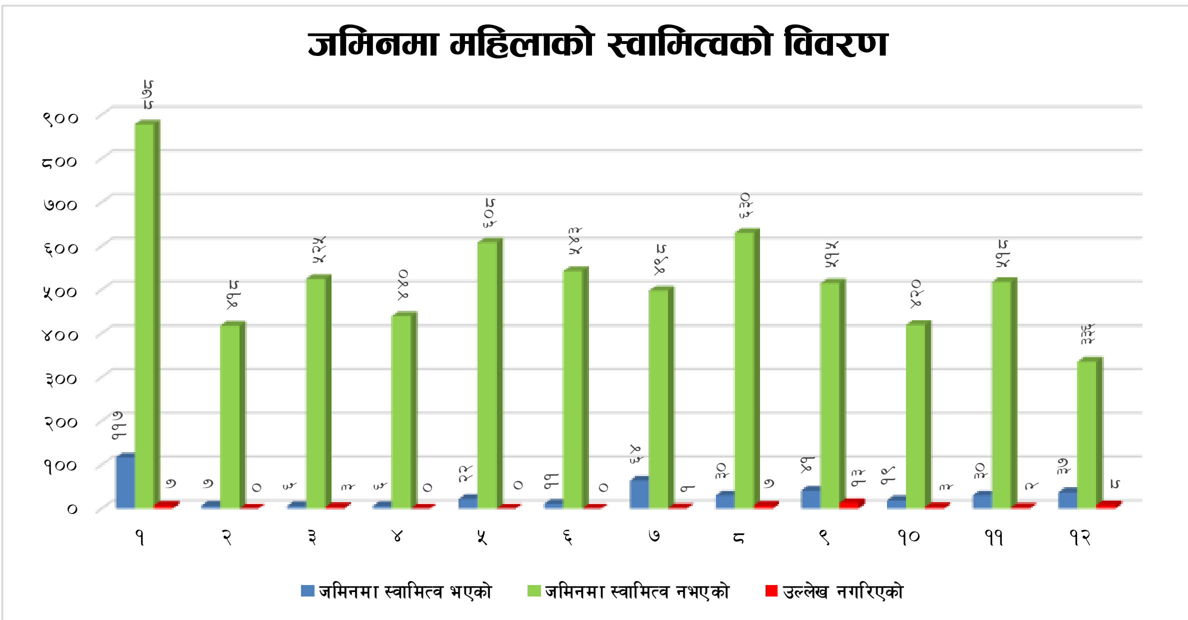

## ३.११ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. १३ : बाहिरी गारोका आधारमा घरको बनोटको विवरण

| वडा नं. | माटोको जोडाइ भएको ईँटा/ढुङ्गा | सिमेन्टको जोडाइ भएको ईँटा/ढुंगा | काठ/फल्याक | बाँसजन्य सामग्री | अन्य | उल्लेख नगरिएको | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | ९१६ | ७५ | ७ | १ | २ | १ | १,००२ |
| २ | ४२२ | ० | ३ | ० | ० | ० | ४२५ |
| ३ | ५२९ | ० | १ | ० | ० | ४ | ५३४ |
| ४ | ४४६ | ० | ० | ० | ० | ० | ४४६ |
| ५ | ६२८ | १ | १ | ० | ० | ० | ६३० |
| ६ | ५४८ | २ | १ | ० | ३ | ० | ५५४ |
| ७ | ५५३ | २ | १ | ० | ० | ७ | ५६३ |
| ८ | ६५७ | ३ | २ | ० | ० | ५ | ६६७ |
| ९ | ५५० | ४ | ० | ० | ० | १५ | ५६९ |
| १० | ४३८ | २ | ० | ० | ० | २ | ४४२ |
| ११ | ५०२ | ३५ | ७ | ० | ० | ६ | ५५० |
| १२ | ३७५ | २ | ० | ० | ० | ४ | ३८१ |
| **जम्मा** | ६,५६४ | १२६ | २३ | १ | ५ | ४४ | ६,७६३ |
| **प्रतिशत** | ९७.०६ | १.८६ | ०.३४ | ०.०१ | ०.०७ | ०.६५ | १०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा यस बनगाड कुपिण्डेमा धेरैजसो घरपरिवारले माटोको जोडाइ भएको ईँटा तथा ढुङ्गाबाट बनेको बाहिरी गारोको प्रयोग गरेको देखिन्छ । नगरमा रहेको कुल घरपरिवारमध्ये ९७.०६ प्रतिशत अर्थात् ६,५६४ घरपरिवारको घरको बाहिरी गारो माटोको जोडाइ भएको ईँटा तथा ढुङ्गाबाट बनाइएको छ । सिमेन्टको जोडाइ ईँटा तथा ढुंगाबाट बनेको बाहिरी गारो भएको घरधुरी संख्या १२६ (१.८६ प्रतिशत) छ भने सबैभन्दा कम अर्थात् नगरमा एउटा मात्र घरमा बाँसजन्य सामग्रीबाट बाहिरी गारो बनेको देखिन्छ र काठ तथा फल्याकबाट बाहिरी गारो बनेको घरसंख्या २३ (०.३४ प्रतिशत) रहेको छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

### बाहिरी गारोका आधारमा घरको विवरण

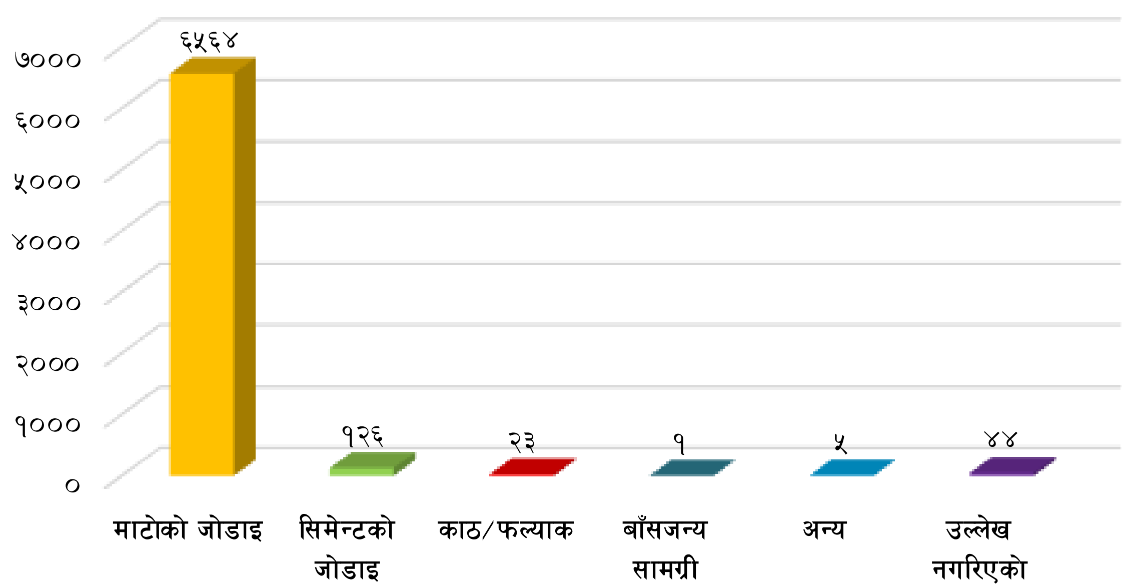

## ३.१२ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. १४ : छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

| वडा नं. | खर/पराल/छ्वाली | जस्ता/टिन/च्यादर | टायल/खपडा/झिँगटी/ढुङ्गा | सिमेन्ट/ढलान | काठ/फल्याक | माटो | अन्य | उल्लेख नगरिएको | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | ६९ | ३१७ | १५१ | ६३ | ८ | ३९० | १ | ३ | १,००२ |
| २ | ३२ | २ | ३५७ | ० | ० | ३४ | ० | ० | ४२५ |
| ३ | २९३ | ६ | १९३ | १ | ० | ३५ | ३ | ३ | ५३४ |
| ४ | ५७ | ७ | १०३ | ० | ० | २७९ | ० | ० | ४४६ |
| ५ | १९ | ५५ | ९९ | ० | ० | ४५७ | ० | ० | ६३० |
| ६ | १३७ | ९२ | ६९ | २ | ० | १८७ | ६६ | १ | ५५४ |
| ७ | १८८ | ८२ | ६५ | २ | ० | १७५ | ४६ | ५ | ५६३ |
| ८ | ४०४ | २२ | २३० | ० | ० | ५ | १ | ५ | ६६७ |
| ९ | २६८ | ६२ | १३० | ८ | ० | ५८ | २७ | १६ | ५६९ |
| १० | ३५६ | ६५ | १४ | १ | ० | ३ | ० | ३ | ४४२ |
| ११ | ३४७ | ३५ | ३६ | ३७ | १ | ८६ | ४ | ४ | ५५० |
| १२ | ३५२ | २२ | ३ | ० | ० | ० | ० | ४ | ३८१ |
| **जम्मा** | २,५२२ | ७६७ | १,४५० | ११४ | ९ | १,७०९ | १४८ | ४४ | ६,७६३ |
| **प्रतिशत** | ३७.२९ | ११.३४ | २१.४४ | १.६९ | ०.१३ | २५.२७ | २.१९ | ०.६५ | १०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस नगरपालिकामा भएका घरधुरीहरूलाई छानाको बनोटको आधारमा छुट्याउँदा खर, पराल तथा छ्वालीको छानो भएको घरको संख्या सबैभन्दा धेरै २,५२२ अर्थात ३७.२९ प्रतिशत रहेको छ भने सबैभन्दा थोरै ९ (०.१३ प्रतिशत) घरमा काठ तथा फल्याकको छानो रहेको देखिन्छ। यसैगरी दोस्रोमा टायल, खपडा, झिँगटी तथा ढुङ्गाबाट बनेको छाना रहेको घरधुरी संख्या १,४५० अर्थात २१.४४ प्रतिशत, माटोबाट बनेको घरधुरी संख्या १,७०९ अर्थात् २५.२७ प्रतिशत, जस्ता, टिन तथा च्यादर रहेको घरधुरी ७६७ अर्थात ११.३४ प्रतिशत र सिमेन्ट तथा ढलान गरेको छाना भएको घरधुरी ११४ अर्थात् १.६९ प्रतिशत रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा दिइएको छ।

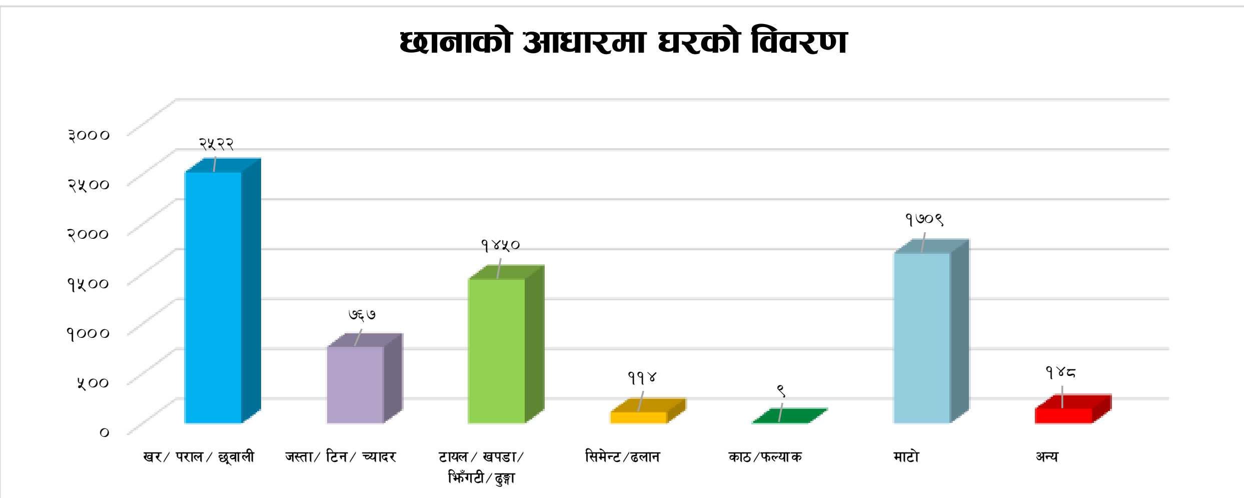

## ३.१३ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. १५ : जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

| वडा नं. | माटोको जोडाइ भएको ईँटा/ढुङ्गा | सिमेन्टको जोडाइ भएको ईँटा/ढुङ्गा | ढलान पिल्लरसहितको | काठको खम्बा गाडेको | उल्लेख नगरिएको | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | ९२० | ४२ | ३२ | ७ | १ | १,००२ |
| २ | ४२५ | ० | ० | ० | ० | ४२५ |
| ३ | ५३० | ० | ० | १ | ३ | ५३४ |
| ४ | ४४६ | ० | ० | ० | ० | ४४६ |
| ५ | ६२९ | ० | ० | १ | ० | ६३० |
| ६ | ५५२ | २ | ० | ० | ० | ५५४ |
| ७ | ५५५ | २ | ० | १ | ५ | ५६३ |
| ८ | ६६१ | १ | ० | ० | ५ | ६६७ |
| ९ | ५५१ | ३ | ० | ० | १५ | ५६९ |
| १० | ४३९ | १ | ० | ० | २ | ४४२ |
| ११ | ५०५ | १९ | १४ | ६ | ६ | ५५० |
| १२ | ३७७ | ० | ० | ० | ४ | ३८१ |
| **जम्मा** | ६,५९० | ७० | ४६ | १६ | ४१ | ६,७६३ |
| **प्रतिशत** | ९७.४४ | १.०४ | ०.६८ | ०.२४ | ०.६१ | १०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको घरको जगअनुसार घरको अवस्थालाई हेर्दा माटोको जोडाइ भएको ईँटा तथा ढुङ्गाबाट बनेको घरको जग भएका घरधुरी संख्या सबैभन्दा बढी अर्थात् ६,५९० (९७.४४ प्रतिशत) भएको पाईयो भने दोस्रोमा सिमेन्टको जोडाइ भएको ईँटा तथा ढुङ्गाबाट बनेको जग भएको घरधुरी ७० (१.०४ प्रतिशत), ढलान पिल्लरसहितको जग भएका घरधुरी ४६ (०.६८ प्रतिशत) र सबैभन्दा कम काठको खम्बा गाडेको जग भएको घरधुरी संख्या १६ (०.२४ प्रतिशत) रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

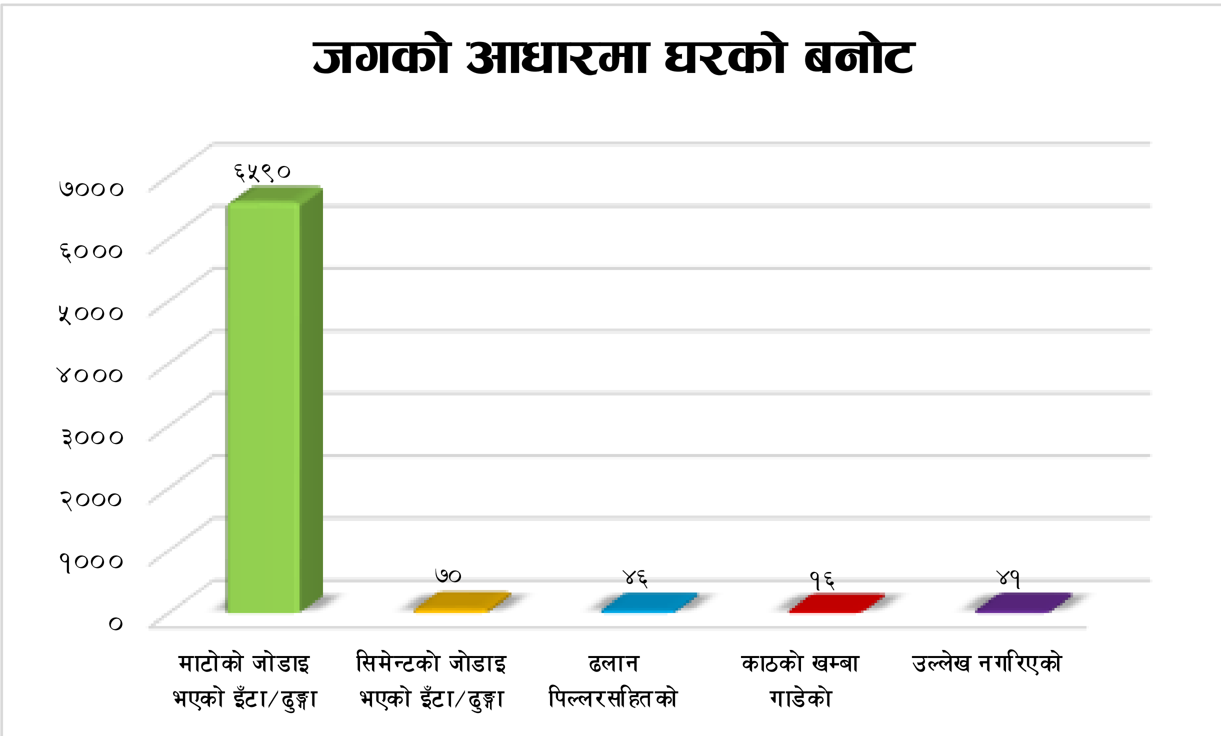

### भवनको उपयोग

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका भित्र रहेका भवनहरूमा विभिन्न समयमा बस्ने घर परिवारको संख्यालाई हेर्ने हो भने सबैभन्दा बढी आवासीय प्रयोग भएको देखिन्छ।

### भवन संवेदनशीलता

शहरहरूमा भइरहेको जनसंख्या वृद्धि र शहरी विस्तारले विकासोन्मुख राष्ट्रहरूमा भूकम्पीय जोखिमको संवेदनशलितामा वृद्धि गरेको छ। निश्चित स्तरको जमिन कम्पन गहनता सिर्जना भएको अवस्थामा तोकिएको स्तरको संरचनागत क्षतिलाई कुनै वस्तुले धान्न सक्ने सम्भावनालाई उक्त वस्तुको संवेदनशीलताका रुपमा परिभाषित गरिएको छ। भवन, अत्यावश्यक सुविधाहरू, लाइफलाइन आदिको संवेदनशीलता विश्लेषण गर्न सकिन्छ र संवेदनशीलता मूल्याङ्कन गर्न लागिएको वस्तुमा आधारित रहेर विभिन्न विधि प्रयोग गर्न सकिन्छ।

## ३.१४ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १६ : अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

| जनगणना वर्ष | जम्मा घरधुरी | अनुपस्थित घरधुरी | उपस्थित घरधुरी | थाहा नभएको | जम्मा | पुरुष | महिला |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| २०११ | ६,७६३ | १,३२५ | ५,४३१ | ७ | १८६४ | १,६२१ | २४३ |
| प्रतिशत | | १९.५९ | ८०.३० | ०.१० | | ८६.९६ | १३.०४ |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

अनुपस्थित घरधुरी संख्या १९.५९ प्रतिशत अर्थात १,३२५ घरधुरी अनुपस्थिति रहेको देखिन्छ। जसमा पुरुषको संख्या ८६.९६ प्रतिशत (१,६२१ जना) रहेको छ भने महिलाको संख्या १३.०४ प्रतिशत (२४३ जना) रहेको देखिन्छ। लैङ्गिक आधारमा अनुपस्थित घरधुरीको संख्या पुरुष र महिलाको बिचमा ठूलो अन्तर देखिन्छ। नगरको कुल जनसंख्याको ५.१७ प्रतिशत (१,८६४ जना) जनसंख्या अनुपस्थित देखिन्छ।

## ३.१५ बसाई सराईको अवस्था

कुनै पनि स्थानमा जनसंख्या परिवर्तन हुने कारणहरूमध्ये बसाइसराई एक प्रमुख कारण मानिन्छ। विभिन्न अवसर र रोजगारीको खोजीमा देश भित्र वा देश बाहिर एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थाई वा अस्थाई रुपमा बसाई सरेर जाने प्रवृत्ति क्रमश बढ्दै गएको पाइन्छ। यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा छिमेकी गा.वि.स. एवं जिल्लाबाट बसाई सराई गर्ने क्रम तिब्र रुपमा बढीरहेको देखिन्छ।

## ३.१६ व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण

नागरिकले आफ्नो व्यक्तिगत अधिकार उपयोग गर्न कानुनी मान्यताहरु पालना गर्नु पर्ने हुन्छ। नागरिकता, राहदानी, वा अन्य परिचयपत्र लिन, रोजगारी वा उद्यम गर्न, विदेश जान निश्चित कानुनी मान्यता पालना गर्नु पर्ने हुन्छ। यसका लागि सरकारले प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउँछ। जन्म, मृत्यु, बसाई, सराई विवाह र सम्बन्ध विच्छेद जस्ता घटना दर्ता गर्नु पर्ने हुन्छ। संविधानले नागरिकलाई विभिन्न अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ। त्यसको प्रस्थान विन्दु

भनेकै व्यक्तिगत घटना दर्ता हो। राष्ट्रिय तथ्याङ्क बनाउने यसको विश्वव्यापी मान्यता हो। कहाँ कति जन्मे, कतिको मृत्यु भयो कतिले बसाईसराई गरे, कतिको सम्बन्ध विच्छेद भयो भन्ने कुराको जानकारी राज्य पाउनु पर्छ। यसको आधारमा सरकाले नीति बनाउने हुँदा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु पर्ने देखिन्छ।

तालिका नं. १७ : व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण

| वडा | जन्म दर्ता | | | मृत्यु दर्ता | | | विवाह दर्ता | सम्बन्ध विच्छेद दर्ता | बसाई सराईको संख्या |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | जम्मा | महिला | पुरुष | जम्मा | महिला | पुरुष | | | |
| १ | २९७ | १३६ | १६१ | २० | २० | | २८ | ० | १५ |
| २<br>३ | १०० | ५२ | ४८ | ९ | ३ | ६ | २८ | | २५ |
| ४ | १४२ | ८० | ६२ | १५ | ५ | १० | ३२ | | ९ |
| ५ | २११ | १०७ | १०४ | १८ | ६ | १२ | | | ४० |
| ६<br>७ | ५१७ | २९७ | २२० | ३४ | ७ | २७ | ५९ | २ | ८ |
| ८<br>९ | ६०० | ३०५ | २९५ | ३२ | ११ | २१ | १४५ | | १०५ |
| १०<br>११ | २३९ | १२२ | ११७ | २२ | ५ | १७ | ४९ | १ | ४८ |
| १२ | ४३ | ३१ | १२ | १० | २ | ८ | २४ | १ | १८ |
| जम्मा | २१४९ | ११३० | १०१९ | १६० | ५९ | १०१ | ३६५ | ४ | २६८ |

स्रोत: बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका, २०७३

नगरमा व्यक्तिगत घटना दर्ताको अवस्थालाई देखाइएको छ। वर्ष २०७३ मा यस नगरपालिकामा जन्म दर्ता गर्नेको संख्या २१४९ रहेको छ। जसमा महिलाको संख्या ११३० र पुरुषको संख्या १०१९ रहेको छ। सबैभन्दा बढी जन्मदर्ता हुने वडा नं. ८ र ९ (साविकको कुपिण्डेदह गा.वि.स.) रहेको छ। यस अवधिमा मृत्यु दर्ता गर्नेको संख्या १६० (महिला ५९, पुरुष १०१) रहेको देखिन्छ। विवाह दर्ताको स्थिति हेर्दा नगरमा यस अवधिमा ३६५ जोडीको विवाह दर्ता भएको देखिन्छ। सो अवधीमा नगरमा जम्मा ४ वटा सम्बन्ध विच्छेदको घटना दर्ता भएको देखिन्छ। यस अवधिमा जम्मा २६८ बसाई सराई दर्ता भएको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

# खण्ड ४ : भू-उपयोग

## ४.१ नगरपालिकाको भू-उपयोगको विवरण

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको विद्यमान भू-उपयोग हेर्दा नगरको झण्डै ६९.७६ प्रतिशत (२३५.९२ वर्ग कि.मि.) भूभाग वन क्षेत्रले ढाकिएको छ । त्यसैगरी नगरको कुल क्षेत्रफल ३३८.२ वर्ग कि.मि. को २४.२४ प्रतिशत (८१.९९ वर्ग कि.मि.) खेतीयोग्य जमिन, जलाधार क्षेत्रले ५.१७ प्रतिशत (१७.४७ वर्ग कि.मि.) र बालुवा क्षेत्र ०.८३ प्रतिशत (२.८१ वर्ग कि.मि.) ले ओगटेको छ । नगरमा माटोको बनावट, खेतीयोग्य जमिन, संरक्षित क्षेत्र, बस्तीयोग्य क्षेत्र आदिको विस्तृत अध्ययनको आधारमा नगरबासीहरूको आर्थिक हैसियत वृद्धि गर्न र वातावरणमा प्रतिकुल असर पर्न नदिन के-कस्ता उत्पादन प्रणाली तथा नीतिहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ विस्तृत अध्ययन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । भू-उपयोगको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १८ : नगरको भू-उपयोगको विवरण

| क्र.सं. | भू-उपयोग | ओगटेको क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.) | प्रतिशत |
|---|---|---|---|
| १ | वनजंगल, झाँडी तथा बुट्यान क्षेत्र | २३५.९२ | ६९.७६ |
| २ | नदी, ताल, पोखरी | १७.४७ | ५.१७ |
| ३ | बालुवा | २.८१ | ०.८३ |
| ४ | खेतीयोग्य जमिन | ८१.९८९ | २४.२४ |
| | जम्मा | ३३८.२ | १००.०० |

स्रोत: नापी विभाग

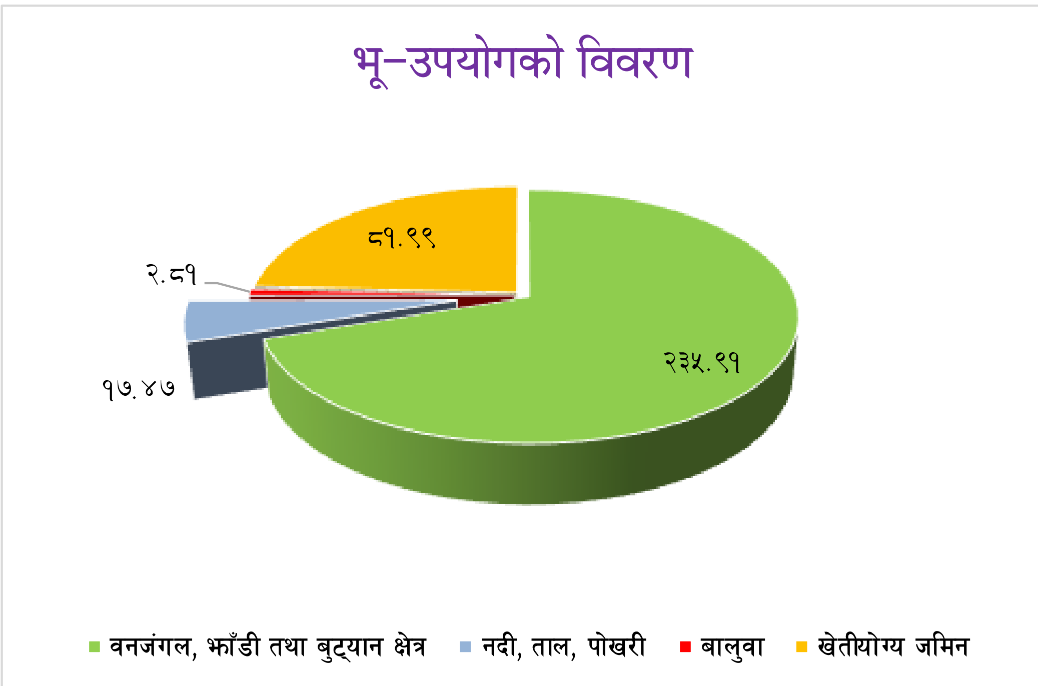

## ४.२ शहरीकरणको स्वरूप

नगरमा सडक, विद्युत, संचारजस्ता सुविधाहरू रहेका अधिकांश क्षेत्रमा शहरीकरण प्रक्रियाले तिव्र रुप लिएको देखिन्छ। नगरपालिकाका कतिपय वडाहरूमा ग्रामीण विशेषता रहेको पाइन्छन् भने कतिपय प्रमुख वडा र वस्तीहरूमा शहरीकरण भइरहेको शहरोन्मुख अवस्थामा रहेको पाइन्छ। आदि मुख्य शहरी क्षेत्र विद्यमान छन्। यसका अतिरिक्त अधिकांश क्षेत्रहरू शहरोन्मुख अवस्थामा रहेको देखिन्छन्। जिल्लाका अधिकांश भू-भागबाट नगरमा बसाइसराइको क्रम तिव्ररुपमा बढिरहेको हुँदा ती स्थानमा व्यवस्थित नगर योजना बनाएर बाटो, खानेपानी, ढल निकास इत्यादीको समयमै विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ।

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकास्थित सल्ली बजार क्षेत्र

## ४.३ शहरोन्मुख बस्तीहरूको वर्तमान स्वरूप

नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अर्न्तगतका जिल्लाहरूमध्ये सल्यान जिल्लामा अवस्थित यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको आफ्नै ऐतिहासिक महत्व रहेको छ। सल्यानको सदरमुकाम खलंगादेखि करिव १५ कि.मि. पश्चिममा तिन तिर पहाडै पहाडले घेरिएको र उत्तर तिरको निकास पनि पहाडि चट्टानले थुनिएको मनमोहक कुपिण्डे दह सल्यान जिल्लाकै आर्कषक पर्यटकीय स्थल हो। यसैगरी धार्मिक तथा ऐतिहासिक महत्व बोकेका कृष्ण मन्दिर, तारुपरे सिद्ध गुफा र निगालचुला लेकले यस नगरलाई पर्यटकहरूको लागि आकर्षणको केन्द्र बन्न मद्दत गरेको छ। बनगाड कुपिण्डे नगर जलवायुको आधारमा बसोबासको लागि पहाडी जिल्लाहरूमध्ये अधिकतम उपयुक्त मानिएको छ। ग्रामीण क्षेत्रको सडकहरूको सञ्जाल विकासको क्रममा रहेको र शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सुविधाहरू पनि जिल्लाका अन्य नगरहरूको तुलनामा सुलभ रहेको देखिन्छ।

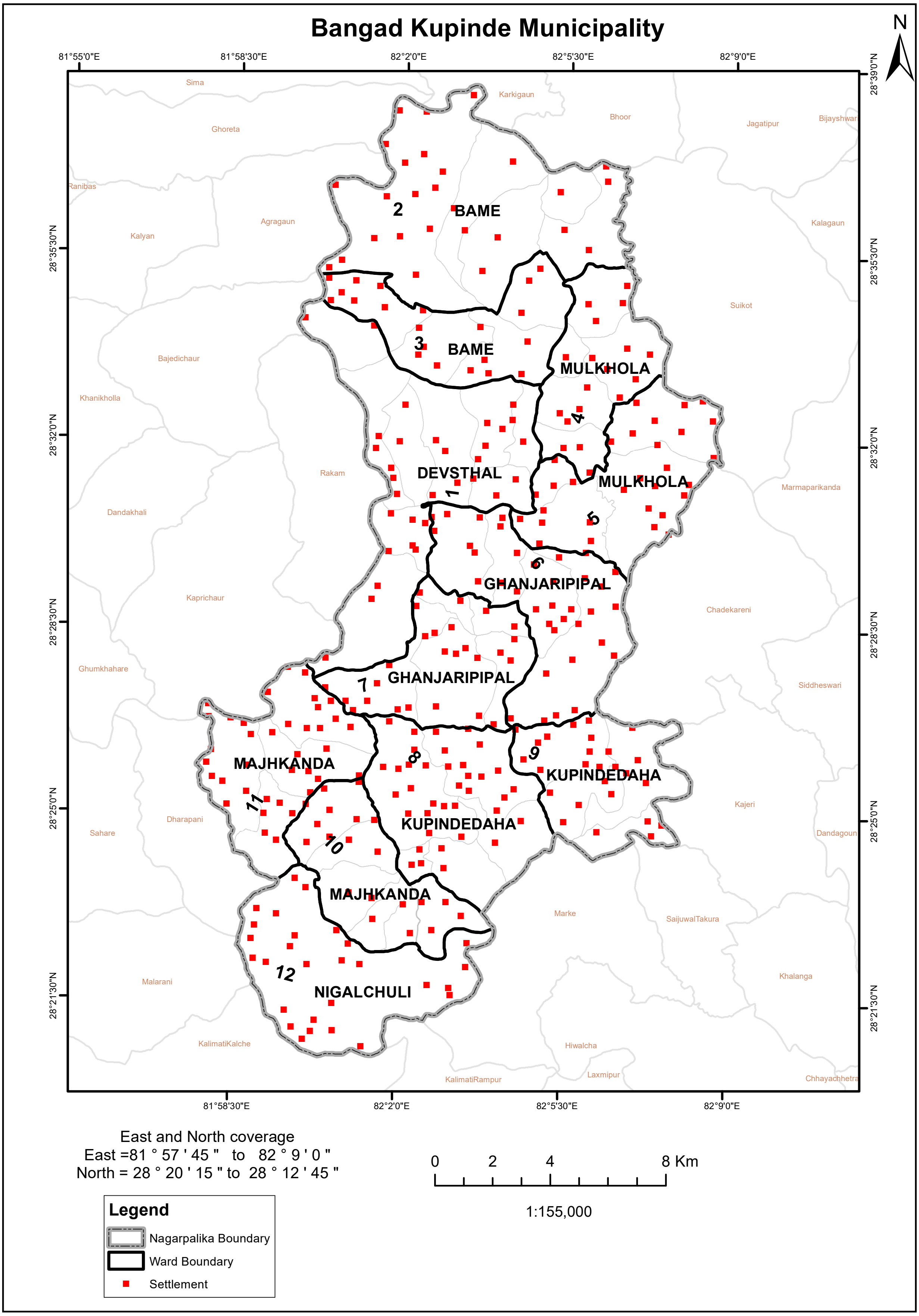


नक्सा नं. १४ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाभित्रका बस्तीको नक्सा

नगरका शहरी क्षेत्रको वरपरमात्र नभई ग्रामीण क्षेत्रमा समेत बस्ती एवं बस्ती श्रृंखलाहरूको विकास तिब्ररुपमा भइरहेको छ। हुलाक, टेलीफोन, अस्पताल र विद्यालयको पहुँचका साथसाथै आन्तरिक बस सेवाको सुगम यातायात सुविधा हुनाले पनि ग्रामीण बस्ती विकासका लागि योगदान पुऱ्याइरहेको पाइन्छ। स-साना व्यापारिक केन्द्रका रुपमा बस्तीहरूको विकास भइरहेको छ। सल्यान जिल्लाकै विभिन्न भागमा तिब्र गतिमा बजारीकरण र शहरीकरणतर्फ उन्मुख भइरहेका बस्तीहरू र उपयुक्त बस्तीहरू बजारोन्मुख बस्तीहरू मात्र नभएर ग्रामीण व्यापारको साथै कृषि उत्पादनहरूको बेचविखनको लागि समेत जनस्तरबाट बजार केन्द्रका रुपमा उपयोग गरिएका छन्। नेपाल सरकारले त्यस्ता बस्तीहरूमा हाट बजारको विकासको लागि केही आवश्यक छाना/सेड तथा भण्डारणको व्यवस्था गरिदिएमा ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्रलाई बजार अर्थतन्त्रमा परिणत गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ। यसका अतिरिक्त एकातर्फ यी बस्तीहरूको छेउछाउको जमिनको समेत अप्रत्याशितरुपले मूल्य बृद्धि भएरहेको पाइन्छ भने अर्कोतर्फ भोलिका दिनहरूमा यस्तो बस्तीको लागि आवश्यक पर्ने खेलमैदान, पार्क जस्ता सार्वजनिक क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक जग्गाको योजना अहिलेदेखि नै बनाउनु आवश्यक छ। साथै, वातावरणीय स्वच्छता कायम राख्न ढल निकास प्रणालीको व्यवस्थित विकास र सेवा सुविधालाई व्यवस्थितरुपले प्रदान गर्न वस्तीस्तरमा रहेका घरहरूको व्यवस्थित घर नम्बर प्रणाली तुरुन्त अपनाइनु आवश्यक देखिन्छ।

नगरको कुल ६,७६३ परिवारहरू मध्ये घरको जग सिमेन्टको जोडाइ भएको इट्टा, ढुङ्गा र पक्की पिलर भएका घरधुरी १.०४ प्रतिशत, बाहिरी गाह्रो सिमेन्टको जोडाइ भएका १.८६ प्रतिशत र सिमेन्ट ढलान छाना भएका १.६९ प्रतिशत मात्र देखिन्छन्। नगरमा कुल ४.६३ प्रतिशत परिवारहरू मात्र घर भाडा लिई बसेका छन् भने ९४.६२ प्रतिशत परिवारको आफ्नै घर रहेको छ। शहरोन्मुख बस्ती विकासको सन्दर्भमा आवधिक योजना निर्माणको क्रममा नै सम्बन्धित नगरपालिका साथै सम्बन्धित विषयगत कार्यालयहरू र बजार व्यवस्थापन समितिहरूले पनि बेलैमा सार्वजनिक जग्गाको व्यवस्थापनमा आवश्यक सेवा सुविधा प्रदान गर्ने तर्फ ध्यान दिनु आवश्यक छ।

## ४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू

बढ्दो जनसंख्या सँगै तीब्र गतिमा विकास भैरहेको शहरोन्मुख ग्रामिण बस्तीहरूको योजनाबद्ध विकासमा देखिएका चुनौतीहरू निम्नानुसार छन् :

- बस्तीहरूमा सुविधा बर्गिकरण (Zoning) को आधारबाट आवास क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, सार्वजनिक खुला क्षेत्र, हरित क्षेत्र, अस्पताल विद्यालय तथा कार्यालय क्षेत्र आदि गरी शहरी क्षेत्र लगायत शहरोन्मुख एवं ग्रामीण क्षेत्रहरूको किटान गर्न सकिएको छैन। यस सम्बन्धमा बस्तीहरूको गुरुयोजना पहिले नै बनाई आवासिय क्षेत्र व्यावसायिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, पार्क, उद्यान र खेल मैदान जस्ता सार्वजनिक क्षेत्र तथा कार्यालय एवं संघसंस्थाहरूको लागि क्षेत्र पहिले नै निर्धारण गर्नु जरुरी देखिएको छ।

- बस्तीहरूको प्राकृतिक वातावरणमा सुधारका लागि सार्वजनिक एवं निजी रुपमा बृक्षारोपण गर्न योजनाबद्ध प्रयास हुन सकेको छैन। विकासोन्मुख बस्तीहरूबाट निकास हुने फोहोरमैलालाई संकलन र प्रशोधन गरी बस्तीहरूको वातावरणलाई प्रतिकुल बनाउने कार्य रोक्नु पर्ने र ठुला बस्तीहरूमा छाडा पशुहरूको व्यवस्थापन तथा पशु हाट बजारको समेत व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ। खोलानालामा ढल निकास गरी पानी प्रदुषण भइरहेको हुँदा प्रशोधन प्रणालीको विकास हुनुपर्ने देखिन्छ।

- सार्वजनिक निर्माण कार्यहरूमा सम्बन्धित निकाय एवं कार्यालयहरू बिच समन्वय हुन नसकि पुर्वाधारहरूको दिगो निर्माण हुन सकेको छैन। यस सम्बन्धमा स्थानीय निकाय तथा नागरिक समाजसँग समन्वय हुनु सकेको छैन।

## ४.५ नगरपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

तालिका नं. १९ : नगरमा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

| क्र स | संभावित प्रकोप | विधमान अवस्था | समय |
|---|---|---|---|
| १ | भुकम्प | भूकम्पीय जोखिमका दृष्टिकोणले नेपाल ११ स्थानमा रहेको र नगरमा भुकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कम भएको, भवन आचार संहिता पूर्णरुपमा लागु नभएको पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित रहेकोले | जुनसुकै समयमा |
| २ | भू-क्षय तथा पहिरो | नगरको भू-संरक्षण र बनोट जटिल र कमजोर भएको, नगरमा भिरपाखाहरू प्रशस्त रहेको तथा विभिन्न हिमताल फुट्नसक्ने जोखिमका कारण यस नगरका धेरै भाग पहिरोको लागि धेरै संवेदनशील छन् । | जुनसुकै समयमा |
| ३ | आगलागी | नगरका धेरै जसो भु-भागमा घनावस्ती रहेको, सचेतनाको अभाव, अग्नी नियन्त्रणको अभाव, सिलिण्डर पड्कने आदि कारणले आगलागीको नगर संवेदनशील रहेको छ । | जुनसुकै समयमा |
| ४ | मौसमी सुख्खा | नगरका धेरै भागहरूमा खेतीपातीका लागि बर्षे पानीमै भरपर्नु पर्ने अवस्था रहेको र पानी नपरेमा नहरको सिचाईं नपुगेका क्षेत्रहरुमा मौसमी सुख्खा रहने गर्दछ । | असार-भदौ |
| ९ | किट आतंक | जलवायु परिवर्तन तथा बढी विषादि प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, किरा लोप | खेती मौसम |
| १० | चट्याङ, असिना | बढी जसो बर्षायाम र पानी परेको समयमा | जुनसुकै समयमा |

## ४.६ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र

यस नगर महाभारत पर्वत श्रृंखलाको मध्य भागमा पर्ने तथा नगरको केही भूभागको भिरालोपना ४० देखि ५० डिग्री सम्म भएकोले सामान्यतया भूक्षयको दृषिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछ । मानिसको बसाई सराईका कारणबाट त्यस क्षेत्रमा परिरहेको वनविनासको चाप अनियन्त्रित डढेलो, चरीचराउ तथा  गोठ तथा खर्क राख्ने प्रबृत्ति एवं अव्यवस्थित ढंगले ढुंगाहरू फिक्नाले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई यस क्षेत्रबाट बर्सेनी गेग्ग्रानीहरू तलको नदीहरूमा बग्ने र नदी सतहलाई उकारी बस्ती एवं खेती तर्फ अनियन्त्रित बाढीको प्रकोप केन्द्रीत भएको छ । यसरी महाभारत पर्वत र त्यसको फेदीमा अवस्थित विभिन्न वस्ती र त्यहाँबाट निस्कने खोलाहरू समेत समग्र भू-क्षय प्रणालीमा आबद्ध हुन पुगेका छन् । मूलत: नगरका प्रमुख नदी प्रणालीहरूको वरिपरी नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले र अनुत्पादक पशुहरूको चापले यो संवेदनशिल क्षेत्रमा भूक्षयको दृष्टिकोणले अत्याधिक प्रतिकुल प्रभाव पारेको छ । महाभारत पर्वत श्रृंखलाबाट खस्केर आउने पहिरोको विस्तार क्षेत्रबाट शुरु हुने गेग्रानहरू खोलामा नअटाई नदी क्षेत्र भन्दा बहिर फैलिने र कही कटान र कही भरान गर्दै मरुभुमीहरणको प्रक्रियालाई तीब्र बनाइरहेका छन् । यसक्रमलाई रोक्नको लागि अल्पकालिन, मध्यकालिन र दीर्घकालिन उपायहरू अबलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै अल्पकालिन उपायको रुपमा स्पर एवं तटबन्ध निर्माण गर्ने मध्यकालिन उपायको रुपमा प्रभावित क्षेत्रको वरिपरी वृक्षारोपण गर्ने र दीर्घकालिन उपायको रुपमा सम्पूर्ण महाभारत क्षेत्रलाई आरक्षित गर्ने तर्फ अघि बढ्नु पर्ने देखिन्छ । उल्लेखित क्षेत्रलाई मानवीय गतिविधिबाट अप्रभावित पार्ने र सघन जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

# खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगार स्थिति

## ५.१ नगर अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरूप

नगरको अर्थतन्त्र मुख्यतया: कृषि, उद्योग, पानी, निर्माण, थोक, खुद्रा बजार, होटल, रेस्टुरेन्ट, पर्यटन तथा सेवा जस्ता क्षेत्रमा निर्भर भएको देखिन्छ। उपयुक्त हावापानी, माटोको बनोट तथा पहाडी भूभाग भएको यस नगरपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएको पहाडी क्षेत्र भएको हुँदा नगरमा अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन्। राप्ती राजमार्गको मध्यखण्डमा अवस्थित सल्यानमा आर्थिक विकासको सम्भावना बढेर गएको छ। त्यसैगरी नगरमा ठूलो संख्यामा रहेका नदीनाला, तालहरूसहितको शिवालिक क्षेत्र, वनजंगल तथा जैविक विविधताले नगरको विकासमा थप सम्भावना बोकेका छन्। कुखुरा पालन, पशु पालन, मील, फर्निचर उद्योग, धागोको उद्योग, ग्रिल उद्योग आदि यस नगरपालिकामा रहेका केही साना तथा घरेलु उद्योग व्यवसायहरू हुन्। यस नगरका मानिसहरू उल्लेखनियरुपमा औद्योगिक विकास तर्फ लागिरहेका देखिन्छ। यस नगरको अर्को मुख्य आर्थिक आधार वैदेशिक रोजगार रहेको देखिन्छ। यद्यपि यो त्यति सकारात्मक भने होइन।

प्राकृतिक सौन्दर्यको धनी, जैविक विविधता एवं साँस्कृतिक विविधताले भरिपूर्ण रहेका कारण नेपालको आकर्षण गन्तव्यहरू मध्ये सल्यान जिल्ला र विशेषत: बनगाड कुपिण्डे नगर महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ। कुपिण्डे दह, भेरी नदी, निगालचुला लेक, विभिन्न धार्मिक, साँस्कृतिक तथा ऐतिहासिक महत्व बोकेका मठमन्दिरहरू जस्तै कृष्ण मन्दिर, तारुपरे सिद्ध गुफा आदि नगरका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणको रुपमा रहेका छन्। यी क्षेत्रहरूमा केही पूर्वाधार निर्माण कार्यहरू भएको खण्डमा र तिनीहरूको प्रचार प्रसार गर्न सके पर्यटन व्यवसायबाट राम्रो आम्दानी तथा रोजगारीका अवसरहरू प्राप्त गर्न सकिने थियो।

## ५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था

तालिका नं. २० : आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था

| कुल जनसंख्या | आर्थिकरुपले सक्रिय जनसंख्या | | |
|---|---|---|---|
| | पुरुष | महिला | आर्थिकरुपले सक्रिय जम्मा जनसंख्या |
| ३६,०५२ | ११,३९९ (४७.२०%) | १२,७४९ (५२.८०%) | २४,१४८ (६६.९८%) |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

नगरमा १० वर्ष देखि ५९ वर्षसम्मका आर्थिकरुपले सक्रिय जनसंख्याको विवरण देखाइएको छ। जसमा पुरुषको संख्या ११,३९९ (४७.२० प्रतिशत), महिलाको संख्या १२,७४९ (५२.८० प्रतिशत) देखिन्छ। आर्थिक रुपले सक्रिय जनसंख्यामा लैगिंक भिन्नता ५.५९ प्रतिशत देखिन्छ भने नगरको कुल जनसंख्याको २४,१४८ अर्थात् ६६.९८ प्रतिशत जनसंख्या आर्थिकरुपले सक्रिय छन्। आर्थिक रुपमा निस्कृय जनसंख्या ३३.०२ प्रतिशत छन्। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा देखाइएको छ।

## ५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. २१ : आश्रित जनसंख्याको विवरण

| जनगणना वर्ष | आश्रित बालबालिका (०-१४) | | आश्रित बृद्धबृद्धा (६० वा सोभन्दा माथि) | | जम्मा आश्रित | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | जम्मा | प्रतिशत | जम्मा | प्रतिशत | जम्मा | प्रतिशत |
| २०६८ | १९,१६४ | ८९.८२ | २,१७२ | १०.१८ | २१,३३६ | ५९.१८ |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

नगरमा आश्रित जनसंख्या ०-१४ वर्ष उमेर समूहका आश्रित बालबालिका र ६० वर्ष वा सोभन्दा माथिका आश्रित बृद्धबृद्धाहरूको संख्या र प्रतिशतलाई देखाइएको छ। जसमा आश्रित बालबालिकाको संख्या १९,१६४ (८९.८२ प्रतिशत), आश्रित बृद्धबृद्धाहरूको संख्या २,१७२ (१०.१८ प्रतिशत) देखिन्छ। कुल जनसंख्यामध्ये जम्म आश्रित जनसंख्या २१,३३६ (५९.१८ प्रतिशत) देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिका उल्लेख गरिएको छ।

## ५.४ सिंचाइ

यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका क्षेत्रमा रहेको नदी, ताल, खोलाको पानीलाई काठ, स्याउला र ढुङ्गाले कुलोमा पानी फर्काई आफ्नो परम्परागत श्रोत साधनको परिचालन गरी संचालित कुलोहरू सिंचाइका आधारशिला हुन्। सिंचाइका प्रमुख श्रोतहरू स्थानीय साना खोलाहरू मात्रै हुन्। यी श्रोतहरू बाहेक नगरमा खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाई गर्न पानीको श्रोत छैन। कृषिको लागि उर्वर माटो भएको र नगरमा ठूलो संख्यामा जनता कृषिमा नै निर्भर रहेको हुँदा प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गरी सबै खेतियोग्य जमिनमा सिचाई सुविधा पुऱ्याउन सके रोजगारीका अवसर बढ्नुका साथै कृषि उत्पादनमा पनि प्रसस्त बृद्धि हुने देखिन्छ।

तालिका नं. २२ : नगरमा भएका सिंचाईको आयोजनाहरुको विवरण

| क्र.सं. | आयोजनाको नाम | ठेगाना | किसिम |
|---|---|---|---|
| १ | मान्टुरा सिंचाई आयोजना | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| २ | पधेरा मुल सिंचाई आयोजना | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| ३ | अदाला सिंचाई | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| ४ | सिगारी खान सिंचाइ | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| ५ | अदालतारा सिंचाई | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| ६ | पाटीको सिचाई | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| ७ | पंतालीस सिंचाई | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| ८ | दखाली सिंचाई | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| ९ | फिरी सिंचाई | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| १० | बस्नौरा पाखे सिंचाई | वडा नं. १, देवस्थल | कुलो |
| ११ | कोप्चा सिंचाई | वडा नं. १, कोप्चा | कुलो |

| क.सं. | आयोजनाको नाम | ठेगाना | किसिम |
|---|---|---|---|
| १२ | आम्रा सिंचाई | वडा नं. १, आम्रा | कुलो |
| १३ | नाम्रा सिंचाई | वडा नं. १, नाम्रा | कुलो |
| १४ | पानसेरा सिंचाई | वडा नं. १, बागचौर | कुलो |
| १५ | सिदुरे सिंचाई | वडा नं. १, मालते | कुलो |
| १६ | पाटी ज्यूला सिंचाइ | वडा नं. १, खहरे खोला | कुलो |
| १७ | लाहाघाट सिंचाई | वडा नं. २ | कुलो |
| १८ | वेतिनी सिंचाई | वडा नं. २ | कुलो |
| १९ | छिपछिपे सिंचाई | वडा नं. ३ | कुलो |
| २० | कारागाउँ सिंचाई | वडा नं. ३ | कुलो |
| २१ | चिउरी गौरा सिंचाई | वडा नं. ३ | कुलो |
| २२ | खेहगारा सिंचाई | वडा नं. ३ | कुलो |
| २३ | दोहछुरा सातजीव्रे पोखरा औल सिचाई | | कुलो |
| २४ | कालीखोला बुरेली सिंचाई | | कुलो |
| २५ | बुरेली धरा कारागाउँ सिंचाई | | कुलो |
| २६ | कोटखोला बेलखेत सिंचाई | वडा नं. ४ | कुलो |
| २७ | लंगेटा सिंचाइ | वडा नं. ४ | कुलो |
| २८ | बराखेत सिंचाई | वडा नं. ४ | कुलो |
| २९ | न्यूलागाडा सिंचाई | वडा नं. ४ | कुलो |
| ३० | सिस्ने पातल सिंचाइ आयोजना | वडा नं. ४, मुलखोला | कुलो |
| ३१ | सिर्पा गार शेरागाउँ टाटके सिंचाई योजना | वडा नं. ५ | कुलो |
| ३२ | शंखपिपल सिंचाइ योजना | वडा नं. ५ | कुलो |
| ३३ | रौताला सिंचाई योजना | वडा नं. ५ | कुलो |
| ३४ | माल्पे रातपारा सिंचाई | वडा नं. ५ | कुलो |
| ३५ | नयटा डाँसी खोला सिंचाई | वडा नं. ५ | कुलो |
| ३६ | कटुजेलीखोला सिंचाइ आयोजना | वडा नं. ५, मुलखोला | कुलो |
| ३७ | जुगेखोली सिंचाई आयोजना | वडा नं. ६, घाँजरी पिपल | कुलो |
| ३८ | कालागाउँ कुलो सिंचाई | वडा नं. ६, कालागाउँ | कुलो |
| ३९ | कवर खेत, पुराना गाउँ टाट्के हुँदै घरेलीसम्म सिंचाई | वडा नं. ७ | कुलो |
| ४० | विकासी कुलो सिंचाई | वडा नं. ७ | कुलो |
| ४१ | पाँचदुने सिंचाई | वडा नं. ७ | कुलो |
| ४२ | संग्रही खोला टापु सिंचाई | वडा नं. ८ | कुलो |
| ४३ | बागेखोला ढोरपिपल सिंचाई | वडा नं. ८ | कुलो |
| ४४ | गल्छी सिचाई | वडा नं. ८ | कुलो |
| ४५ | बागेखोला कालिखेत सिंचाई | वडा नं. ८ | कुलो |
| ४६ | ज्यामीरखोला सिंचाई आयोजना | वडा नं. ९, कुपिण्डे | कुलो |
| ४७ | खानीखोला सिंचाई आयोजना | वडा नं. ९, कुपिण्डे | कुलो |
| ४८ | हारे तिनु सिंचाइ | वडा नं. ९, कुपिण्डे | कुलो |
| ४९ | ज्यामिरे जिउला सिंचाई | वडा नं. ९, कुपिण्डे | कुलो |

| क्र.सं. | आयोजनाको नाम | ठेगाना | किसिम |
|---|---|---|---|
| ५० | फेदी कृषि सिंचाई | वडा नं. ९, कुपिण्डे | कुलो |
| ५१ | बिच हारे सिंचाइ | वडा नं. ९, कुपिण्डे | कुलो |
| ५२ | जागिरी सिंचाई | वडा नं. ९, कुपिण्डे | कुलो |
| ५३ | बाट्के सिंचाई | वडा नं. १० | कुलो |
| ५४ | जोगिन्द्र सिंचाई | वडा नं. १० | कुलो |
| ५५ | अथोङरे सिंचाई | वडा नं. १० | कुलो |
| ५६ | जलगडडा सिंचाइ आयोजना | वडा नं. ११, माँझकाँडा | कुलो |
| ५७ | दुईखोली रातामाटा सिंचाई | वडा नं. ११ | कुलो |
| ५८ | बागमारे सिंचाई | वडा नं. ११ | कुलो |
| ५९ | सिमलचौर सिंचाई | वडा नं. ११ | कुलो |
| ६० | सिस्ने पाताल सिंचाई | वडा नं. ११ | कुलो |

स्रोत: नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

## ५.६ कृषि तथा पशुपालन

### ५.६.१ कृषि

नेपालमा कृषि क्षेत्र देशको प्रमुख रोजगार प्रदायक तथा कूल गार्हस्थ उत्पादनमा प्रमुख हिस्सेदार भै देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रुपमा रहेको छ । ग्रामीण जनताहरूको जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने कृषि क्षेत्रको आधारभूत कृषि तथ्याङ्कलाई ग्रामीण विकासको सूचकको रुपमा लिन सकिन्छ। खाद्यान्न तथा नगदे बालीहरू फलफूल, पशुपंक्षी, मत्स्य, सिंचाई साथै कृषि उत्पादन र क्षेत्रफल सम्बन्धी विविध सूचनाहरू कृषि तथ्याङ्कको क्षेत्रभित्र पर्ने भएतापनि नेपालमा सरकारी स्तरबाट राष्ट्रिय तथा स्थानीयस्थरमा कृषि सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कको प्रमुख स्रोतको रुपमा कृषि तथा सहकारी मंत्रालय र केन्द्रीत तथ्याङ्क विभाग रहेका छन्। स्थानीय उत्पादनको बृद्धि र विकास गर्न बजारीकरणतर्फ विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

तुलनात्मक रुपमा हेर्दा पुरुषहरू यस पेशाबाट विमुख हुँदै अन्य पेशातर्फ आकर्षित भएको देखिन्छ। यसो हुनुमा अन्य पेशाबाट आम्दानीमा बृद्धि हुनु र खेती योग्य जमिनको अभाव विस्तारै सिर्जना हुनु पनि हो। कृषि क्षेत्रमा आधुनिकीकरण नहुनु, बजार व्यवस्थाको अभाव, सिंचाईको व्यवस्था नहुनु तथा अन्य जीवनशैली जटिल बन्दै जानुले यस क्षेत्रबाट विमुख हुनाको केही प्रमुख कारण हुनुपर्दछ।

नगरको ठूलो क्षेत्रफल पहाडी भूभागले भरिएको हुँदा कृषिका लागि सिमित मात्रामा उपयोगी क्षेत्र रहेको छ। नगरको कुल भुभागको २०.०९ प्रतिशत अर्थात् ७१.३७ वर्ग कि.मि. (७,१३७ हेक्टर) क्षेत्र कृषिका लागि उपयोग गरिएको देखिन्छ। सामान्यत: कृषि प्रणालीमा मुख्य अन्न बालीहरू धान, मकै, गहुँ आदि हुन्। यस्तै दलहन बालीमा अडहर, मास, मसुरो, केराउ, चना उत्पादन हुने गर्दछ। तेलहन बालीमा तोरी, अर्सी, तिल उत्पादन गरिन्छ भने तरकारी खेती आलु, प्याज, काउली, भिन्डी, अदुवा, लसुन लगायत प्रमुख खाद्य तथा नगदे बाली हुन् र यीनको उत्पादकत्व पनि

बढी छ। नगरमा सबैभन्दा धेरै क्षेत्रमा खाद्यान्न, दलहन र तरकारी बाली लगाइने गरेको छ भने तुलनात्मक रुपले न्यून क्षेत्रमा फलफुल र मसला बाली लगाइने गरेको छ। बनगाड नगरपालिकाले कृषि क्षेत्रको तर्फबाट पनि आफ्नो आर्थिक वृद्धिदर कायमनै राखेको छ। कृषि क्षेत्रको विकासको निम्ति विभिन्न कृषी सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरू पनि स्थापना गरिएको छ। नगरमा ४९ वटा कृषक समूहहरू रहेका छन्।

### (क) हिउँदे बाली

नगरमा उत्पादन गरिने प्रमुख हिउँदे बालीहरूमा कोदो, फापर, जौ, उखु, मसुरो, चना, अरहर, मास, गहन, राजमा, भटमास, मुङ, तोरी, तिल, आलस, केरा, सुन्तला जात, आँप, अम्बा, लिचि, कटहर, आरु, नास्पति, हिउँदे तरकारी, बसन्ते तरकारी, वर्षे तरकारी, आलु, मसला बाली, माछा रहेका छन्।

### (ख) वर्षे बाली

नगरका प्रमुख वर्षे बालीहरूमा धान, मकै, कोदो, फापर, दलहन, भटमास, मास, मुग, गहन, अन्य तरकारी, वर्षे तरकारी, आलु, फलफूल, सुन्तला, कागती निबुवा, स्याउ, ओखर, केरा, मसला बाली, अदुवा छन्।

तालिका नं. २३ : मुख्य बालिको बिवरण

| सि.नं. | कृषि सेवा केन्द्र र सहायक केन्द्र | कार्य गर्ने वडाहरु |
|---|---|---|
| १ | मूलखोला | वडा नं. १ देखि वडा नं. ९ सम्म |
| २ | मार्के | वडा नं. १० देखि वडा नं. १२ सम्म |

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

## ५.६.२ सेवा केन्द्रहरूको प्रभाव क्षेत्र तथा जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. २४ : सेवाकेन्द्रहरुको प्रभाव क्षेत्र तथा जनसंख्याको विवरण

| क्र. सं. | सेवा केन्द्रको नाम | जनसंख्या | | | कुल क्षेत्रफल हे. | कुल खेतीयोग्य जमिन हे. | खेती गरिएको जमिन | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | महिला | पुरुष | घरधुरी | | | खेत हे. | पाखो हे. | जम्मा |
| १ | कृषि सेवा सम्पर्क केन्द्र मार्के | | | | | | | | |
| | निगालचुला | १,१८८ | १,१३१ | ५३१ | ४३७ | ५७६ | ७५ | ४०६ | ८८१ |
| | कुपिण्डेदह | ३,६४१ | ३,३६६ | १,१०७ | १,२३६ | १,०९२ | १४० | ७३० | ८७० |
| | माझकाँडा | २,६५८ | २,६०३ | ८१६ | ९३६ | १,०३७ | ९४ | ७५५ | ८४९ |
| २ | कृषि सेवा केन्द्र मूलखोला | | | | | | | | |
| | मूलखोला | २,८७८ | २,७१५ | ८४९ | १,०७६ | ९३२ | १२१ | ६६८ | ७८९ |
| | घाँजरीपिपल | ३,०३६ | २,८७८ | ७४८ | १,११७ | १,३४२ | ३४२ | ८०८ | १,१५० |
| | देवस्थल | २,५५० | २,२३५ | ६२५ | १,००२ | ८५२ | ११४ | ६०८ | ७२२ |
| | बामे | २,७१९ | २,४५४ | ९१८ | ९५९ | १३०६ | १०० | ९५८ | १,०५८ |

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

### ५.६.३ कृषक समूहको विवरण

तालिका नं. २५ : कृषक समूहको विवरण

| सि. नं. | समूहको नाम | वडा नं. | ठेगाना | सदस्य संख्या | | | हितकोष रकम रु. | किसिम |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | पुरुष | महिला | जम्मा | | |
| १ | पतझर फलफुल उत्पादन समूह | १२ | निगालचुला | १० | ३ | १३ | २५०० | मिश्रित |
| २ | सल्लेरी आलु उत्पादक समुह | १२ | निगालचुला | १० | ३ | १३ | १८०० | मिश्रित |
| ३ | श्री राम फलफुल उत्पादक समुह | १२ | निगालचुला | १० | ३ | १३ | १८०० | मिश्रित |
| ४ | जयलक्ष्मी बहुउद्देश्य महिला कृषक समुह | १२ | निगालचुला | १६ | | १६ | २००० | मिश्रित |
| ५ | सुन्तलाजात फलफुल उत्पादन समुह | ४ | मुलखोला | २४ | १० | ३४ | | मिश्रित |
| ६ | राम जानकी वाली विकास कृषक समुह | ५ | मुलखोला | १३ | ० | १३ | ४००० | पुरुष |
| ७ | सगरमाथा महिला कृषक समुह | ५ | मुलखोला | | १७ | १७ | ६६०० | महिला |
| ८ | लालीगुराँस फलफुल उत्पादन समुह | ६ | घाँजरीपिपल | ११ | ६ | १७ | | मिश्रित |
| ९ | विष्णू आमखोली तरकारी उत्पान समुह | ७ | घाँजरीपिपल | १० | २ | १२ | ७००० | मिश्रित |
| १० | वनझाडी कृषक समुह | ७ | घाँजरीपिपल | १० | १ | ११ | ५००० | मिश्रित |
| ११ | भेरी तरकारी उत्पान कृषक समुह | १ | देवस्थल | १४ | ४ | १८ | | मिश्रित |
| १२ | लक्ष्मी कृषक समुह | १ | देवस्थल | | २७ | २७ | ७३०० | महिला |
| १३ | चेतनशिल कृषक समुह | १ | देवस्थल | १ | १२ | १३ | ३१०० | मिश्रित |
| १४ | शारदा कृषक समुह | १ | देवस्थल | १ | १६ | १७ | ४६०० | मिश्रित |
| १५ | पानीखोला कृषक समुह | १ | देवस्थल | १ | १० | ११ | ४००० | मिश्रित |
| १६ | सरस्वती कृषक समुह | १ | देवस्थल | १० | १ | ११ | २५०० | मिश्रित |
| १७ | राप्ती दलित कृषक समुह | १ | देवस्थल | ३ | १५ | १८ | ७५०० | मिश्रित |
| १८ | मयुरपंखी कृषक समुह | १ | देवस्थल | १० | ९ | १९ | २००० | मिश्रित |
| १९ | मनकामना महिला कृषक समुह | १ | देवस्थल | | १५ | १५ | २५०० | महिला |
| २० | चिनारी तरकारी उत्पादन समुह | १ | देवस्थल | ११ | ३ | १४ | | मिश्रित |
| २१ | कालिका बाली विकास कृषक समुह | १ | देवस्थल | १० | ४ | १४ | ३१०० | मिश्रित |
| २२ | बाली विकास कृषक समुह | २ | बामे | १५ | १२ | २७ | २०००५ | मिश्रित |
| २३ | हरियाली कृषक समुह | ३ | बामे | १२ | ७ | १९ | ५०० | मिश्रित |
| २४ | झरणा बहुउद्देश्यीय कृषक समुह | ३ | बामे | १६ | ५ | २१ | १५०० | मिश्रित |
| २५ | कालीका ताजा तरकारी उपभोक्ता समुह | ११ | माँझाकाडा | ५ | १३ | १८ | २४००० | मिश्रित |
| २६ | कूभिण्डेश्वरी तरकारी उत्पादन समुह | ९ | कुभिण्डेदह | १७ | ३ | २० | | मिश्रित |
| २७ | झरना बहुउद्देश्यीय कृषक समुह | ३ | बामे | ५ | १६ | २१ | १५०० | मिश्रित |
| २८ | सिसने पातल बहुउद्देश्यीय समुह | ४ | मुलखोला | १२ | ० | १२ | १००० | मिश्रित |
| २९ | सगरमाथा महिला कृषक समुह | ५ | मुलखोला | १७ | १७ | ३४ | ६६०० | मिश्रित |
| ३० | बसन्त स्वावलम्बन समूह | ११ | माँझाकाडा | १२ | २१ | ३३ | १४३४६५ | मिश्रित |
| ३१ | दलित जनजागरण कृषक समुह | १० | माझाकाडा | ० | १७ | १७ | ४२५० | महिला |
| ३२ | भगवती तरकारी वीउ उत्पादन कृषक समुह | ४ | मुलखोला | ११ | २ | १३ | २१४५ | मिश्रित |
| ३३ | श्री वरपिपल कृषक समुह | ९ | कुपिण्डेदह | २ | १३ | १५ | | मिश्रित |
| ३४ | श्री गोगन वाली फलफुल समूह | ६ | घाँजरीपिपल | ९ | १५ | २४ | २००० | मिश्रित |
| ३५ | श्री नव जागृति कृषक समुह | १० | माँझकाँडा | | १९ | १९ | २०५००० | महिला |

| सि. नं. | समूहको नाम | वडा नं. | ठेगाना | सदस्य संख्या | | | हितकोष रकम रु. | किसिम |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | पुरुष | महिला | जम्मा | | |
| ३६ | श्री लालीगुँरास महिला कृषक समुह | १२ | निगाल्चुला | ३ | १५ | १८ | १०८० | मिश्रित |
| ३७ | श्री हिमालय तरकारी बीउ उत्पादन कृषक समुह | ४ | मुलखोला | ९ | ३ | १२ | १५००० | मिश्रित |
| ३८ | श्री टाटके तरकारी बीउ उत्पादन कृषक समूह | ७ | घाँजरीपिपल | ९ | ३ | १२ | १०००० | मिश्रित |
| ३९ | श्री तारा वती कृषक समूह | ९ | कुपिण्डेदह | ६ | १० | १६ | ६००० | मिश्रित |
| ४० | श्री प्रगतिशिल कृषक समूह | ८ | कुपिण्डेदह | २० | १५ | ३५ | १७५००० | मिश्रित |
| ४१ | श्री राधा कृष्ण ताजा तरकारी कृषक समूह | १ | देवस्थल | ० | १६ | १६ | | महिला |
| ४२ | श्री हरियाली ताजा तरकारी कृषक सूह | १ | देवस्थल | ४ | १४ | १८ | | मिश्रित |
| ४३ | श्री प्रगतिशिल बीउ उत्पादन तथा तरकारी | ११ | माझकाँडा | ० | २० | २० | १०५००० | महिला |
| ४४ | श्री असल सामुदायिक | ५ | बामे | १४ | १८ | ३२ | १५००० | मिश्रित |
| ४५ | श्री भगवती सामुदायिक संस्था | ५ | बामे | १६ | १४ | ३० | २०००० | मिश्रित |
| ४६ | श्री कालिदेवी बीउ उत्पादन कृषक समुह | ८ | कुपिण्डेदह | १३ | २ | १५ | २५०० | मिश्रित |
| ४७ | श्री खाण्डुला कृषक समूह | ११ | माझकाँडा | ४ | ११ | १५ | १५०० | मिश्रित |
| ४८ | श्री राम जानकी तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादन कृषक समूह | १० | माझकाँडा | २९ | ० | २९ | १५०० | पुरुष |
| ४९ | श्री तारा पोरेवेशी कृषक समूह | ४ | मूलखोला | १५ | ११ | २६ | १७०००० | मिश्रित |
| | **जम्मा** | | | ४५० | ४७३ | ९२३ | १०,०१,८४५ | |

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

यस नगरमा विभिन्न समयमा गठन गरिएका ४९ वटा कृषक समुहहरू मध्ये महिला कृषक समुह ७ वटा रहेका छन् जसमा १३१ महिला सदस्यहरू संलग्न छन् भने हितकोष रकम रु. ३,३०,६५० संकलन भएको देखिन्छ। यसैगरी २ वटा पुरुष कृषक समुहमा ४२ पुरुष सदस्यहरू संलग्न छन् र हितकोष रकम रु. ५,५०० रहेको छ। लैंगिक हिसावले महिला कृषक समूहको संख्या ५ ले बढी रहेको देखिन्छ भने नगरमा मिश्रित कृषक समुहहरूको संख्या ४० वटा देखिन्छन्, जसमा ७५० (४०८ पुरुष र ३४२ महिला) सदस्यहरू रहेको र हितकोष रकम रु. ६,६५,६९५ रहेको छ। आ.व. २०७२/०७३ सम्ममा यि समुहहरूले हितकोष रकम १० लाख १ हजार ८ सय ४५ संकलन गरेको देखिन्छ। त्यसै गरी आ.व. २०७२/७३ सम्म ८ वटा कृषि सहकारी संस्था कृषि क्षेत्रमा सक्रिय रहेको देखिन्छ। जसमा महिला ८१ र पुरुष २१९ सदस्य गरी जम्मा ३०० जना संलग्न रहेको देखिन्छ। यसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. २६ : नगर क्षेत्रभित्र रहेका कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण

| क्र. सं. | सहकारी संस्थाको नाम | वडा नं. | ठेगाना | सदस्यता विवरण | | | शेयरका अवस्था जम्मा रु. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | महिला | पुरुष | जम्मा | |
| १ | श्री कृष्ण कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड | १ | देवस्थल | ४१ | ७१ | ११२ | ११२८० |
| २ | श्री जनमुक्ति कृषि सहकारी संस्था लि. | १२ | निगाल्चूला | २ | २३ | २५ | २६४३४ |
| ३ | श्री जन कल्याण कृषि सहकारी संस्था लि. | ६ | घाँजरीपिपल | ० | २५ | २५ | ५०००० |
| ४ | श्री सिर्जनात्मक कृषि सहकारी संस्था लि. | १० | माँझकाँडा | ३ | २२ | २५ | १०६२४० |
| ५ | श्री मुलखोला कृषि सहकारी संस्था लि. | ५ | मुलखोला | ३ | २२ | २५ | ५१००० |
| ६ | श्री सिद्ध लेख कृषि सहकारी संस्था लि. | ३ | बामे | २७ | ४ | ३१ | ५०००० |
| ७ | श्री पवित्र कुपिण्डे कृषि सहकारी संस्था लि. | ८ | कूपिण्डेदह | १ | २६ | २७ | ५४००० |

| क्र. सं. | सहकारी संस्थाको नाम | वडा नं. | ठेगाना | सदस्यता विवरण | | | शेयरका अवस्था जम्मा रु. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | महिला | पुरुष | जम्मा | |
| ८ | श्री शुभकामना कृषि सहकारी संस्था लि. | १ | देवस्थल | ४ | २६ | ३० | १५००० |
| | जम्मा | | | ८१ | २१९ | ३०० | ३६३९५४ |

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

### ५.६.४ कृषि पकेट क्षेत्र

यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको सबै वडामा विभिन्न कृषि उपजहरु उत्पादन हुने गरेका छन् । वडा नं. १० र ११ का खानीगाउँ, थापाचौर, पाँचहारे, पाखापानी, लछुहाले आदि स्थानमा टिमुर खेती व्यवसायिकरुपमा गर्ने गरेको देखिन्छ भने खानीगाउँ, माझकाँडा, घाँझरीपिपल, पाँचहारे क्षेत्रमा सुन्तला खेती पनि व्यावसायिक रुपमा गर्ने गरेको देखिन्छ । वडा नं. १ को अम्रा, देवस्थल सल्लीमा तरकारी खेतीको पकेटक्षेत्र रहेका छन् भने सोही वडाको नाम्रामा प्याज खेतीको पकेट क्षेत्र रहेको छ । त्यस्तै बामेमा अदुवाको पाकेट क्षेत्र छ ।

### ५.६.५ कृषि उपज संकलन केन्द्र

नगरपालिकाको विभिन्न वडाहरूमा उत्पादित कृषि उपजहरू संकलन तथा बिक्री गर्नका लागि मूलखोला-१, गर्चेमा कृषि उपज संकलन केन्द्र रहेको छ । त्यस्तै वडा नं. १ देवस्थल सल्ली बजारमा हाटबजार पनि रहेको छ तर हालसम्म हाट बजार व्यवस्थितरुपमा लाग्ने गरेको छैन ।

### ५.६.६ कृषि बजारीकरण

परम्परागत कृषि बजारीकरणमा उत्पादकहरूले असंगठीत रुपमा आफ्नो उपजको आफैं बजारीकरण गर्ने चलन थियो तर पछिल्ला दिनमा विविध खाले बजार श्रृंखला पार गर्दै उपजहरूको बजारीकरण प्रचलन विकास हुन थालेको छ । बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका निर्माण हुनुभन्दा पहिलेदेखि यहाँका कृषिजन्य वस्तु बजारीकरणका ढाँचाहरू विभिन्न

खालका अभ्यासमा आएका छन् । यद्यपि आजसम्म पनि व्यवस्थित कृषि बजार निर्माण भईसकेको छैन । नगरमा विभिन्न ढाँचामा कृषि बजारीकरणका मोडलहरू विकास र अभ्यास भएको देखिन्छ । जस्तै,

१. डुलुवा कृषि बजारीकरण
२. फुटपाथ कृषि बजारीकरण
३. स्थायी खुद्रा कृषि उपज बिक्री स्थल
४. स्थायी थोक कृषि उपज बजार
५. फुटपाथ जीउँदो पशु, पंक्षी र माछा बिक्री स्थल
६. स्थायी जिउँदो पशु, पंक्षी र माछा बिक्री स्थल
७. पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको बजारीकरण (दुध, मासु, अण्डा)
८. बजारस्थलमा कृषि वस्तु बजारीकरण (सुपर स्टोर्स देखि मिनि मार्केटसम्म)

उल्लेखित कृषि उपज बजारीकरणका प्रवृत्तिहरूमा विशिष्ट चरित्रहरू देखिन्छ । प्रारम्भका दिनमा उत्पादकले आफ्ना कृषि उपजहरू डोको, थुन्से, डालोमा बोकेर बजारका सम्भावित ग्राहक उपभोक्ता खोज्दै डुलेर वस्तुको बिक्री गर्नु पर्ने अवस्था थियो । अझ पनि कतिपय पर्व र मौसमहरूमा उत्पादकत्व घरेलु खर्चको जोहो गर्न यस्तै डुलुवा कृषि बजारीकरणलाई निरन्तरता दिएको पाइन्छ । यस्तो अभ्यासमा उत्पादक आफै आउने क्रमको साटो विचौलिया कारोवारीहरूले पनि यहि प्रक्रिया अपनाएर कृषि उपज बजारीकरण गर्दै आएका पाइन्छन् । यो प्रक्रियाले रोजगारको सृजना र गाउँसम्म बजारको विस्तारमा टेवा पुऱ्याएको देखिन्छ । यस्ता विचौलीया कृषिउपज विक्रेताहरूले ठेलागाडामा बजारीकरण गर्ने तथा सडकको फुटपाथ तथा कालोपत्रे समेत अतिक्रमण गरेर कारोबार गर्ने प्रचलन नै बस्यो । च्यूरा, बालुवा संग्रही/रैकर, ढोरपिपल, सुनौली बजार नगरको स्थानीय बजार हुन् भने देवस्थलको सल्लीबजार यस नगरको मात्र नभएर सल्यान जिल्लाकै प्रमुख व्यापारिक केन्द्र रहेको छ ।

### ५.६.७ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना तर्फको कृषक पाठशाला विवरण

तालिका नं. २७ : कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना तर्फको कृषक पाठशाला विवरण

| क्र. सं. | पाठशालाको नाम | ठेगाना | सहभागि कृषक | | | बाली | जात |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | महिला | पुरुष | जम्मा | | |
| १ | पिपल्चौतारा कृषि तथा खाद्य सुरक्षा कृषक पाठशाला | घाँजरीपिपल ६ | ७ | १८ | २५ | गहुँ | डब्लु के १२०४ |
| २ | वनझाडी कृषि तथा खाद्य सुरक्षा कृषक पाठशाला | घाँजरीपिपल ८ | १६ | ९ | २५ | गहुँ | डब्लु के १२०४ |
| ३ | हरियाली कृषि तथा खाद्य सुरक्षा कृषक पाठशाला | घाँजरीपिपल ७ | १६ | ९ | २५ | मकै | मन ३ |

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

### ५.६.८ जग्गाको उर्वराशक्ति

जिल्लाको ठूलो क्षेत्रफल हिमाल, पहाड तथा भिरपाखाले ओगटेकोले कृषि उत्पादनको लागि उर्वर भूमि सिमित रहेको छ । समशीतोष्ण एवं शितोष्ण हावापानी रहेको यस नगरको भूमि कृषिका लागि अति उपयुक्त रहेको छ । विगतमा नगरमा रहेका विरुवा, कुँडर, अर्घौ शिशुवा फाँट उर्वरा क्षेत्र रहेकामा हाल शहरीकरणको प्रभावसंगै उर्वरभूमि साघुरिम्दै गएको देखिन्छ । भेरी नदी किनारा र आसपासका भूमिहरूमा गेगरिलो माटोको कारण खाद्यान्न बालीको लागि कम उर्वराशक्ति रहेको पाईन्छ । समथल भूभागमा खाद्यान्न बालीको लागि उर्वर भूमि पाइन्छ भने भिराला पाखाहरूमा

फलफूल, डाँलेघाँस र खरघाँसको लागि उर्वरता रहेको पाइन्छ। अधिकांश कृषकहरूको कृषि पेशा परम्परागत रुपमा नै रहेकोले कृषि पेशामा युवा पुस्ताहरूको आकर्षण कम रहनाले नगरमा रहेका सम्भाव्य क्षेत्रहरूमा समेत उर्वर भूमि बृद्धि गर्ने दिर्घकालिन सोचले सार्थकता पाउन सकेको देखिँदैन।

## ५.६.९ विभिन्न प्राविधिक शाखाहरूको कार्यक्रम तथा संचालित आयोजनाहरू

### (क) साना सिंचाइ तथा मल बीउ ढुवानी अनुदान विशेष कार्यक्रम

कृषकहरूका लागि आवश्यक पर्ने तर विस्तृत इन्जिनीयरिङ अध्ययन आवश्यक नहुने र स्थानीय सीप र दक्षताबाट कार्यान्वयन हुन नसक्ने सामुहिक उपभोगका स-साना अस्थायी बाँध, पैनी, छेकवार कुलो सुधार संरक्षण, पोलिथिन पाइप, स्प्रिङ्कलर, थोपा सिंचाई, इनार वा पोखरी निर्माण, वर्षात्को पानी सङ्कलन ट्यांकी निर्माण आदि स-साना सिंचाई कार्यक्रमको माध्यमबाट कृषकहरूलाई खाद्यान्न तथा तरकारी खेती वा यस्तै अन्य आय आर्जनको कार्यक्रमहरूमा टेवा पुऱ्याउन र बाढी पहिरोको कारण बन्द भइरहेको सिंचाई प्रणालीमा तत्काल स-साना राहत पुऱ्याई कुलो सञ्चालनमा ल्याउन सम्बन्धित उपभोक्ता र कृषक समूहको समेत कम्तिमा १५ प्रतिशत आर्थिक सहभागिता (नगद वा श्रमदान) बढिमा एक लाख रुपैयासम्मको अनुदान सहयोग पुऱ्याई राहत दिने उद्देश्यले अन्य जिल्लाहरूमा जस्तै सल्यानमा पनि जापान के.आर. २ को आर्थिक सहयोगमा विगत केही समयदेखि साना सिंचाई विशेष कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। शुरुमा जिल्ला सिंचाई कार्यालय मार्फत संचालन हुदै आएको यस कार्यक्रम आ.व. २०५७/०५८ देखि जिल्ला कृषि विकास कार्यालयमार्फत कार्यान्वयन हुँदै आएको छ। नगरमा कृषि उत्पादनमा वृद्धि ल्याउन कृषकहरूलाई रासायनिक मल तथा उन्नत बीउको प्रयोग गर्ने बानीको विकास गर्ने उद्देश्य स्वरुप रासायनिक मल ढुवानी तथा उन्नत बीउ विजन ढुवानीमा अनुदान नभएता पनि यस कार्यालयको सिफारिसमा कृषक समूह तथा सहकारीलाई साल्ट ट्रेडिङ कर्पोरेशन र कृषि सामग्री कम्पनीले उपलब्ध गराइरहेको छ। यस कार्यालयबाट हालसम्म ४ जनाले रासायनिक मलको थोक बिक्रेता प्रमाण-पत्र लिई नविकरण समेत गराई तपसिल अनुसारका बिक्रेताहरूले कारोबार गरिरहेका छन्।

तालिका नं. २८ : प्रमाण पत्र पाउने फर्मको विवरण

| क्र.सं. | प्रमाण पत्र पाउने फर्म | ठेगाना | क्र.सं. | प्रमाण पत्र पाउने फर्म | ठेगाना |
|---|---|---|---|---|---|
| १ | लक्ष्मी मल बिक्री केन्द्र | माँझकाँडा ९ | ३ | चन्द्र रासायनिक मल बिक्री केन्द्र | सल्लीबजार |
| २ | शिद्ध गुफा ईन्टरप्राईजेज | देवस्थल ६ | ४ | आकृती एग्रो सेन्टर | मूलखोला ८ |

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

### (ख) कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना

तालिका नं. २९ : कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना आ.व. २०७३/७४ मा थप कृषक पाठशाला विवरण

| सि. नं. | पाठशालाको नाम | ठेगाना | सहभागी कृषक | | | बाली | जात |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | महिला | पुरुष | जम्मा | | |
| १ | फुलबारी कृषि तथा खाद्य सुरक्षा पाठशाला | वडा नं. ७ घाँभरीपिपल | २५ | | २५ | गहुँ | धौलागिरी |
| २ | टाटके कृषि तथा खाद्य सुरक्षा पाठशाला | वडा नं. ६ घाँभरीपिपल | २३ | २ | २५ | गहुँ | गौतम |
| ३ | पेदी खोला कृषि तथा खाद्य सुरक्षा पाठशाला | वडा नं. ६ घाँभरीपिपल | २५ | | २५ | गहुँ | धौलागिरी |
| ४ | जलखेत कृषि तथा खाद्य सुरक्षा पाठशाला | वडा नं. ६ घाँभरीपिपल | २४ | | २४ | गहुँ | धौलागिरी |
| ५ | बिएलसी कृषि तथा खाद्य सुरक्षा पाठशाला | वडा नं. ६ घाँभरीपिपल | २५ | | २५ | मकै | अरुण-२ |
| ६ | कसारी कृषि तथा खाद्य सुरक्षा पाठशाला | वडा नं. ६ घाँभरीपिपल | २५ | | २५ | मकै | अरुण-२ |

## (ग) उच्च मूल्य कृषि वस्तु विकास आयोजना

तालिका नं. ३० : पार्ड नेपालद्वाा सञ्चालित उच्च मूल्य कृषि वस्तु विकास आयोजना सम्बन्धी विवरण

| सि.नं. | सहकारी तथा समूहको नाम | ठेगाना | कोषको नाम | मूल्य चेन | सदस्य संख्या |
|---|---|---|---|---|---|
| १ | कपिण्डेदह बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. | वडा नं. ९ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बाखा | ६१ |
| २ | फलबारी इको-भिलेज कृषक समूह | वडा नं. ९ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | टिमुर | ३१ |
| ३ | दलित अगुवा कृषक समूह | वडा नं. ८ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बाखा | २८ |
| ४ | पिपलटाकुरा सिएफयूजी | वडा नं. ११ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बाखा | २० |
| ५ | सगरमाथा बाखा पालन समूह | वडा नं. ११ | उत्पादन उपरान्त कोष | बाखा | २० |
| ६ | डाँफेमुनाल बाखापालन समूह | वडा नं. ११ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बाखा | ३० |
| ७ | बसन्ता एसजिएच | वडा नं. ११ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बाखा | ३५ |
| ८ | प्रगतिशील ताजा तरकारी उत्पादन समूह | वडा नं. ११ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बेमौसमी तरकारी | ३० |
| ९ | नवजागृति महिला बचत समूह | वडा नं. १० | मूल्य श्रृङ्खला कोष | अदुवा | ३० |
| १० | डाँडागाउँ बाखा पालन समूह | वडा नं. ७ | उत्पादन उपरान्त कोष | बाखा | १५ |
| ११ | हरियाली बाखा पालन समूह | वडा नं. ७ | उत्पादन उपरान्त कोष | बाखा | १५ |
| १२ | गैराबारी बाखा पालन समूह | वडा नं. ७ | उत्पादन उपरान्त कोष | बाखा | १६ |
| १३ | झारेचौर बाखा पालन समूह | वडा नं. ७ | उत्पादन उपरान्त कोष | बाखा | १३ |
| १४ | गोठीखोला बाखा पालन समूह | वडा नं. ७ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बाखा | २५ |
| १५ | हरियाली बाखा पालन समूह | वडा नं. ६ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बाखा | १५ |
| १६ | बनझाडी कृषक समूह | वडा नं. ६ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बेमौसमी तरकारी | २४ |
| १७ | बिष्णु आमखोली ताजा तरकारी उत्पादन समूह | वडा नं. ६ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बेमौसमी तरकारी | २५ |
| १८ | टाट्के तरकारी विउ उत्पादन समूह | वडा नं. ६ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | तरकारी बीउ | २० |
| १९ | राप्ती दलित सामुदायिक संस्था | वडा नं. १ | उत्पादन उपरान्त कोष | बाखा | १६ |
| २० | भेरी बाख पालन समूह | वडा नं. १ | उत्पादन उपरान्त कोष | बाखा | १५ |
| २१ | राधाकृष्ण ताजा तरकारी उत्पादन समूह | वडा नं. १ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बेमौसमी तरकारी | २४ |
| २२ | चौतारी बाखापालन समूह | वडा नं. १ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बाखा | ३३ |
| २३ | गतिशील महिला कृषक समूह | वडा नं. १ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बेमौसमी तरकारी | १४ |
| २४ | सरस्वती ताजा तरकारी उत्पादन समूह | वडा नं. १ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बेमौसमी तरकारी | १० |
| २५ | हिमालय ताजा तरकारी बिउ उत्पादन समूह | वडा नं. ४ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | तरकारी बीउ | ३० |
| २६ | बनगाड कृषि सहकारी संस्था लि. | वडा नं. ४ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बेमौसमी तरकारी | २६ |
| २७ | कालिका कृषक समूह | वडा नं. ५ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | अदुवा | ३९ |
| २८ | तारपारेबेसी कृषक समूह | वडा नं. ४ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | अदुवा | ३६ |
| २९ | सिस्नेबाँध ताजा तरकारी उत्पादन समूह | वडा नं. ४ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | बेमौसमी तरकारी | १२ |
| ३० | अम्बरजीत सिएफयूजी | वडा नं. १२ | उत्पादन उपरान्त कोष | टिमुर | १४ |
| ३१ | लालिगुराँस सिएफयूजी | वडा नं. १२ | उत्पादन उपरान्त कोष | टिमुर | १८ |
| ३२ | झरना आलु उत्पादन समूह | वडा नं. १२ | उत्पादन उपरान्त कोष | टिमुर | १६ |
| ३३ | सिद्ध सिएफयूजी | वडा नं. ३ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | अदुवा | ४४ |
| ३४ | असल सहकारी | वडा नं. ३ | मूल्य श्रृङ्खला कोष | अदुवा | ३० |

### ५.६.१० नगरमा सञ्चालित एग्रोभेटहरूको विवरण

तालिका नं. ३१ : नगरमा सञ्चालिन एग्रोभेटहरुको विवरण

| क्र.सं. | एग्रोभेटको नाम | ठेगाना | क्र.सं. | एग्रोभेटको नाम | ठेगाना |
|---|---|---|---|---|---|
| १ | जानकी एग्रोभेट सेन्टर | मुलखोला ४ | ४ | ग्यालेक्सि एग्रोभेट सेन्टर | माझकाँडा ९ |
| २ | दशरथ एग्रोभेट सेन्टर | देवस्थल ७ | ५ | पेरम एग्रोभेट सेन्टर | कुपिण्डे ९ |
| ३ | आकृती एग्रोभेट सेन्टर | देवस्थल ८ | | | |

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

### ५.६.११ पशुपालन

विशेषगरी गाई, भैसी, बाखा, सुँगुर, खरायो, कुखुरा, भेडा नै यहाँका मुख्य घरपालुवा जनावर हुन । यहाँ डेरी उद्योग, व्यापारिक फार्म, गाई, भैसी, भेडा फर्महरू रहेका छन । त्यस्तै गरी भेटेनरी सेवा पनि बनगाड कुपिण्डे नगरमा उपलब्ध रहेको छ ।

### ५.६.१२ विकासमान बजार क्षेत्रहरूको स्थिति

सल्यान जिल्लाका प्रमुख व्यापारिक केन्द्रहरू मध्ये सल्लीबजार पनि एक हो । सल्ली बजार बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको देवस्थलमा रहेको छ । यसका अतिरिक्त वालुवा संग्रही, नगरको चारैतिर छरिएर रहेका तथा तिब्ररुपमा विकास भइरहेका ग्रामीण बजार एवं सेवा आपुर्ति गर्ने केन्द्रहरूको समेत निकै व्यापक सञ्जाल रहेको छ । त्यस्ता बजार केन्द्रहरूबाट नगरमा उपलब्ध हुने सामान र सेवालाई ग्रामीण क्षेत्रमा समेत अधिकतमरुपमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइएको छ । केही प्रमुख ग्रामीण बजारकेन्द्रहरूको नाम, बजार रहेको क्षेत्र र प्रकृतिको विवरण निम्न तालिकामा दिइएको :

| सि. नं. | बजारको नाम | स्थान/गाविस | बजारको प्रकृति |
|---|---|---|---|
| १. | सल्लीबजार | देवस्थल | प्रमुख व्यापारिक केन्द्र |
| २. | च्यूरा | मूलखोला | स्थानीय बजार |
| ३. | बालुवा संग्रही/रैकर | माझकाँडा | स्थानीय बजार |
| ४. | ढोरपिपल | माझकाँडा | स्थानीय बजार |
| ५. | सुनौली बजार | घाँजरी पिपल | स्थानीय बजार |

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

## ५.७ उद्योग तथा व्यापार क्षेत्र

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको औद्योगिक स्थितिलाई हेर्दा स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित कृषिजन्य, वनजन्य उद्योगहरूमात्र स्थापना भएको पाइन्छन् भने तत्पश्चात औद्यागिक दृष्टिकोणले विविधीकरण भएको पाइन्छ । कृषिमा आधारित उद्योग अन्तर्गत खाद्य मिल, फलफुल तथा तरकारीका नर्सरीहरू, कुखुरापालन, माछापालन, डेरी जस्ता क्षेत्रहरूमा कुटिर तथा घरेलु उद्योगहरू सञ्चालन भएका छन् । वन पैदावरमा आधारित उद्योग अन्तगर्त स:मिल, फर्निचर, जडिबुटी उद्योगहरू रहेको छन् । अन्य उत्पादनमुलक उद्योग अर्न्तगत ग्रील, फर्निचर जस्ता उद्योगहरू रहेका छन् । सबैभन्दा बढी उद्योगको रुपमा व्यवसायमुलक सेवा उद्योगहरू छन् । यसमा कार्यशाला शिक्षक तथा प्रशिक्षक सेवा, कोल्ड स्टोर, सिलाई, होटेल रेस्टुरेन्ट, केबुल, फोटो स्टुडियो, चलचित्र आदि छन् ।

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा कुल २७२ घरेलु तथा साना उद्योगहरू संचालित छन् । यि संचालित विभिन्न घरेलु तथा साना उद्योगहरूमध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात् ७२.४३ प्रतिशत (१९७ वटा) वाणिज्य तर्फका विभिन्न किसिमका पसल, सप्लायर्स, मनि ट्रान्सफर आदी रहेको पाइन्छ । यसैगरी दोस्रोमा ५.८८ प्रतिशत (१६ वटा) मिल, ४.०४ प्रतिशत (११ वटा) कृषि र पशुपंक्षिपालन, ३.६८ प्रतिशत (१० वटा) निर्माण तथा ठेक्कापट्टा, ३.३१ प्रतिशत (९ वटा) होटल तथा रेष्टुरेन्टहरू रहेका छन् । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३२ : नगरमा संचालित घरेलु तथा साना उद्योगहरुको विवरण

| क्र.सं. | विवरण | जम्मा | प्रतिशत | क्र.सं. | विवरण | जम्मा | प्रतिशत |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | मिल | १६ | ५.८८ | १० | फोटो स्टुडियो | १ | ०.३७ |
| २ | निर्माण/ठेक्कापट्टा | १० | ३.६८ | ११ | चलचित्र/भिडियो | २ | ०.७४ |
| ३ | सिलाई कटाई | ४ | १.४७ | १२ | डेरी/पाउरोटी उद्योग | ४ | १.४७ |
| ४ | सुनचाँदी | ४ | १.४७ | १३ | कृषि र पशुपंक्षिपालन | ११ | ४.०४ |
| ५ | ग्रिल उद्योग | ३ | १.१० | १४ | कम्प्युटर ईन्स्टिच्युट | २ | ०.७४ |
| ६ | होटल/रेष्टुरेन्ट | ९ | ३.३१ | १५ | वर्कशप | १ | ०.३७ |
| ७ | वायो ब्रिकेट उद्योग | १ | ०.३७ | १६ | हस्तकला | १ | ०.३७ |
| ८ | फर्निचर उद्योग | ३ | १.१० | १७ | वाणिज्य तर्फ | १९७ | ७२.४३ |
| ९ | केबुल टेलिभिजन नेटवर्क | ३ | १.१० | | जम्मा | २७२ | १००.०० |

स्रोत : घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति, सल्यान, २०७३/०७४

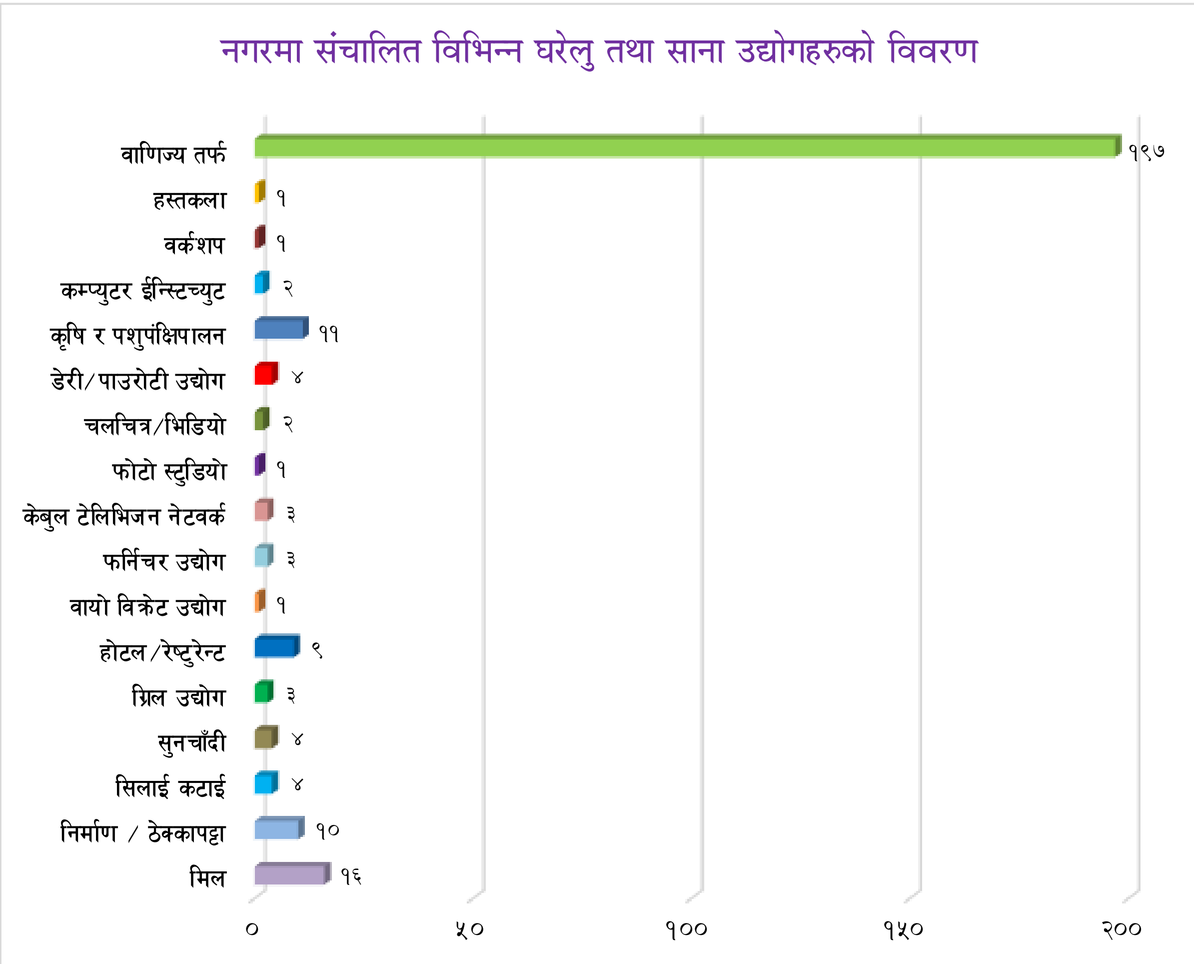

### ५.७.१ थोक तथा खुद्रा व्यापार

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको प्रमुख बजार केन्द्र सल्ली बजार हो । जुन यस नगरको मात्र नभएर सल्यान जिल्लाको पनि प्रमुख व्यापारिक केन्द्र मध्ये एक रहेको छ । यस सल्ली बजारबाट मध्यपश्चिमाञ्चल लगायत देशका विभिन्न स्थानहरूमा जस्तै नेपालगञ्ज, दाङ, कृष्णनगर, महेन्द्रनगर, धनगढी लगायत काठमाडौंसँगको व्यापार समेत हुने गरेको छ । च्यूरा, बालुवा संग्रही/रैकर, सुनौली बजार नगरका स्थानीय बजार हुन् । यी बजारहरूबाट विशेषगरी खुद्रा व्यापार हुने गरेको छ ।

थोक व्यापार अन्तर्गत खाद्य मिलबाट उत्पादित चामल, पिठो, तेल, तरकारी, फलफुल, माछा, गेडागुडी तथा मसला मध्यपश्चिमाञ्चालका अन्य जिल्ला लगायत देशका विभिन्न स्थानहरूसँग हुने गरेको छ भने अन्य थोक व्यापारमा विस्कुट, साबुन, चाउचाउ, चिया, चिनी आदिको हुने गरेको छ । यसका अतिरिक्त तेस्रो मुलुकमा निर्मित इलेक्ट्रीक र इलेक्ट्रोनिक्स सामानहरूका साथै फरेन गुड्सको नाममा विभिन्न तेस्रो मुलुकहरूबाट उत्पादन भई पैठारी गरिएका घरेलु उपयोगका सामानहरूको समेत उल्लेख्य मात्रामा थोक र खुद्राबिक्री सल्ली बजारबाट हुने गरेको पाइन्छ ।

### ५.७.२ निकासी पैठारी स्थिति

नगरबाट बाहिर निकासी हुने वस्तुहरूमा तयारी खाद्यान्न, चाउचाउ, प्लाष्टिक व्याग, पाइप, चोकर, ब्रान, तयारी (रेडीमेड) कपडा, इन्धन, कोइला, विस्कुट, साबुन, सिमेन्ट, लत्ता कपडा र दैनिक उपभोग्य बस्तुहरू लगायत कृषिजन्य उत्पादनहरू जस्तै सुन्तला, ताजा तरकारी, ताजा अदुवा, बीउ अदुवा, मकै खायन, बेसार, मकैको बीउ, तरकारीको बीउ, भटमास, मह, आलु, माछा, टिमुर आदि छन् । यी कृषिजन्य उत्पादनहरू देशका विभिन्न स्थानहरू दाङ, नेपालगंज, बुटवल, महेन्द्रनगर, धनगढी काठमाडौंमा मात्र निर्यात नभई तेस्रो मुलुक भारत, फ्रान्समा पनि निर्यात हुने गरेको पाइन्छ । यसैगरी आयात गरिने बस्तुहरूमा घरायसी सामानहरू, चिनी, साबुन, इलेक्ट्रीक र इलेक्ट्रोनिक्स सामानहरू, मोटर पार्टस, कपडा मसलाहरू, मैदा, मिश्रि, फलफुल तथा तरकारी आदि रहेका छन् ।

### ५.७.३ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था

नगरभित्र उत्पादित मालसामानहरू नगरको एक ठाँउबाट अर्को ठाउँमा पुऱ्याउन ढुवानी साधानको रुपमा, ट्रक, ट्याक्टर आदि रहेको छन् । नगरको पक्की सडक नभएका क्षेत्रहरूमा ढुवानी गर्न समस्या भएको पाइन्छ । कतिपय ठाउँहरूमा विभिन्न खोलाहरूमा पुल नभएका कारण आवागमनमा समेत समस्या रहेको सन्दर्भमा मालसामान ढुवानी गर्ने समस्या झन टड्कारोरुपमा रहेको देखिन्छ । नगरको आन्तिरिक ढुवानी प्रणालीलाई सुदृढ गर्न विभिन्न खोला तथा नदीहरूमा पुल निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा उत्पादन हुने खाद्यान्नहरूको भण्डारको व्यवस्था सरकारीस्तरमा पनि भएको पाइन्छ । नगरमा कृषकहरूले खाद्यान्नको उचित दरभाउ पाएमा व्यापारीहरूलाई बिक्री गर्ने र व्यापारीहरूले त्यसरी खरिद गरेको खाद्यान्न आफ्नै गोदाममा राख्ने गर्दछन । कृषि सामाग्री संस्थान, खाद्य संस्थान, नेशनल ट्रेडिङ्ग र साल्ट ट्रेडिङ्ग जस्ता संस्थानहरूको आफ्नै गोदाम भएका कारण उक्त संस्थानहरूले जनताका आवश्यकताका बस्तु मलखाद, चिनी, चामल गोदाममा राख्ने गर्छन ।

### ५.७.४ स्थानीय उत्पादनहरुले बाह्य उत्पादनसँग गर्नु परिरहेको प्रतिस्पर्धा

स्थानीय उद्योगहरू उत्पादित बस्तुहरू चामल, तोरी, पिठो, मैदा, चिनी, गुड, पोल्ट्री प्रोडक्ट, फलफुल तथा तरकारीसम्बन्धी उद्योगहरूको अन्य जिल्ला तथा भारतीय बजारको प्रतिस्पर्धा गर्नु परिरहेको छ ।

उद्यमशीलता, सिप विकास, बजारीकरण, सेवा कर्जा बजारको सुचनामा उद्यमीहरूको पहुँचको स्थिति, सिप विकास तालिम, उद्यमशिलता विकास तालिमका माध्यमबाट नगरमा रोजगारी बढाउने, उद्योग व्यवसायमा बृद्धि गर्ने उद्देश्य पूर्ति गर्न बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका लागि परेको छ । नगरमा उद्योग व्यवसाय गर्ने एवं सिपमुलक तालिम गरी स-साना व्यवसाय गर्ने व्यक्तिहरूलाई कर्जा बजारको सुचना भएको र नगरमा स्थापित वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा लिनेहरूको संख्या पर्याप्त रहेको देखिन्छ ।

### ५.७.५ स्थानीय कच्चा पदार्थको उपलब्धता र उपयोगको स्थिति

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा कृषि जन्य कच्चा पदार्थहरूमा धान, गहुँ, मकै, कोदो, फापर, जौं, गहुँ, माछा, फलफुल, तरकारी, अदुवा, बेसार, टिमुर आदि प्रमुख छन् । यी कच्चा पदार्थहरूमा आधारित खाद्य मिल उद्योगहरू स्थापना भई कच्चा पदार्थको उपयोग भएको पाइन्छ । व्यापारको प्रकृति अनुसार खाद्यान्न धान, गहुँ, तोरी व्यापारीहरूले अन्य जिल्लाबाट आयात तथा निर्यात गर्ने गरेको पाइन्छ ।

## ५.८ खानीको स्रोत र उपयोगको स्थिति

बनगाड कुपिण्डे नगर विभिन्न खनिज श्रोतमा धनि रहेको देखिन्छ । महाभारत पर्वत श्रृंखला अन्तर्गत पाईने कोईला यस नगरको खनिज पदार्थमा प्रमुख रहेको छ । भौगोलिक विकटताले यहाँको कोईला उत्खनन् तथा प्रयोग भने भएका छैनन् । त्यसैगरी पत्रे चट्टान र नरम खालको चट्टान भएको ठाउँमा पाईने चुन ढुङ्गा नगरको विभिन्न भागमा पाईन्छ । यसको उत्खनन् र प्रयोग त्यति नभएकाले यसको महत्व पनि यहाँ त्यति भएको पाईदैन । मुख्यगरी घर छाउने कार्यमा प्रयोग हुने खानीढुङ्गा नगरको विभिन्न ठाउँमा पाईएको छ । मानिसहरूले स्थानीय रुपमा घर बनाउने र घर छाउने गर्ने भएकोले यसको प्रयोग व्यापक रुपमा भएको छ भने अन्य खानीहरू तामा खानी, सिसा खानी पनि पाईन्छ । यी उपलब्ध खानीहरूको राम्रोसँग उत्खनन् तथा प्रयोग गरी विभिन्न खानी उद्योग संचालन गर्न सकेको खण्डमा नगरलाई आर्थिकरुपले प्रबल बनाई नगरमा आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास गर्न टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

## ५.९ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू

नगरमा आर्थिक विकास अन्तर्गत पर्यटन, यातायात सेवा, पदयात्रा मार्गहरू, सूचना प्रविधि, शैक्षिक प्रशिक्षण केन्द्र, वित्तीय सेवा, बैदेशिक रोजगार, खानी उद्योग र ताल तलैयामा माछापालन व्यवसाय जस्ता थप आर्थिक विकासका सम्भाव्यताका क्षेत्रहरू रहेका छन् ।

समग्रमा यस नगरका ग्रामीण क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या उच्च रहेको छ । नगरमा रहेको खेती योग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, तोरी, तरकारी मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन बृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ । आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकताअनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन । जनचेतना, सीप तथा व्यावसायीकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ ।

नगरमा रहेको अत्यन्त उर्वर भूमिमा वस्ती विकास तथा अन्य निर्माणले गर्दा खेतीयोग्य भूमिको उपलब्धतामा दिन प्रतिदिन कमी हुँदै गएको छ भने अर्को तर्फ माटोको उर्वराशक्ति क्रमशः क्षीण हुँदै उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आएको देखिन्छ । जथाभावी हुने गरेको वस्ती विकासलाई व्यवस्थित गर्नाको साथै पुराना परम्परागत कूलो तथा नहर

हरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वराशक्ति बढाई वातावरणीय प्रदुषण कम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि एउटा बस्न लायक जिवन्त स्थानको जोहो गर्न सकिनेछ ।

नगरको ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपञ्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई व्यापक रुपमा विस्तार गर्नाको साथै यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा धेरै स्थानहरूमा दुध चिस्यान केन्द्र, कोल्ड स्टोर खोल्न, मासुजन्य उद्योग, आदि विकास गर्न सकिनेछ । जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र नगरको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ ।

यस नगरमा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणीय मित्रवत प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारीको स्थिति श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ ।

नगरका धेरै ठाउँहरूमा प्राकृतिक तालतलैयाहरू भएका र थप केही अन्य ठाउँहरूमा ताल निर्माण गरी माछापालन व्यवसाय गरेमा सजिलैसँग रोजगारीका अवसरहरू बढ्ने सम्भावना रहेको छ ।

नगरका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरू जडिबुटीको खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारमुखी गर्न सकेमा सोक्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

नगरमा रहेका मुख्य पर्यटकीय क्षेत्रहरू तथा धार्मिक, साँस्कृतिक महत्वका स्थलहरूको संरक्षण र सूचना संकलन गरी पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ र थप आर्थिक अवसरहरू श्रृजना गर्न सकिने देखिन्छ ।

नगरमा विभिन्न किसिमका खनिज पदार्थहरू जस्तै कोइला, चुनढुङ्गा, खानीढुङ्गा, तामा खानी तथा शिसा खानीहरू रहेको छ । जुन नगरको भौगोलिक विकटताले गर्दा उत्खनन् र प्रयोग गर्न सकिरहेको छैन । यहाँको भौगोलिक विकटताको समस्यालाई समाधान गरी यहाँका ती खानीहरूको उत्खनन् र प्रयोग गरी विभिन्न खानी उद्योगहरू निर्माण गर्न सकिने प्रबल सम्भावना रहेको छ । जसले नगरमा थप आर्थिक अवसरहरू श्रृजना भई नगरलाई थप आवश्यक पूर्वाधारहरू निर्माण गर्न मद्धत पुग्नेछ ।

नगरमा बेरोजगारी बढ्दै गइरहेको र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ । यस नगरका युवाहरूलाई सिपमुलक तालिम प्रदान गरी एकिकृतरुपले बैदेशिक रोजगारमा पठाउने व्यवस्था भएमा नगरको आर्थिक विकासमा यस क्षेत्रले ठुलो योगदान पुऱ्याउने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ ।

## ५.१० बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विवरण

नगरमा उद्योग व्यापार अन्य क्षेत्रमा लगानी गर्न वित्तीय संस्थाहरूमा वाणिज्य बैंकहरू शून्यप्राय छ । यस क्षेत्रमा भएको विभिन्न बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूनै यहाँ उद्योग, व्यापार तथा अन्य क्षेत्रमा ऋण लगानी गरिरहेका छन् । राष्ट्र बैंकबाट क वर्गको बाणिज्यको अनुमति पाएको लक्ष्मी बैंकले यस नगरपालिकाको वडा नं. १ स्थित सल्लीबजारमा शाखा शुरुवात गर्ने क्रममा रहेको छ । देशका विभिन्न क्षेत्रबाट पैसा आदान प्रदान गर्न तथा विदेशबाट विप्रेशण प्राप्त गर्न वडा नं. १ सल्लीबजारमा आईएमईको २ वटा काउन्टर चालु अवस्थमा रहेका छन् ।

## ५.११ सहकारी संस्थाको विवरण

तालिका नं. ३३ : सहकारी संस्थाको विवरण

| क्र. सं. | सहकारी संघ/संस्थाको नाम | ठेगाना | अवस्था | सदस्य संख्या | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | सकृय | महिला | पुरुष | जम्मा |
| बचत तथा ऋण सहकारी संस्था | | | | | | |
| १ | कुपिण्डेदह बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. | कुपिण्डेदह | सकृय | ७६ | १८६ | २६२ |
| २ | सल्ली बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. | देवस्थल | सकृय | १०० | १९५ | २९५ |
| ३ | बिन्दु बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. | मुलखोला | सकृय | ८ | १७ | २५ |
| | जम्मा | | | १८४ | ३९८ | ५८२ |
| कृषि सहकारी संघ/संस्था | | | | | | |
| १ | कृष्ण कृषि सहकारी संस्था लि. | देवस्थल, सल्लीबजार | सकृय | ५२ | ६१ | ११३ |
| २ | जनमुक्ति कृषि सहकारी संस्था लि. | निगालचुला, चौर | निष्कृय | २ | २३ | २५ |
| ३ | जनकल्याण कृषि सहकारी संस्था लि. | घाँजरीपिपल, मैदुपोखरी | निष्कृय | | | ० |
| ४ | श्रृजनात्मक कृषि सहकारी संस्था लि. | माँझकाडा | सकृय | ३ | २२ | २५ |
| ५ | मुलखोला कृषि सहकारी संस्था लि. | मुलखोला | निष्कृय | ० | ० | ० |
| ६ | सिद्धलेख कृषि सहकारी संस्था लि. | बामे | निष्कृय | २७ | ४ | ३१ |
| ७ | पवित्र कुपिण्डे कृषि सहकारी संस्था लि. | कुपिण्डेदह | निष्कृय | | | ० |
| ८ | प्रगतिशिल कृषि सहकारी संस्था लि. | बामे | सकृय | ५ | २० | २५ |
| ९ | शुभकामना कृषि सहकारी संस्था लि. | देवस्थल | निष्कृय | ४ | २६ | ३० |
| १० | बनगाड कृषि सहकारी संस्था लि. | मूलखोला, रातामाटा | सकृय | १३ | २६ | ३९ |
| | जम्मा | | | १०६ | १८२ | २८८ |
| स्वास्थ्य सहकारी संस्था लि. | | | | | | |
| १ | सञ्जीवनी सामुदायिक स्वास्थ्य सहकारी संस्था लि. | देवस्थल | सकृय | २ | ३० | ३२ |
| उपभोक्ता सहकारी संस्था | | | | | | |
| १ | कृष्ण उपभोक्ता सहकारी संस्था लि. | देवस्थल | निष्कृय | ६ | १९ | २५ |
| | | | | | | |
| | जम्मा | | | २९८ | ६२९ | ९२७ |

स्रोत: राप्ती अञ्चलको सहकारी गतिविधि, २०७२/०७३

नगरमा उद्योग व्यापार क्षेत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्यका साथ बचत तथा ऋण, कृषि, बहुउद्देश्यीय, उपभोक्ता, स्वास्थ्य आदि प्रकृतिका सहकारी संस्थाहरू संचालन भएको देखिन्छ । यि संघ/संस्थाहरूबाट कर्जा लगानी गरिनुका साथै नियमित रुपमा सदस्यहरूबाट बचत सङ्कलन पनि गर्दै आएको छ । नगरमा संचालित विभिन्न प्रकृतिका सहकारी संघ/संस्थाहरूमा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था ३, कृषि सहकारी संस्था १०, स्वास्थ्य सहकारी संस्था १ र उपभोक्ता सहकारी संस्था १ गरी जम्मा १५ सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

# खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार

## ६.१ यातायात

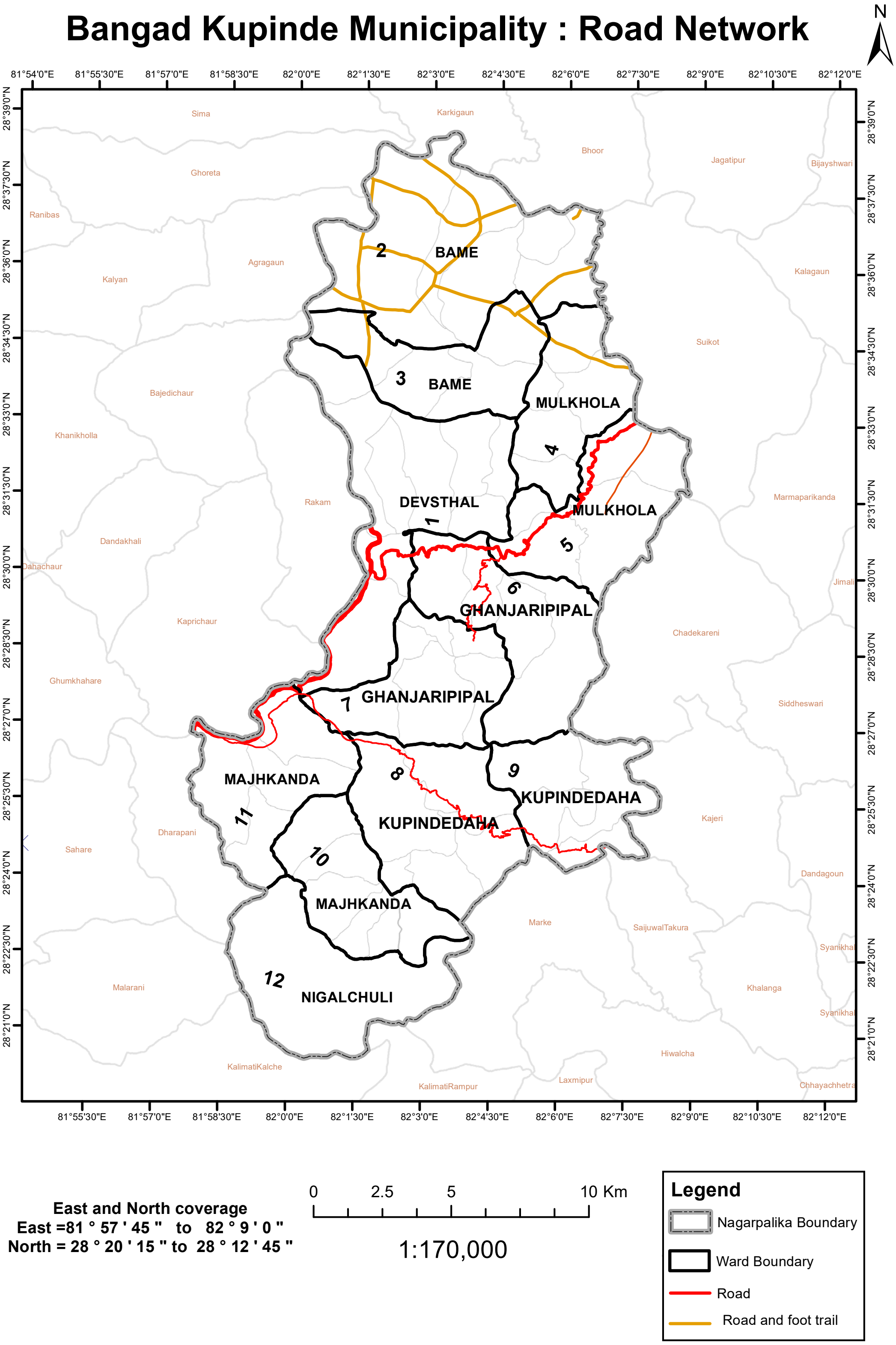


नक्सा नं. १५ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको सडक सञ्जालको अवस्था

### ६.१.१ विद्यमान सडक सञ्जाल

बनगाडा कुपिण्डे नगरपालिकाबाट सल्यान जिल्ला सदरमुकाम खलङ्गा नगरका विभिन्न वडाहरु, जिल्लाका विभिन्न नगरपालिका तथा गाउँपालिका साथै देशका अन्य भागमा जानको लागि सडक सञ्जाल विस्तार भएको पाइन्छ। मुख्यगरी नगरको मुख्य बजार केन्द्र तथा नगरपालिका केन्द्र रहेको देवस्थल सल्लेरी बजार हुँदै १०७ कि.मि. लामो पक्की सुर्खेतको छिन्चुदेखि जाजरकोटको सदरमुकाम खलङ्गा सम्मको छिन्चु-जाजरकोट राजमार्ग गएको छ। त्यसै गरी देवस्थल सल्लेरी बजारबाट रुकुमको चौरजहारी जाने सडक, सल्लेरीबाट बालुवा संग्रही, कुपिण्डे दह हुँदै जिल्ला सदरमुकाम सल्यान जाने ३५ कि.मि. लामो कच्ची सडक, देवस्थलबाट नाम्रा हुँदै बामे जाने सडक आदि रहेका छन्। नगरपालिका क्षेत्रमा पक्की सडक ज्यादै न्यून रहेको छ। केही सडकमा ग्राभेल गरिएको भए पनि धेरैजसो सडक कच्ची रहेका छन्। कच्ची सडकमा वर्षा याममा यातायात सञ्चालनमा निकै कठीनाई हुन्छ। यी कच्ची सडकको स्तर उन्नति गर्नु पर्ने देखिन्छ। जसको विवरण तल को तालिकाम दिइएको छ।

| सि.नं. | सडक सञ्जालको विवरण | सि.नं. | सडक सञ्जालको विवरण |
|---|---|---|---|
| १ | नेपालगञ्ज-जाजरकोट | २ | आमखोली-घाँभरी पिपल |
| ३ | देवस्थल-चौरजहारी | ४ | नाथेखोला-बेलखोला-बामे |
| ५ | बालुवा संग्रही-कुपिण्डे-खलंगा | ६ | देवस्थल-माल्पे-बामे |
| ७ | नाथेखाला-उचाले-ढोरचौर | ८ | खलंगा-मार्के-निगालचुला |
| ९ | शंखपिपल-खैरागाड-उचाले | १० | जयतपानी-सोहरा-घाँभरी पिपल |
| ११ | देवस्थल-नाम्रा-बामे | १२ | ढोरपिपल-गौरी कटेरी-घाँभरी पिपल |
| १३ | नेटाबजार-काफलपानी-बामे | १४ | शंखपिपल-मैनानी-लांखर |
| १५ | सुनौली-घाँभरी पिपल | १६ | सालचौर-पुछ्याला-मामुर्खक-निगालचुला-घारापानी |

स्रोत :नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

### ६.१.२ यातायात सेवा :

बनगाड कुपिण्डेबाट दैनिक खलङ्गासम्म भाडाको गाडि सञ्चालन हुँदै आएको छ। सल्ली बजारबाट सुर्खेतको छिन्चु बर्दियाको बबई र बाँकेको कोहलपुरहुँदै नेपालगञ्जसम्म दैनिक बस सञ्चालन हुने गरेको छ। नेपालगञ्जबाट सल्ली बजारबाट रुकुमको चौरजहारीसम्म यातायातको सुविधा विस्तार भएको छ। नगरपालिकाको केन्द्रदेखि नगरका अन्य वडाहरुमा जान कच्ची सडक भएपनि दैनिक यातायात भने सञ्चालनमा छैनन्।

### ६.१.३ वडा केन्द्रदेखि नगपालिका केन्द्रसम्मको दुरी

तलको तालिकामा वडा केन्द्रदेखि नगरपालिकाको केन्द्र देवस्थलसम्म जान लाग्ने दुरीको विवरण दिइएको छ। नगरपालिका केन्द्रदेखि नं.

| वडा केन्द्रदेखि | नगरपालिका केन्द्रसम्मको दुरी | वडा केन्द्रदेखि | नगरपालिका केन्द्रसम्मको दुरी |
|---|---|---|---|
| १ नं. वडा केन्द्र | २०० मिटर | ७ नं. वडा केन्द्र | १३ कि.मि. |
| २ नं. वडा केन्द्र | ३० कि.मि. | ८ नं. वडा केन्द्र | १९ कि.मि. |
| ३ नं. वडा केन्द्र | १५ कि.मि. | ९ नं. वडा केन्द्र | २७ कि.मि. |
| ४ नं. वडा केन्द्र | १५ कि.मि. | १० नं. वडा केन्द्र | २१ कि.मि. |
| ५ नं. वडा केन्द्र | १० कि.मि. | ११ नं. वडा केन्द्र | १४ कि.मि. |
| ६ नं. वडा केन्द्र | ६ कि.मि. | १२ नं. वडा केन्द्र | २८ कि.मि. |

स्रोत :नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

## ६.२ संचार

नेपालमा वि.सं. २०४८ साल सम्म संचार माध्यमहरू सिमित थिए। वि.सं. २०४६ सालको जनआन्दोलनको सफलता पछि भएको २०४८ आम निर्वाचन पश्चात देशको सञ्चार क्षेत्रमा क्रान्ति नै आयो। देशका विभिन्न क्षेत्रमा पत्रपत्रिका (दैनिक, साप्ताहिक, पाक्षिक र मासिक), एफ.एम. रेडियो, केबुल टेलिभिजन, स्थानीय तथा राष्ट्रिय टेलिभिजन, टेलिफोन, मोबाइल सेवा तथा इन्टरसेवाको विस्ता तीब्र गतिमा हुन थाल्यो। जसको प्रभाव देशका विभिन्न भागमा पनि विस्तारै पर्न गएको छ। बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा हाल कनै पनि एफएम स्टेशन नभएपनि सल्यान जिल्ला र आसपासका अन्य जिल्लाहरु - सुर्खेत, जाजरकोट, रुकुमलगायतका जिल्लाबाट प्रशारण हुने विभिन्न एफ.एम रेडियोहरु सुन्न सकिन्छ। नगरपालिका क्षेत्रबाट कुनै पनि स्थानीय टेलिभिजन सञ्चालन नभएपनि नगरपालिका क्षेत्र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय टेलिभिजन च्यनलहरु केवल नेटवर्क तथा डिसहोम (डिटिएच) मार्फत हेर्न सकिन्छ। राष्ट्रिय स्थतरमा प्रकाशन हुने पत्रपत्रिकाहरु साथै सल्यान जिल्लाबाट प्रकाशित हुने दैनिक, साप्ताहिक र मासिक पत्रपत्रिकाहरु नगरक्षेत्रमा पाइने गरेको छ। बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा अनलाईन समाचार र वेबसाइटहरू पनि उपलब्ध छन्।

### ६.२.१ टेलिफोन तथा मोबाइल फोन सेवा

यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका वडा केन्द्रहरुमा नेपाल टेलिकम (NTC) को मोबाइल नेटवर्क कमजोर अवस्थामा रहेको छ भने अधिकांश क्षेत्रहरुमा अत्यन्त कमजोर रहेको देखिन्छ। सञ्चार सम्बन्ध कायम गर्नका लागि यहाँका जनताहरूले NTC, Sky र NCell लगायत सबै किसिमका मोबाइल सिम बोक्न बाध्य छन्।

सल्ली बजारका नेपाल टेलिकमको ल्याण्ड लाईन टेलिफोन उपलब्ध भएकोले केही होटल तथा कम्युनिकेशन सेन्टरहरूमा एडिएसएल  मार्फत इन्टरनेट सेवा उपलब्ध छ। नगर कार्यपालिकाको कार्यालयमा भर्खरै ल्याण्ड लाईन टेलिफोन जडान गरिएको भएतापनि इन्टरनेट सेवा राम्रोसँग सञ्चालन गर्न सकिएको छैन।

### ६.२.१ टेलिभिजनको विवरण

तालिका नं. ३६ : टेलिभिजनको विवरण

| सि.नं. | नाम | ठेगाना |
|---|---|---|
| १ | देवस्थल केवुल नेटवर्क | बामे ८ |
| २ | न्यु चन्द्र सुर्य केवुल नेटवर्क | देवस्थल ७ |
| ३ | उमेश केवुल नेटवर्क | देवस्थल ७ |

स्रोत: घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति, २०७३/०७४

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा देवस्थल केवुल, न्यु चन्द्र सुर्य केवुल र उमेश केवुल नेटवर्क गरी जम्मा ३ केवुलहरू रहेका छन्। यी टेलिभिजनहरूले नगरवासीलाई विभिन्न सूचना तथा मनोरञ्जन उपलब्ध गराईरहेका छन्।

### ६.२.२ हुलाक सेवा

नगरमा आधा शताब्दीदेखि सञ्चार क्षेत्रमा सेवा पुर्‍याइरहेको हुलाक सेवा हाल नगरका विभिन्न वडाहरूमा कार्यरत छन्। अतिरिक्त हुलाक ५ (मुलखोला, कुपिण्डेदह, बामे, देवस्थल र निगालचुला), इलाका हुलाक १ (घाँजरीपिपल) गरी जम्मा ६ ओटा हुलाक कार्यालयहरूबाट नगरभित्र र नगर बाहिर एवम् विदेशमा समेत हुलाक सेवा प्रदान गरिरहेको छ। हुलाक सेवा अन्तर्गत साधारण चिठीपत्रहरू, रजिष्ट्री पत्रहरू, बिमा पुलिन्दा, धनादेश सेवा र बचत सेवाहरू सञ्चालित छन्।

तालिका नं. ३७ : नगरमा उपलब्ध हुलाक कार्यालयहरुको विवरण

| क्र.सं. | साविकको गाविस | स्थान | कार्यालयको नाम | स्वीकृत दरबन्दी | टेलिसेन्टर |
|---|---|---|---|---|---|
| १ | घाँजरीपिपल | मैदु पोखरी | ई.हु.का. मैदु | खरिदार १ हल्कारा २ | |
| २ | निगाल्चुला | माझखर्क | अ.हु. निगाल्चुला | हुलाक प्रतिनिधि १<br>पत्र वितरक १<br>डाँक बाहक २ | |
| ३ | कुपिण्डेदह | ज्यामिरे | अ.हु.का. थारा | हुलाक प्रतिनिधि १<br>पत्र वितरक १<br>डाँक बाहक १ | टेलिसेन्टर जैतपानी |
| ४ | देवस्थल | देवस्थल | अ.हु.का. देवस्थल | हुलाक प्रतिनिधि १<br>पत्र वितरक १ | |
| ५ | बामे | बामे | अ.हु.का. बामे | हुलाक प्रतिनिधि १<br>पत्र वितरक १<br>डाँक बाहक ४ | |
| ६ | मूलखोला | च्यूरा | अ.हु.का. मूलखोला | हुलाक प्रतिनिधि १<br>पत्र वितरक १<br>डाँक बाहक २ | |

स्रोत: जिल्ला हुलाक कार्यालय, सल्यान, २०७३/०७४

## ६.३ विभिन्न सुविधाको उपलब्धता अनुसार घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ३८ : विभिन्न सुविधाको उपलब्धता अनुसार घरपरिवारको विवरण

| क्र.सं. | विवरण | जम्मा | क्र.सं. | विवरण | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|
| १ | जम्मा घरपरिवार | ६,७६३ | ९ | टेलिफोन भएको | ८२ |
| २ | कुनै पनि सुविधा नभएको | १,९३४ | १० | मोबाइल फोन भएको | २,४९३ |
| ३ | कम्तीमा एउटा सुविधा भएको | ४,६४४ | ११ | मोटर भएको | ० |
| ४ | रेडियो भएको | ४,१०९ | १२ | मोटरसाइकल भएको | ३४ |
| ५ | टेलिभिजन भएको | ११६ | १३ | साइकल भएको | २० |
| ६ | केबुल टेलिभिजन भएको | ५ | १४ | अन्य सवारी साधन भएको | १९ |
| ७ | कम्पयुटर भएको | १४ | १५ | रेफ्रिजेरेटर भएको | १ |
| ८ | इन्टरनेट भएको | १ | १६ | उल्लेख नगरिएको | १८५ |

यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका घरपरिवारहरूले प्रयोग गर्दै आएका सुविधाहरूको आधारमा तथ्यांक संकलन गरिएको छ । नगरको कुल घरपरिवार ६,७६३ मा ४,१०९ (६०.७६ प्रतिशत) परिवारहरूले रेडियो सुन्ने गरेको पाइयो। जुन यहाँका परिवारहरूले प्रयोग गरेका अन्य सुविधाहरूको तुलनामा रेडियो प्रयोग गर्ने परिवार संख्या बढी रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी २,४९३ (३६.८६ प्रतिशत) परिवारले मोबाइल फोनको प्रयोग गर्ने गरेको, ११६ (१.७२ प्रतिशत) परिवारले टेलिभिजनको सुविधा लिएको र ४,६४४ (६८.६७ प्रतिशत) परिवारमा कम्तीमा एउटा सुविधा भएको देखिन्छ । नगरमा १,९३४ (२८.६० प्रतिशत) परिवार सुविधाविहीन रहेको देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण माथि उल्लेख गरिएको छ ।

## ६.४ विद्युत

### ६.४.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा विद्युत मर्मत संभार, महसूल असुली तथा विद्युतीकरण योजनाको कार्यान्वयन नेपाल विद्युत प्राधिकरणले गर्दै आएको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ (सन् २०११) को नतिजाअनुसार दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनमा बिजुली, मट्टितेल, गोबरग्याँसबाहेक अन्य स्रोतहरू बढी प्रयोग गरेको देखिन्छ। नगरको कुल घरपरिवारको ४७.९५ प्रतिशत अर्थात् ३,२४३ घरपरिवारले बत्ती बाल्न अन्य स्रोतरुको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने सोलारको प्रयोग गर्ने घरपरिवार ३९.७९ प्रतिशत अर्थात् २,६९१ रहेको छ। यसैगरी मट्टितेल प्रयोग गर्ने घरपरिवार १०.३२ प्रतिशत अर्थात् ६९८, बिजुली प्रयोग गर्ने १.४५ प्रतिशत अर्थात ९८ र गोबरग्याँस प्रयोग गर्ने घरपरिवार ०.०३ प्रतिशत अर्थात् २ रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका नं. ३९ : बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने श्रोत

| वडा नं. | बिजुली | मटीतेल | गोबरग्याँस | सोलार | अन्य | उल्लेख नगरिएको | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | २ | ५९ | ० | ४७८ | ४६१ | २ | १,००२ |
| २ | ० | १६७ | ० | १४७ | १११ | ० | ४२५ |
| ३ | २ | ० | १ | २१४ | ३१४ | ३ | ५३४ |
| ४ | ० | ६ | ० | २१८ | २२२ | ० | ४४६ |
| ५ | ० | १८ | ० | ३०० | ३१२ | ० | ६३० |
| ६ | १ | १३ | ० | २८९ | २५१ | ० | ५५४ |
| ७ | ४ | ८१ | १ | २६१ | २१४ | २ | ५६३ |
| ८ | २ | १५९ | ० | १९९ | ३०४ | ३ | ६६७ |
| ९ | ८२ | ७४ | ० | १५३ | २४७ | १३ | ५६९ |
| १० | ० | २८ | ० | १६० | २५३ | १ | ४४२ |
| ११ | ४ | ६५ | ० | १६८ | ३१० | ३ | ५५० |
| १२ | १ | २८ | ० | १०४ | २४४ | ४ | ३८१ |
| **जम्मा** | ९८ | ६९८ | २ | २,६९१ | ३,२४३ | ३१ | ६,७६३ |
| **प्रतिशत** | १.४५ | १०.३२ | ०.०३ | ३९.७९ | ४७.९५ | ०.४६ | १००.०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

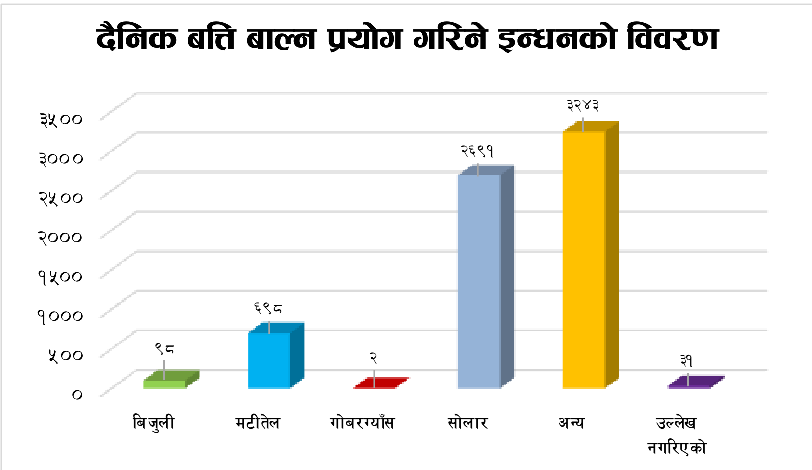

### ६.४.२ विद्युतीकरणको वर्तमान अवस्था

यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका केही वडाहरूमा विद्युत मर्मत संभार, महसूल असुली तथा विद्युतीकरण योजनाको कार्यान्वयन नेपाल विद्युत प्राधिकरणले गर्दै आएको छ । नगरपालिकाको वडा नं. ९ को तल्लो स्वारा र माथिल्लो स्वारामा गरी ७८ घरधुरी, जयतपानी र भंगेलीमा ६७ घरधुरी थान्डाँडामा २८ घरपरिवार त्यस्तै वडा नं. ११ मा ९६ घर परिवार र वडा नं. १ देवस्थलमा ४५८ घरपरिवार गरी जम्मा ७२७ घरपरिवारमा केन्द्रीय प्रशारण लाईनको विद्युत सेवा पुगेको देखिन्छ ।

### ६.४.२ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

तालिका नं. ४० : खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

| वडा नं. | काठ/दाउरा | मटीतेल | एल.पी. ग्याँस | कुइठा/ठोरहा | गोबरग्याँस | अन्य | उल्लेख नगरिएको | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | ९०४ | ५ | ७२ | ६ | २ | ११ | २ | १,००२ |
| २ | ४२३ | १ | ० | ० | १ | ० | ० | ४२५ |
| ३ | ५२९ | ० | ० | १ | १ | ० | ३ | ५३४ |
| ४ | ४४६ | ० | ० | ० | ० | ० | ० | ४४६ |
| ५ | ६१९ | ० | ८ | १ | ० | २ | ० | ६३० |
| ६ | ५५० | २ | ० | २ | ० | ० | ० | ५५४ |
| ७ | ५५६ | ० | २ | ० | ३ | ० | २ | ५६३ |
| ८ | ६६० | १ | ० | १ | १ | १ | ३ | ६६७ |
| ९ | ५४७ | १ | ७ | १ | ० | ० | १३ | ५६९ |
| १० | ४४० | ० | ० | १ | ० | ० | १ | ४४२ |
| ११ | ५४४ | ० | १ | २ | ० | ० | ३ | ५५० |
| १२ | ३७६ | ० | ० | १ | ० | ० | ४ | ३८१ |
| **जम्मा** | ६,५९४ | १० | ९० | १६ | ८ | १४ | ३१ | ६,७६३ |
| **प्रतिशत** | ९७.५० | ०.१५ | १.३३ | ०.२४ | ०.१२ | ०.२१ | ०.४६ | १००.०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

वि.सं. २०६८ को जनगणनाअनुसार बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा परिवारमा खाना पकाउन प्रयोग गरिने प्रमुख इन्धनको रूपमा काठ तथा दाउरा सबैभन्दा बढी ६,५९४ (९७.५० प्रतिशत) प्रयोग गरेको देखिन्छ । यसैगरी दोस्रोमा एल.पी.ग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ९० (१.३३ प्रतिशत), गुइँठा तथा ठोरहा प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या १६ (०.२४ प्रतिशत), मट्टितेल प्रयोग गर्ने १० (०.१५ प्रतिशत) र गोबरग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरी ८ (०.१२ प्रतिशत) रहेका छन् । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

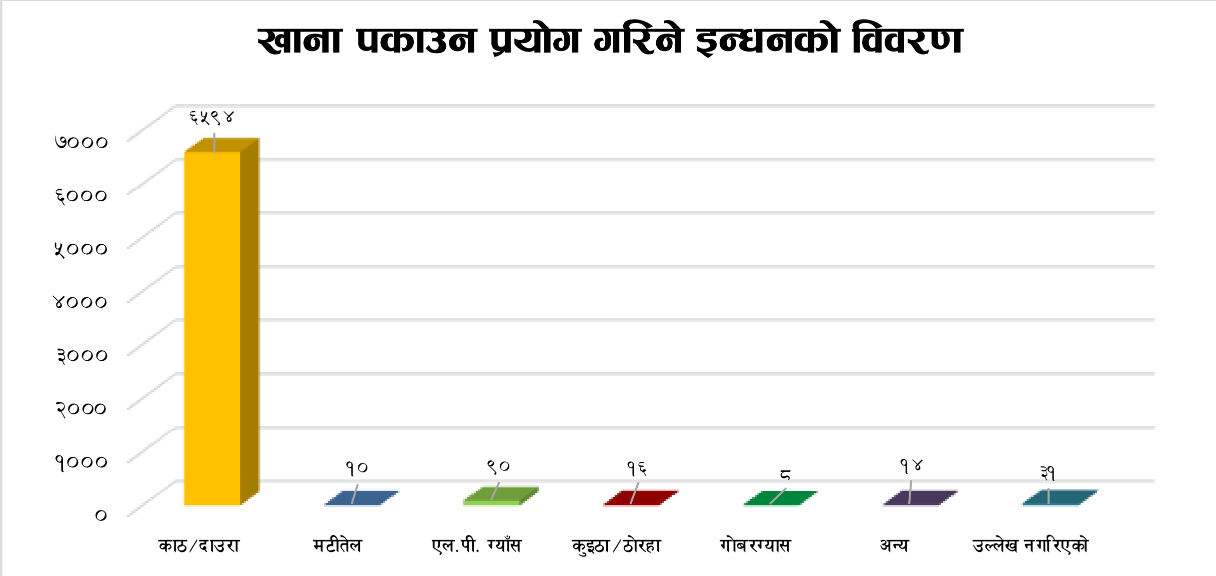


## ६.५ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

खेलकुद क्षेत्रमा स्वस्थ, प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादन गरी नगरको चौतर्फी विकासलाई बल पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने मान्यता अनुसार यस नगरमा खेलकुदको विकास भएको पाइन्छ। यसको लागि नगरले विभिन्न खुला स्थानहरू छोडेको छ। तर ती स्थानहरूमा खेलकुदको लागि खासै पूर्वाधार तयार भएको देखिदैंन।

यस नगरमा खेलकुद विकासका लागि सबै जसो विद्यालयमा खेलमैदान रहेका छन्। जसको विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ

| वडा नं. | खेल मैदान | वडा नं. | खेल मैदान |
|---|---|---|---|
| १ | देवस्थल मा.वि.को खेल मैदान | ९ | भलिबल खेल मैदान, खारा |
| ६ | कृष्ण मा.वि.को खेल मैदान | ९ | भलिबल खेल मैदान, गिठाचौर |
| ६ | संग्रही विद्यालयको खेल मैदान | ९ | भलिबल खेल मैदान, जयतपानी |
| ७ | मैदु पोखरी खेल मैदान | १० | माझकाँडा भलिबल मैदान |
| ८ | भलिबल खेल मैदान, ज्यामिरे | ११ | आँपचौर भलिबल मैदान |
| ८ | भलिबल खेल मैदान, अध्येरी | | |

# खण्ड ७ : सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा

## ७.१ शिक्षा

कुनै पनि देशको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा शिक्षाले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । यसलाई मानव विकासको सूचकको रूपमा लिइन्छ । यसै सिलसिलामा यहाँ बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको शैक्षिक स्थिति देखाउन खोजिएको छ । विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहि आएको छ । सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्र नै सर्वोपरि भुमीका अनिवार्य रहन्छ । योजना निर्माणमा गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक सशक्त माध्यमको रुपमा नीतिगत रुपमा अबलम्बन गरिएको छ ।

तालिका नं. ४१ : शैक्षिक संस्थाको विवरण

| क्र.सं. | वडा | स्रोतकेन्द्र | सामूदायिक | | | संस्थागत | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | प्रा. वि. | नि. मा. वि. | मा. वि. | प्रा. वि. | नि. मा. वि. | मा. वि. |
| १ | मुलखोला | मुलखोला | ७ | ३ | १ | २ | ० | ० |
| २ | बामे | मुलखोला | ७ | ३ | १ | ० | ० | ० |
| ३ | देवस्थल | मुलखोला | ५ | २ | १ | २ | १ | १ |
| ४ | घाँजरीपिपल | संग्रही | १० | १ | १ | १ | ० | ० |
| ५ | माझकाडा | संग्रही | ६ | २ | १ | ० | ० | ० |
| ६ | कुपिण्डेदह | मार्के | ६ | ० | २ | १ | ० | ० |
| ७ | निगालचूला | मार्के | ४ | २ | १ | ० | ० | ० |
| **जम्मा** | | | ४५ | १३ | ८ | ६ | १ | १ |

स्रोत : जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सल्यान, २०७३

शिक्षा क्षेत्रको परिसुचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ । यसै अनुरुप यस नगरमा आ.व. २०७३/०७४ सम्म सञ्चालन भइरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण माथिल्लो तालिकामा दिइएको छ । नगरमा संचालित प्राथमिक विद्यालय सामुदायिक ४५ वटा र निजी ६ वटा छन् भने निम्नमाध्यामीक सामुदायिक १३ वटा र निजी १ वटा रहेका छन् र माध्यमिक विद्यालय सामुदायिक ८ र निजी १ गरी जम्मा ७४ वटा शैक्षिक संस्थाहरू संचालनमा रहेका छन् ।

### ७.१.१ साक्षरता स्थिति

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महत्वपूर्ण आयमको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका यस क्षेत्रका अन्य नगरपालिकाको तुलनामा केही पछाडि रहेको देखिन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस नगरपालिकाको साक्षरता दर ५८.८५ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ। लैंगिक हिसाबले यो नगरपालिकामा पनि अन्यत्र झैं केही विभेद रहेको पाईन्छ। जस्तैः यस नगरपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ६९.८९ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ४८.७८ प्रतिशत मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षारता दरमा लगभग २१.१२ प्रतिशतको फरक देखिन्छ। सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाडौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ४२ : साक्षरता दर

| वडा नं. | पढ्न र लेख्न सक्ने | | पढ्न मात्र सक्ने | | पढ्न र लेख्न नसक्ने | | उल्लेख नगरिएको | | जम्मा | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | पुरुष | महिला | पुरुष | महिला | पुरुष | महिला | पुरुष | महिला | पुरुष | महिला |
| १ | १,४७२ | १,२०९ | १२ | २७ | ३८४ | ९५२ | २ | ३ | १,८७० | २,१९१ |
| २ | ५६० | ५०६ | १३ | १५ | २२२ | ४८० | ० | ० | ७९५ | १,००१ |
| ३ | ८६२ | ६०२ | १८ | २६ | ३२३ | ६४६ | ० | ० | १,२०३ | १,२७४ |
| ४ | ६१८ | ४८३ | १८ | २८ | २७१ | ५२८ | ० | ० | ९०७ | १,०३९ |
| ५ | ९४४ | ६३६ | २८ | ४३ | ३८४ | ७४१ | ० | ० | १,३५६ | १,४२० |
| ६ | ९२१ | ६८० | ५२ | ७५ | २६५ | ५९२ | ० | ० | १,२३८ | १,३४७ |
| ७ | ८३३ | ६१८ | १५ | ३१ | २७७ | ५८७ | ० | २ | १,१२५ | १,२३८ |
| ८ | ९४३ | ६५९ | ३३ | ४३ | ६११ | ९५२ | १० | ७ | १,५९७ | १,६६१ |
| ९ | ८५० | ७२१ | ३० | २९ | ३८३ | ६८२ | १ | ३ | १,२६४ | १,४३५ |
| १० | ५६४ | ३८९ | ४३ | २७ | ४२९ | ६३१ | ० | २ | १,०३६ | १,०४९ |
| ११ | ९५९ | ७६२ | २८ | ३९ | ३४९ | ६११ | १ | ० | १,३३७ | १,४१२ |
| १२ | ६२२ | ५०५ | १८ | ११ | १५१ | ३४७ | ० | ० | ७९१ | ८६३ |
| **जम्मा** | १०,१४८ | ७,७७० | ३०८ | ३९४ | ४,०४९ | ७,७४९ | १४ | १७ | १४,५१९ | १५,९३० |
| **प्रतिशत** | ६९.८९ | ४८.७८ | २.१२ | २.४७ | २७.८९ | ४८.६४ | ०.१० | ०.११ | १००.०० | १००.०० |

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८

बनगाड कुपिण्डेको साक्षरताको स्थिति वर्णन गर्नुपर्दा सबै भन्दा बढि साक्षरता दर वडा नं. १२ मा ६८.१४% रहेको छ जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ७८.६३% र महिला साक्षरता दर ५८.५२% रहेको छ। त्यस्तै गरि सबै भन्दा कम साक्षरता दर वडा नं. १० रहको छ। जसमा कुल साक्षरता दर ४५.७१% रहेको छ। जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ५४.४४% र महिला साक्षरता दर ३७.०८% रहेको छ। माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको शैक्षिक अझै गति दिनु पर्ने देखिन्छ।

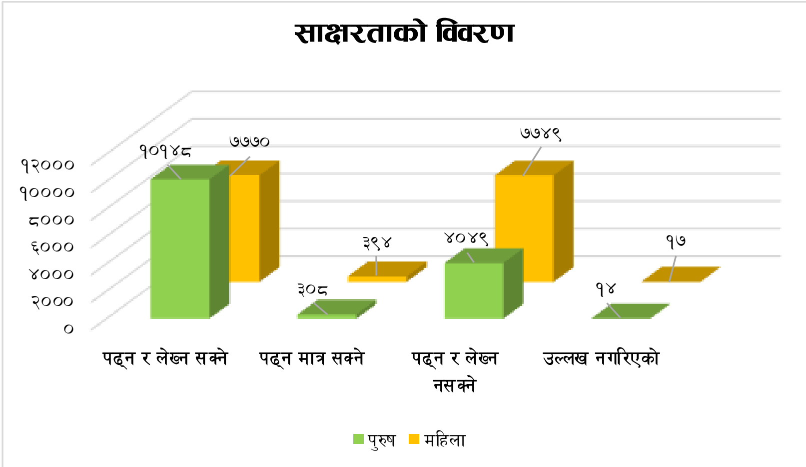


## ७.१.२ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ४३ : शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

| | स्कूल नगएको | प्राथमिक तह | नि.मा.वि. तह | मा.वि. तह | एस.एल.सी. तह | प्रमाणपत्र तह | स्नातक तह | स्नातकोत्तर तह र सोभन्दा माथी | अन्य | अनौपचारिक शिक्षा | उल्लेख नगरिएको |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| पुरुष | ५६६ | ५,४७८ | २,२२३ | १,१२४ | ३१९ | ३५९ | ६६ | १० | १० | ३९४ | ८८ |
| महिला | ४९५ | ४,७२० | १,५४५ | ६४७ | १४२ | १६९ | १२ | १ | ३ | ४३९ | ६३ |
| जम्मा | १,०६१ | १०,१९८ | ३,७६८ | १,७७१ | ४६१ | ५२८ | ७८ | ११ | १३ | ८३३ | १५१ |
| प्रतिशत | ५.६२ | ५४.०३ | १९.९७ | ९.३८ | २.४४ | २.८० | ०.४१ | ०.०६ | ०.०७ | ४.४१ | ०.८० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस तालिकामा बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा विभिन्न शैक्षिक तह उर्त्तीण गरेका जनशक्ति देखाइएको छ। जसमा करिब ५.६२ प्रतिशत (१,०६१ जना) स्कुल नगएका, ५४.०३ प्रतिशत (१०,१९८ जना) प्राथमिक तह, १९.९७ प्रतिशत (३,७६८ जना) नि.मा.वि. तह, ९.३८ प्रतिशत (१,७७१ जना) मा.वि. तह, २.४४ प्रतिशत (४६१ जना) एस.एल.सी. तह, २.८० प्रतिशत (५२८ जना) प्रमाणपत्र तह, ०.४१ प्रतिशत (७८ जना) स्नातक तह, ०.०६ प्रतिशत (११ जना) स्नातकोत्तर तह र सो भन्दा माथि अध्ययन गरेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

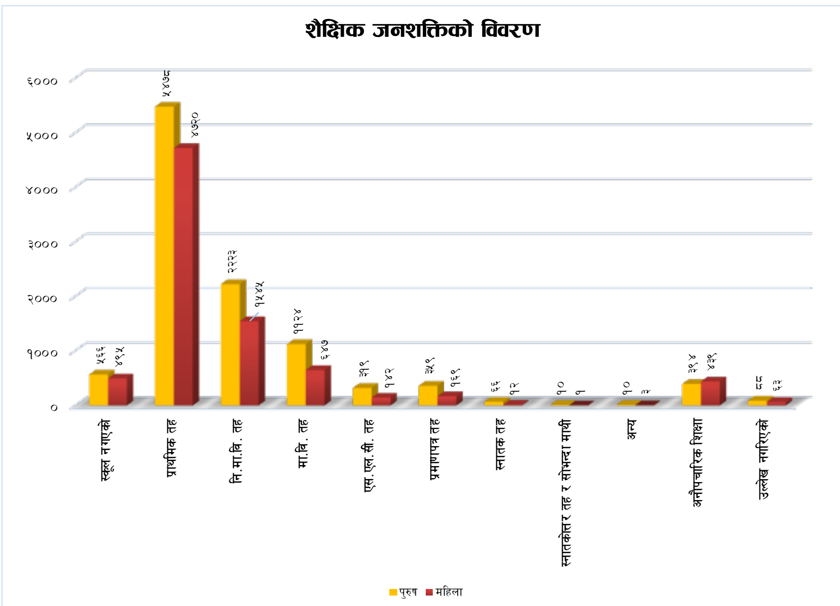

## ७.१.३ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ४४ :विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

| मानविकी र कला | व्यपार र प्रशासन | शिक्षा | विज्ञान | स्वास्थ्य | कानुन | सामाजिक र व्यवहारिक विज्ञान | गणित र तथ्याङ्क | कृषी, वन र मत्स्य | कम्प्युटिङ्ग | उल्लेख नगरिएको |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १०६ | ८ | २४७ | ९ | १५ | १ | १९ | १० | १ | २ | १९९ |
| १७.१८ | १.३० | ४०.०३ | १.४६ | २.४३ | ०.१६ | ३.०८ | १.६२ | ०.१६ | ०.३२ | ३२.२५ |

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा विश्वविद्यालय तहमा अध्ययनरत जनशक्तिको विवरण माथिको तालिकामा दिइएको छ । जसमध्ये विभिन्न संकायमा अध्ययन गरेका शैक्षिक जनशक्तिका अध्ययन गर्दा नगरमा शिक्षा संकायमा अध्ययन गर्नेहरूको संख्या सबैभन्दा बढी रहेको देखिन्छ अर्थात् नगरमा विभिन्न विषय लिएर पढेका कुल ६१७ जनाहरूमध्ये २४७ जना (४०.०३ प्रतिशत) ले शिक्षा विषय लिएको देखिन्छ । यसैगरी दोस्रोमा मानविकी र कला विषय अध्ययन गर्नेको संख्या १०६ (१७.१८ प्रतिशत), सामाजिक र व्यवहारिक विज्ञान अध्ययन गरेका संख्या १९ (३.०८ प्रतिशत), स्वास्थ्य विषय अध्ययन गर्ने संख्या १५ (२.४३ प्रतिशत), गणित र तथ्याङ्क विषय अध्ययन गर्ने संख्या १० (१.६२ प्रतिशत), विज्ञान विषय अध्ययन गर्ने संख्या ९ (१.४६ प्रतिशत) र व्यापार र प्रशासन विषय अध्ययन गर्ने संख्या ८ (१.३० प्रतिशत) देखिन्छन् । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

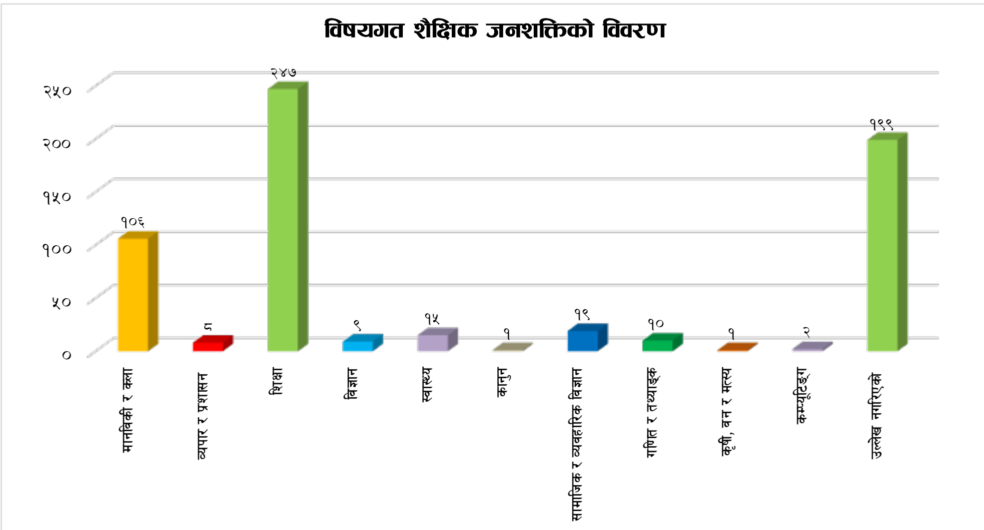


## ७.१.४ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

तालिका नं. ४५ : उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

| विवरण | उमेर समूह | कुल जनसंख्या | | | विद्यालय गइरहेको जनसंख्या | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | पुरुष | महिला | जम्मा | पुरुष | महिला | जम्मा | प्रतिशत |
| पूर्व प्रा.वि. .नर्सरी, किन्डरगार्डन) जाने उमेर समूह | ३-४ वर्ष | N/A | N/A | N/A | N/A | N/A | N/A | N/A |
| आधारभूत तहमा जाने उमेर समूह (कक्षा १-८) | ५-१२ वर्ष | २,९६० | ३,१६२ | ६,१२२ | २,८७२ | ३,०९३ | ५,९६५ | ९७.४४ |
| मा.वि. जाने उमेर समूह (कक्षा ९-१०) | १३-१४ वर्ष | २२ | ११ | ३३ | २० | १० | ३० | ९०.९१ |
| उच्च मा.वि. (Higher Secondary School) जाने उमेर समूह (१०+२) | १५-१६ वर्ष | ० | ० | ० | ० | ० | ० | ०.०० |
| जम्मा | | २,९८२ | ३,१७३ | ६,१५५ | २,८९२ | ३,१०३ | ५,९९५ | |

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथि दिइएको तालिकामा स्कुल जाने उमेर समुहको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्याको तुलनात्मक विवरण उल्लेख गरिएको छ । जसमा ३ देखि ४ वर्ष उमेर समुहका बालबालिका मध्ये कोही पनि स्कुल गएको देखिँदैन । ५ देखि १२ वर्ष उमेर समुहको जनसंख्या मध्ये ९७.४४ प्रतिशत स्कुल गएको देखिन्छ भने २.५५ प्रतिशत स्कुल गएको देखिँदैन त्यस्ते १३ देखि १४ वर्ष उमेर समुहको जनसंख्याको ९०.९१ प्रतिशत संख्या स्कुल गएको देखिन्छ भने ९.०९ प्रतिशत स्कुल गएको देखिँदैन । नगरमा १५ देखि १६ वर्ष उमेर समुहको बालबालिकामध्ये कोही पनि स्कुल नगएको देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

### ७.१.५ विभिन्न तहका विद्यार्थीहरूको विवरण

तालिका नं. ४६ : जिल्लामा शैक्षिक सत्र २०७३ मा विभिन्न तहका विद्यार्थीहरूको विवरण

| तह | छात्रा | छात्र | जम्मा | छात्रा (दलित) | छात्र (दलित) | जम्मा (दलित) |
|---|---|---|---|---|---|---|
| बालविकास केन्द्र | २,४२२ | २,४३३ | ४,८५५ | - | - | - |
| आधारभुत १ देखि ८ | ३४,७९७ | ३१,२८० | ६६,०७७ | ६,८११ | ६,३२७ | १२,९०१ |
| माध्यमिक | ५२६१ | ४,५१९ | ९,७८० | ६४५ | ५८७ | १,२३२ |
| उच्च माध्यमिक | १,४२२ | १,८३९ | ३,२६१ | १२२ | १८७ | ३०९ |
| जम्मा | ४३,९०२ | ४०,०७१ | ८३,९७३ | ७,५७८ | ७,१०१ | १४,६७९ |

स्रोत : जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सल्यान, २०७३

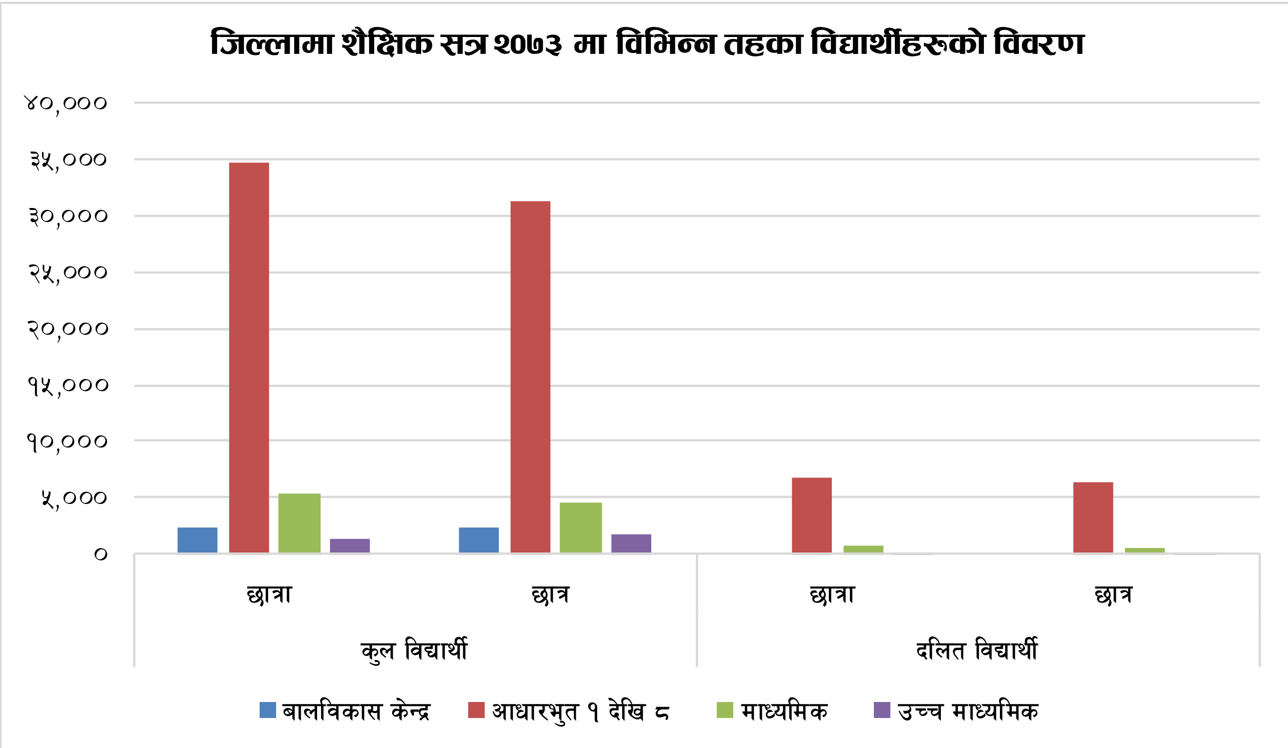

### ७.१.६ शैक्षिक स्थितिको समीक्षा

तालिका नं. ४७ : प्राथमिक स्तरमा कक्षा उत्तीर्ण दरको विवरण

| जिल्लाको शैक्षिक सुचक २०७३ | | |
|---|---|---|
| सि.नं. | सुचकांङ्क | कैफियत |
| खुद प्रवेश दर (GIR)Grade 1 | १४८ | |
| सहजै देखिने भर्ना दर (GER Basic Level) | १३९.० | |
| सहजै देखिने भर्ना दर GER Secondary | ८३.९ | |
| खुद भर्ना दर (NER) 1-5 | ९५.८ | ३ vdc fcbe |
| खुद भर्ना दर (NER) 9-12 | ३२.७ | |
| विद्यालय विद्यार्थी अनुपात (School Student Ratio) | | |
| आधारभूत तह (SSR-Basic Level) | १५५.८ | |
| मावि तह Secondary 9-12 | १९६.४ | |
| कक्षा दोहोराउने दर (Rate of repetition) | | |
| प्राथमिक तह Primary | १०.६ | |
| निमावि तह LS | ३.८ | |
| मावि तह SS | २.६ | |
| कक्षा छाड्ने दर Dropout Rate | | |
| प्राथमिक तह Primary | ५.७ | |
| निमावि तह LS | ६.४ | |
| मावि तह SS | ६.४ | |
| शिक्षक तालिम (Teacher Trained) | | |
| प्राथमिक तह Primary | ८९.४ | |
| निमावि तह LS | ७८.४ | |
| मावि तह SS | ९८.७ | |
| विद्यार्थी शिक्षक अनुपात (STR) | | |
| आधारभूत तह 1-5 | १:३३ | |
| आधारभूत तह 6-8 | १:१०८ | |
| माध्यमिक तह 9-10 | १:६२ | |
| उच्च माध्यमिक तह 11-12 | १:६६ | |

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सल्यान, २०७३

### ७.१.७ शिक्षक दरवन्दी विवरण

| प्रकार | प्रावि | निमावि | मावि | उमावि | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|
| दरवन्दी | ८६४ (२४ म.प) | १०३ | ९१ | १६ | १०७४ |
| राहत | ३५६ | १०० | ६२ | ३३ | ५५१ |
| पि.सि.एफ | १२८ | ५४ | ५६ | | २३८ |
| निजी | १५७ | १२५ | | १२ | २९४ |
| प्राविधिक धारतर्फका | | २ आइएस्सीएजी | २ विएस्सीएजी | | ४ |
| जम्मा | १५०५ | ३८४ | २११ | ६१ | २१६१ |

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सल्यान, २०७३

यस तालिकामा सल्यान जिल्लाको विद्यालयमा कार्यरत स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीको श्रेणीगत शिक्षकहरू प्राथमिक, निमावि, मावि र उमाविको स्थायी, अस्थायी र राहत दरबन्दीको विवरण देखाइएको छ । स्थायी दरबन्दी भएका प्राथमिक तहमा पढाउने शिक्षकको संख्या  ८६४ जना, निमावी तहमा पढाउने स्थायी शिक्षकको संख्या १०३ जना, मा.वी. तहमा पढाउने स्थायी शिक्षकको संख्या ९१ र उमावि तहमा पढाउने स्थायी शिक्षकको संख्या १६ जना रहेको छ भने राहत दरवन्दीमा रहेर प्राथमिक तहमा पढाउने शिक्षकको संख्या ३५६ जना, राहत दरवन्दीमा रहेर निमावि तहमा पढाउने शिक्षकको संख्या १०० जना, मावी तहमा पढाउने शिक्षकको संख्या जम्मा ६२ जना र उमावि तहमा पढाउने शिक्षकको संख्या ३३ जना रहेको छ । त्यस्तैगरी निजी तथा प्राविधिक धारतर्फका शिक्षकहरूको विवरण माथिको तालिकाबाट प्रष्ट हुन्छ । जसको विस्तृत विवरण माथी तालिका र ग्राफद्वारा उल्लेख गरीएको छ ।

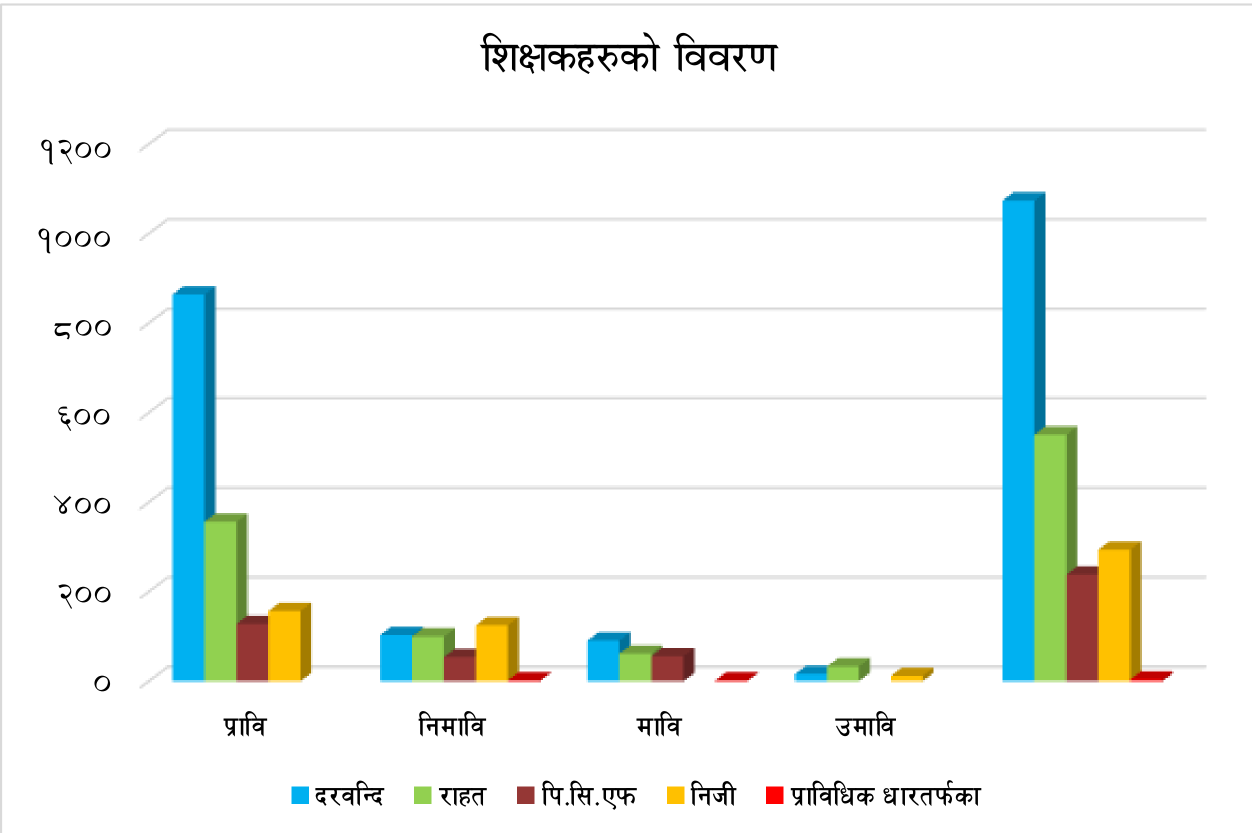

### ७.१.८ विद्यालय संख्याः उपलब्ध दरवन्दीको आधारमा

| तह | ० दरवन्दी भएका | १ दरवन्दी भएका | २ दरवन्दी भएका | २ भन्दा वढी दरवन्दी भएका |
|---|---|---|---|---|
| प्रा.वि. | ६० | ४० | ३५ | ३१८ |
| निमावि | ९१ | १२ | ५ | ५६ |
| मा.वि. | २६ | ६ | १० | ३० |
| उमावि | ६ | ० | १३ | ३ |

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सल्यान, २०७३

### ७.१.९ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरु

- **विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु :** विद्यार्थीहरू प्राथमकि तह पुरा नगर्दै विद्यालय छाड्ने, विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइएको भएता पनि दलित, आदिवासीहरूको विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु शैक्षिक विकासको बाधकको रुपमा देखिएको छ ।
- **कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनु :** प्राथमिक तहको विद्यार्थीहरूको तथ्याङकलाई आधार मानेर हेर्दा कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनुले शैक्षिक गुणस्तर सुधारको आवश्यकतालाई इङ्गित गरेको छ ।
- **दलित, आदिवासी जनजाती भर्नादर न्यून हुनु :** विपन्न, दलित, आदिवासी जनजातीको भर्नादर न्यून हुनु नगरको शैक्षिक विकासको चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।
- **दलित, आदिवासी जनजाती विद्यालय छाड्ने दर :** नगरको औषत विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनुको मुख्य कारण आदिवासी र दलितहरूको विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनु हो ।
- **विद्यालयहरु आर्थिक रुपले कमजोर हुनु :** नेपाल सरकारबाट प्राप्त सीमित अनुदान तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको समेत आवश्यक श्रोत जुटाउन नसकेको कारणले बहुसंख्य विद्यालयहरूको आर्थिक स्थिति निकै कमजोर देखिन्छ। दुर्बल आर्थिक अवस्थाले गर्दा शैक्षिक सामाग्री जुटाउन तथा अन्य अतिरिक्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न बाधा पुगेको देखिन्छ ।
- **अभिभावकहरु चनाखो नहुनु :** बालबालिकाहरूको शैक्षिक प्रगतिबारे अभिभावकहरूको चासो कम हुनु तथा विद्यालयद्वारा समेत बालबालिकाहरूको स्थितिबारे अभिभावकलाई जानकरी नदिइनुले पनि शैक्षिक गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ ।
- **शिक्षक दरबन्दी कम हुनु :** दरबन्दी अनुसार शिक्षकको कमी हुनु तथा केही समयका लागि कुनै शिक्षकको अनुपस्थिति हुँदा कक्षाहरू खाली रहने गरेको देखिन्छ । यसरी शिक्षकहरू तालिममा जाँदा, सुत्केरी बिदा वा सञ्चित बिदामा रहँदा विद्यालयले अल्पकालित शिक्षकको व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छैन । एकातिर नेपाल सरकारबाट आवश्यक दरबन्दी उपलब्ध नहुनु अर्कोतर्फ स्थानीय निकाय एवम् व्यवस्थापन समितिले त्यसको आवश्यक व्यवस्था गर्न नसक्नु आदि कारणले गर्दा आवश्यक प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिएको देखिँदैन ।

- **राजनीतिकरण हुनु :** विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरूले शिक्षकहरूको संगठनहरू मार्फत शिक्षकहरूलाई आफ्नो पार्टीस्वार्थ पूरा गर्न प्रयोग गरिरहेको देखिएको छ । राजनीतिक पार्टीहरूको दबावका कारण जिल्ला शिक्षा कार्यालयले त्यस्ता शिक्षकहरूमाथि अनुशासनको कारवाही समेत गर्न नसकेको पाइएको छ । यस बाहेक व्यवस्थापन समिति समेत शिक्षकहरूलाई आफ्नो दलगत स्वार्थ परिपूर्ति गर्ने साधनका रुपमा प्रयोग गर्दै आएको देखिएको छ ।

- **शिक्षकहरुमा प्रतिबद्धताको कमी :** शिक्षकहरूले शिक्षण पेशालाई आत्मसात गर्न नसक्नु तथा विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने प्रतिफलको जिम्मेवारी लिन नसक्नु पनि शैक्षिक प्रगतिको बाधकको रुपमा देखा परेको छ । प्राय: पठन-पाठन समयमा नसिद्धिनु पनि मुख्य समस्याको रुपमा देखिएको छ ।

- **आधुनिक प्रविधिको प्रयोग नहुनु :** सूचना तथा प्रविधिको क्षेत्रमा आएका अत्याधुनिक परिवर्तन र सुविधाबाट बहुसंख्यक विद्यालयहरू बञ्चित हुनु पनि शैक्षिक विकासमा बाधा पुगेको देखिन्छ । प्राय: धेरै विद्यार्थी र शिक्षकहरू कम्प्युटर र इन्टरनेटको प्रयोगको सुबिधाबाट बञ्चित रहेको छन् ।

## ७.२ स्वास्थ्य

मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको पहाडी भागमा अवस्थित यो नगर स्वास्थ्य सेवाको हिसाबले खासै सुगम नभएता पनि स्वास्थ्य, सरसफाई तथा समुदायको बानी व्यवहार स्वास्थ्यकर नै देखिन्छ । सानो उपचारको लागि पनि कोहलपुर, नेपालगञ्ज र छिमेकी राष्ट्र भारतको नासिक तथा लगनउसम्म जानु पर्ने बाध्यताले यहाँको स्वास्थ्य क्षेत्रको दयनीय अवस्थालाई दर्शाउँछ । राजनैतिक रुपमा १२ वडाहरूमा विभाजित यस नगरमा प्राय जसो जनताले आधारभूत स्वास्थ्य सेवा लिन बाट बञ्चित हुनु परेको छैन । हालसम्म नगरमा एउटा पनि अस्पताल छैन । हाल नगरपालिका क्षेत्रमा ७ वटा स्वास्थ्य चौकी, २१ वटा गाउँघर क्लिनिक, १ आयुर्वेद अस्पताल, ५ Birthing centre, उपचार केन्द्र रहेका छन् । खासगरी समुदायमा प्रबर्द्धनात्मक तथा प्रतिरोधात्मक स्वास्थ्य सेवामा नगरका प्रत्येक वडाहरूमा १/१ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू कार्यरत रहेका छन् । यी स्वयंसेविकाहरूको सेवा उदाहरणीय रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ४८ : स्वास्थ संस्थाको संख्या

| सि.न. | बिबरण | संख्या |
|---|---|---|
| १ | स्वास्थ्य चौकी | ७ |
| २ | गाँउघर क्लिनिक | २१ |
| ३ | आयुर्वेद अस्पताल | १ |

स्रोत : जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, २०७३

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको सर्भेक्षण अनुसार करिब आधाजति जनसंख्याले गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट स्वास्थ्य सेवा लिएको देखिन्छ । आर्थिक स्थिति मजबुत भएका तथा पहूँचवाला व्यक्तिहरू मात्रैले यस किसिमको सेवा उपभोग गर्न सफल भएको पाइन्छ । स्थानीय समुदायहरू, स्थानीय गैरसरकारी निकायहरूका प्रतिनिधिहरूको अभिव्यक्ति अनुसार यस नगरमा मातृ तथा शिशु मृत्युदर गम्भीर समस्याको रुपमा रहेको छ ।

यस क्षेत्रमा आपतकालिन प्रसुती सेवा (Emergency Obstetric Care) को कमीको कारणले गर्दा उत्पन्न हुने परिस्थिति नै मातृमृत्यदर (Maternal Mortality) को सबैभन्दा प्रमुख कारण बनेको छ । समस्याको पहिचान गर्ने सन्दर्भमा ज्ञानको कमी, लक्षणहरूको (Symptoms) गम्भीरता सम्बन्धी बुझाइमा कमी, औषधी उपचार प्रणाली

(Medical System) माथिको विश्वासमा कमी, स्वास्थ्य सेवाका लागि यात्रा गरिरहनुपर्ने दुरी सम्बन्धी कुराहरू, सेवाको लागत, परम्परागत विश्वास, गरिबी न्युन गर्ने सामाजिक, आर्थिक अवस्था जस्ता विविध प्रकारका तत्वहरूको कारणले गर्दा आपतकालीन सेवामा कमी आउने गरेको पाइन्छ ।

नगरमा रहेको सामुदायिक अस्पतालमा विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको (Medical Officers) संख्यामा कमी रहेको छ । दरबन्दी अनुसार डाक्टर लगायत स्वास्थ्यकर्मीहरू उपलब्ध हुन सकेको छैन । यस अस्पतालमा हालसम्म अवस्ट्रेटीसियन (Obstetrician) वा अनेस्थेसिओलोजिस्ट (Anaesthesiologist) छैनन र पर्याप्त मात्रामा औषधीको आपुर्ति हुदैन । निर्वाचन क्षेत्रको आधारमा स्थापना भएको ३/३ शैया क्षमताको प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रहरूका दरबन्दी अनुसारको डाक्टरको आपुर्ति नभएका कारण विरामीहरूले यथोचित सुविधा प्राप्त गर्न सकेका छैनन ।

नगरका विभिन्न वडाहरूमा स्वास्थ्य चौकी रहेको देखिन्छ । नगरमा स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउँदै आएका ७ वटा स्वास्थ्य चौकीमा दरबन्दी भएका विभिन्द पदहरूमा ३ जना सि.अ.हे.ब., ९ जना अ.हे.ब., ७ जना अ.न.मी. र १ जना कार्यालय सहायक छन् । यसरी स्वास्थ्य चौकीमा पर्याप्त जनशक्तिको कमीले गर्दा सबै नगरबासीहरूलाई स्वास्थ्य सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन निकै कठिन परिरहेको अवस्था छ । त्यसैगरी जनसंख्याको आधारमा विभिन्न वडाहरूमा महिला स्वयंसेविकाहरू कार्यरत छन् । स्वास्थ्य संस्थाहरूमा औषधीको कमी मुख्य समस्याको रुपमा रहेको देखिन्छ भने हालसालै सुरु भएको सामुदायिक औषधी कार्यक्रमले केहीमात्रामा औषधीको नियमित आपुर्ति गर्नसक्ने आशा गरिएको देखिन्छ । दुर्गम वडाहरूमा बस्ने परिवारहरूले स्वास्थ्य सेवाका लागि धेरै समय खर्चिनु पर्ने बाध्यता छ भने वर्षातको समयमा अझ कठिनाई झेल्नु पर्ने अवस्था छ ।

तालिका नं. ४९ : नगरका स्वास्थ्य कार्यालयहरुमा कार्यरत कर्मचारीहरुको विवरण

| क्र.सं. | स्वास्थ्य संस्था | सि.अ.हे.ब. | अ.हे.ब. | अ.न.मी. | का.स. |
|---|---|---|---|---|---|
| १ | स्वास्थ्य चौकी बाँझकोट मुलखोला | १ | | २ | |
| २ | स्वास्थ्य चौकी घाँजरीपिपल | | २ | | |
| ३ | स्वास्थ्य चौकी देवस्थल | १ | १ | २ | १ |
| ४ | स्वास्थ्य चौकी बामे | | १ | १ | |
| ५ | स्वास्थ्य चौकी कुपिण्डेदह | १ | १ | | |
| ६ | स्वास्थ्य चौकी निगालचुला | | २ | १ | |
| ७ | स्वास्थ्य चौकी माझकाँडा | | २ | १ | |
| | **जम्मा** | ३ | ९ | ७ | १ |

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, सल्यान २०७२/०७३

### ७.२.१ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू (Female Community Health Volunteers)

नेपालमा रहेका प्रमुख स्वास्थ्य समस्याहरू मध्ये उच्च मातृ तथा शिशु मृत्यु दर, झाडापखाला, कुपोषण, सरुवा रोगहरू र उच्च प्रजनन् दर रहेको पाईन्छ भने कतिपय समस्याहरू बढी मात्रामा महिला तथा बालबालिकासँग सम्बन्धित समस्याहरू हुने गरेको र धेरै जसो समुदायको सहभागितामा समाधान गर्न सकिने भएको हुँदा समुदायलाई परिचालन गर्नको लागि महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका कार्यक्रम संचालन गरिएको हो । यो कार्यक्रम यस सल्यान जिल्लामा

२०४५ सालदेखि लागु भएको हो । हाल यस जिल्लामा हरेक वडामा १/१ जना महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका रहने गरी जम्मा ४२३ जना महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविकाहरू कार्यरत रहेका छन् । यी महिला स्वास्थ्य स्वंयसेविकाहरूले उपचारात्मक, प्रबर्द्धनात्मक तथा प्रतिकारात्मक स्वास्थ्य सेवामा उल्लेखनीय काम गर्दै आएका छन् ।

### ७.२.२ सुँडेनी (TBA)

हरेक वडाहरूमा एकजना सुँडेनीहरू राख्ने नेपाल सरकारको निती रहेको छ । परम्परागत रुपमा सेवा प्रदान गर्दै आएको सुँडेनीहरूले १२ दिनको आधारभुत तालिम प्राप्त गरिसकेका छन । तिनीहरूले MCHW बाट सुपरिवेक्षण समेत प्राप्त गरी हरेक ६ महिनामा स्वास्थ्य/उपस्वास्थ्य चौकीबाट पुनर्ताजगी तालिम समेत प्राप्त गरेका छन ।

### ७.२.३ गाउँघर क्लिनिक र नियमित खोप

नेपाल सरकाले आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई जनताको घर दैलोमा पुऱ्याउने नीति अनुरुप मौजुदा स्वास्थ्य संरचनाले सम्पूर्ण जनताको पहुँचमा स्वास्थ्य सेवा पुग्न नसकेको महशुस गरी आ.व. २०५२/२०५३ सालमा गाउँघर क्लिनिकको स्थापना गरी आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरू दिँदै आइरहेको छ । एउटा गाविसमा ३ देखि ५ वटासम्म गाउँ घर क्लिनिक संचालन गर्ने रणनीति रहेको र प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको अवधारणा अनुरुप आधारभूत स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउन नसकिएको स्थानमा प्रति महिना २ देखि ५ वटा गाउँघर क्लिनिक संचालन गर्ने गरिएको यस सल्यान जिल्लामा जम्मा १७३ वटा क्लिनिकहरू संचालनमा रहेका छन् भने बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा २१ वटा क्लिनिकहरू छन् । स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीहरूद्वारा संचालित यी गाउँघर क्लिनिकहरूबाट परिवार नियोजन सेवा, मातृ शिशु सेवा, वृद्धि अनुगमन, झाडापखाल नियन्त्रण र उपचार, स्वास्थ्य शिक्षा, सामान्य उपचार र प्रेषण आदि अन्य सेवाहरू उपलब्ध गराउँदै आएका छन् ।

तालिका नं. ५० : नगरमा संचालन हुने गाउँघर क्लिनिक संख्या

| क्र.सं. | संस्थाको नाम | जम्मा क्लिनिक संख्या | पर क्लिनिक दिईएको औषत सेवा |
|---|---|---|---|
| १ | बामे | ३ | २५ |
| २ | देवस्थल | ३ | १५ |
| ३ | घाँजरीपिपल | २ | १७ |
| ४ | कुपिण्डेदह | ४ | ५ |
| ५ | माझकाँडा | ३ | १६ |
| ६ | निगालचुला | ३ | १८ |
| ७ | मूलखोला | ३ | - |
| | जम्मा | २१ | |

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, २०७२/२०७३, सल्यान

### ७.२.४ एच. आई. भी./एड्सको अवस्था

सन् १९८८ मा पहिलो संक्रमण भेटिएपछि नेपालमा एचआईभीको प्रकोप विस्तारै बालबालिकामा पनि फैलिन थालेको छ । बालबालिका पनि यो समस्याबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरुपमा प्रभावित हुदै गएका छन् । हाल नेपालमा

एचआईभी संक्रमित बालबालिकाको संख्या उल्लेख्य रहेको छ । राष्ट्रिय एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण केन्द्रका अनुसार २०७१ को साउन महिना सम्म नेपालमा भेटिएका जम्मा २२,९९४ एचआइभी संक्रमण मत्तय १६१८ जना १५ वर्ष मुनिका बालबालिकामा एचआइभी संक्रमण भेटिएको छ । भारतलगतका अन्य मुलुकमा कामको खोजीमा जाने अभ्यास, बढ्दो रुपमा भइरहेको देह व्यापार, चेलीबेटी बेचविखन, सुईद्वारा लागुपदार्थको प्रयोग, अशिक्षा र गरिबीजस्ता सामाजिक समस्याले एचआइभीको प्रकोप बढाउनमा भूमिका खेलिरहेका छन् । जिल्ला एड्स समन्वय शाखाको तथ्यांकअनुसार मोरङ्ग जिल्ला पनि एच.आई.भी./एड्सको जोखिममा रहेको छ ।

### ७.२.५ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण

बालबालिकालाई गर्भमा रहँदादेखि र जन्मेपछि स्याहार तथा रेखदेख गर्न सकिएन भने उनीहरूविभिन्न रोगबाट संक्रमित हुने जोखिम हुन्छ । गर्भमा रहँदा मूलत: आमाको उमेर, पोषण, आराम, मादक तथा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवन लगायतका अवस्थाले बालबालिकाको स्वास्थ्य निर्भर रहन्छ । बालबालिका स्वस्थ जन्मनका लागि गर्भवती महिलाले कम्तीमा पनि चारपटक नियमित स्वास्थ्य जाँच गराउनु पर्दछ र आवश्यक खोप (टि.टि) तथा आइरन, भिटामिन चक्कीहरू नियमित सेवन गर्नुपर्दछ । कम उमेरमै गर्भवती हुँदा आमा र शिशु दुवैको स्वास्थ्यमा हानिनोक्सानी पुग्ने भएकाले सरकारले कानुनी रुपमा विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको छ । तर १७ प्रतिशत किशोरीहरू (१५ देखि १९ वर्ष उमेरका) गर्भवती भएका वा आमा भइसकेका हुन्छन् (नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११) ।

सरकारले स्वास्थ्य सेवा विभागमार्फत सुरक्षित मातृत्व तथा नव शिशु स्वास्थ्यका लागि समुदायमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ । यसले आमा र बालबालिकाको मृत्युदर घटाउन धेरे मद्दत पुऱ्याएको छ । तर पनि उक्त सेवाहरू कार्यक्रम केन्द्रित भएका कारण सबै लक्षित वर्गमा अझै पुग्न सकेको देखिँदैन ।

यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम अन्तर्गत रहेका बर्थिङ साईटहरूमा बामे स्वास्थ्य चौकी, धाँजरीपिपल स्वास्थ्य चौकी, देवस्थल स्वास्थ्य चौकी, कुपिण्डेदह स्वास्थ्य चौकी, माझकाँडा स्वास्थ्यचौकी र बाँझकोट स्वास्थ्य चौकी हुन् ।

### ७.२.६ खोपको विवरण

बालबालिका भविष्यमा निर्माता हुन् । यसको लागि यिनीहरू स्वास्थ्य र निरोगी हुनु आवश्यक छ । बालक अवस्थामा उनीहरूलाई बी.सी.जी. एक पटक, डि.पि.टी. तीन पटक, दादुरा एक पटक, पोलियो र भिटामिन तोकिएको मात्रमा दिनै पर्दछ । बालबालिकाहरूको लागि पाँचओटै खोपहरू नियमित पुरा मात्रमा दिनु पर्दछ । नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ । खोप कार्यक्रम कम खर्चिलो तथा मितव्ययी रुपमा गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको एउटा प्रभावकारी प्रयत्न हो । खोप कार्यक्रमले उल्लेख्य रुपमा बालमृत्युदर घटाउन र विभिन्न रोगलाई रोकथाम गर्न सहयोग पुर्याएको पाइन्छ । जसले गर्दा सहस्राब्दी विकास लक्षको बालमृत्युदर घटाउने लक्ष्य (एम.जी.डी.-४) प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ ।

तालिका नं. ५१ : दादुरा रुबेला रोग विरुद्ध खोप अभियान मिति २०७२/१०/२४ गतेदेखि २०७२/११/१३ गतेसम्म २ चरणमा समापन गर्ने गरी संचालन गरिएको खोपको प्रगति विवरण

| क्र. सं. | संस्थाको नाम | लक्षित जनसंख्या | दादुरा रुबेला खोप लगाएका बालबालिका | | | प्रगती प्रतिशत |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | ९ महिनादेखि ५ वर्षसम्म | ९ महिनादेखि २ वर्षसम्म | २ वर्षदेखि ५ वर्षसम्म | जम्मा | |
| १ | बामे | ५८७ | १६९ | ४५५ | ६२४ | १०६.३ |
| २ | देवस्थल | ४६९ | १२० | ४१४ | ५३४ | ११३.९ |
| ३ | धाँजरीपिपल | ६०४ | ११८ | ३७५ | ४९३ | ८१.६ |
| ४ | कुपिण्डेदह | ६८८ | २१४ | ५२१ | ७३५ | १०६.८ |
| ५ | माझकाँडा | ४६२ | १६७ | ४३८ | ६०५ | १३१.० |
| ६ | निगालचुला | २५० | ६९ | १६५ | २३४ | ९३.६ |

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, २०७२/०७३, सल्यान

तालिका नं. ५२ : जापानिज इन्सेफलाइटिस रोग विरुद्ध खोप अभियान मिति २०७३/०१/२६ गतेदेखि २०७३/०२/२६ गतेसम्म ३ चरणमा समापन गर्ने गरी संचालन गरिएको खोपको प्रगति विवरण

| क्र. सं. | संस्थाको नाम | लक्षित जनसंख्या | दादुरा रुबेला खोप लगाएका बालबालिका | | | प्रगति प्रतिशत |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | १ वर्षदेखि १५ वर्षसम्म | १ वर्षदेखि १५ वर्षसम्म | ५ वर्षदेखि १५ वर्षसम्म | जम्मा | |
| २ | बामे | १८४३ | ५०५ | १४३५ | १९४० | १०५.३ |
| ३ | देवस्थल | १७८४ | ४०७ | १७०८ | २११५ | ११८.६ |
| ४ | धाँजरीपिपल | २१५३ | ५१० | १५२२ | २०३२ | ९४.४ |
| ५ | कुपिण्डेदह | २५५८ | ५१५ | १९०५ | २४२० | ९४.६ |
| ६ | माझकाँडा | १९४९ | ५५४ | १३५३ | १९०७ | ९७.८ |
| ७ | निगालचुला | ८२९ | २०४ | ५४४ | ७४८ | ९०.२ |

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, सल्यान, २०७३

### ७.२.७ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम

५ वर्षमुनिका बालबालिकालाइ विभिन्न रोगले संक्रमण गर्ने उच्च सम्भावना रहन्छ। नेपाल जनसंख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११ का अनुसार बाल्यकालमा हुने प्रमुख संक्रमण एवं मृत्युका कारणका रुपमा निमोनिया, झाडापखाला, मलेरिया, दादुरा र कुपोषण पर्दछन्। सरकारले ती रोगबाट बचाउन तथा रोगको रोकथाम गर्न, बाल्यकालमा हुने रोगहरूको समुदायमा आधारित एकिकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम लागु गरेको छ। कार्यक्रमले यी रोगको एकिकृत व्यवस्थापन समुदायमै गर्दछ।

### ७.२.८ शिशु तथा ५ वर्ष बाल मृत्युदर

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०११ अनुसार शिशुमृत्यदर सन् १९९६ मा ७९ प्रतिहजार थियो भने सन् २००१ मा क्रमश: घट्दै ६४ प्रतिहजारमा पुगेको छ। सन् २००६ को उक्त सर्वेक्षणअनुसार ४८ प्रतिहजार पुगेको थियो। त्यस्तै सन् २०११ को सर्वेमा शिशु मृत्युदर ४६ प्रतिहजारमा झरेता पनि अघिल्लो सर्वेसँग तुलना गर्दा झिनो मात्रै अन्तर देखिएको छ।

### ७.२.९ बालपोषण सम्वन्धी विवरण

कुनै पनि ठाउँको पोषणको अवस्था कस्तो छ भन्ने कुरा त्यस ठाउँका बालबालिकालाई हेरेर सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ। पोषित बालबालिकालाई कुनै पनि ठाउँको सामाजिक र आर्थिक विकासको सुचकको रुपमा हेर्न सकिन्छ। सरकारले पनि पोषणलाई प्राथमिकता दिई ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई नियमित रुपमा बालबृद्धि अनुमान गर्दै आएको छ। बालअधिकार सम्बन्धि महासंन्धी, १९८९ ले समेत बालबालिकार्लाइ अवहेलना, वेवास्ता, हेलचेक्राइ, दुव्यर्वहार, हिंसा लगायतबाट जोगाई खाना र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने उल्लखे गरेको छ। नेपालको संविधान (२०७२) ले पनि खाद्य सम्प्रभुतालाई मौलिक हकका रुपमा राखेको छ।

तालिका नं. ५३ : आ.व. २०७२/०७३ को नगरमा संचालित भिटामि ए कार्यक्रमको विवरण

| क्र.सं. | साविकका गा.वि.स. | भिटामिन ए लिएका | | | जुकाको औषधी (अल्वेण्डाजोल) लिएका | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | ६ महिनादेखि १ वर्ष | १-५ वर्ष | जम्मा | १-२ वर्ष | १-५ वर्ष | जम्मा |
| आ.व. २०७२/०७३ कार्तिक | | | | | | | |
| १ | बामे | ६८ | ५४६ | ६१४ | ७४ | १५७ | २३१ |
| २ | देवस्थल | ५६ | ३७९ | ४३५ | ९५ | २८४ | ३७९ |
| ३ | घाँजरीपिपल | ८९ | ४२१ | ५१० | १४० | ३८० | ५२० |
| ४ | कुपिण्डेदह | ८६ | ६२९ | ७१५ | १३७ | ४९२ | ६२९ |
| ५ | माझकाँडा | ९५ | ५४५ | ६४० | १६२ | ५१५ | ६७७ |
| ६ | मुलखोला | १०२ | ४८४ | ५८६ | १३१ | ४२७ | ५५८ |
| ७ | निगालचुला | ४५ | २५७ | ३०२ | | | २५७ |
| आ.व. २०७२/०७३ फाल्गुन | | | | | | | |
| १ | बामे | ७० | ५४५ | ६१५ | १३४ | | १३४ |
| २ | देवस्थल | ३७ | ४६० | ४९७ | ८१ | | ८१ |
| ३ | घाँजरीपिपल | ७३ | ४७८ | ५५१ | १४१ | | १४१ |
| ४ | कुपिण्डेदह | १०५ | ६१९ | ७२४ | १६९ | | १६९ |
| ५ | माझकाँडा | ११४ | ३७४ | ४८८ | १७२ | | १७२ |
| ६ | मुलखोला | १०२ | ४६९ | ५७१ | १२३ | | १२३ |
| ७ | निगालचुला | ३० | २१९ | २४९ | ५५ | | ५५ |

*स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, २०७२/०७३, सल्यान*

## ७.२.१० सुरक्षित मातृत्वसम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ५४ : आईरन चक्की, अल्बेनडाजोल र भिटामिन ए प्रयोग गर्ने गर्भवती महिलाहरुको विवरण

| क्र. सं. | साविकका गा.वि.स. | लक्ष्य | सेवा प्राप्त गर्ने गर्भवती महिलाको संख्या | | | सेवा प्राप्त गर्ने गर्भवती महिलाको प्रतिशत | | | No. of PP mother receiving | | % of PP mother receiving | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | पहिलो पटक आइरन चक्की लिएका | १८० चक्की आइरन लिएका | जुकाको औषधी | पहिलो पटक आइरन चक्की लिएका | १८० चक्की आइरन लिएका | जुकाको औषधी | ४५ चक्की आइरन लिएका | भिटामिन ए क्याप्सुल लिएका | ४५ चक्की आइरन लिएका | भिटामिन ए क्याप्सुल लिएका |
| १ | बामे | १८० | १०२ | ६९ | १०५ | ५६.६७ | ६७.६५ | ५८.३३ | १०६ | १०६ | ५८.८९ | ५८.८९ |
| २ | देवस्थल | ११५ | १४३ | ९६ | १४३ | १२४.३५ | ६७.१३ | १२४.३५ | ९९ | ९९ | ८६.०९ | ८६.०९ |
| ३ | घाँजरीपिपल | १७० | ५१ | ३४ | ४९ | ३०.०० | ६६.६७ | २८.८२ | ३६ | ३६ | २१.१८ | २१.१८ |
| ४ | कुपिण्डेदह | १६७ | ११८ | ६० | ११८ | ७०.६६ | ५०.८५ | ७०.६६ | ८८ | ८८ | ५२.६९ | ५२.६९ |
| ५ | माझकाँडा | १२७ | २७ | ३३ | २७ | २१.२६ | १२२.२२ | २१.२६ | ३४ | ३४ | २६.७७ | २६.७७ |
| ६ | मुलखोला | १७१ | १९१ | १५६ | १८५ | १११.७० | ८१.६८ | १०८.१९ | १०४ | ११६ | ६०.८२ | ६७.८४ |
| ७ | निगालचुला | ७० | ४४ | २० | ४४ | ६२.८६ | ४५.४५ | ६२.८६ | ३९ | ३९ | ५५.७१ | ५५.७१ |

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय , सल्यान, २०७३

तालिका नं. ५५ : स्वास्थ्य सेवा अनुसार २ वर्ष मुनिका बालबालिकाको वृद्धि अनुगमन र कुपोषणको अनुपात

| S. No. | साविकका गाविस | वृद्धि अनुगमनको प्रतिशत | | | | | कुपोषणको अनुपात | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 070/ 071 | 071/ 072 | ०-११ महिना | 072/073 12-23m | Total | 070/ 071 | 071/ 072 | 072/ 073 |
| १ | बामे | 76.71 | 132 | 139 | 41 | 110 | 2.97 | 15 | 8.8 |
| २ | देवस्थल | 49.84 | 129 | 129 | 25 | 90 | 3.19 | 6 | 0 |
| ३ | घाँझरीपिपल | 10.37 | 19 | 22 | 5 | 16 | 0 | 0 | 0 |

*स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, २०७२/०७३, सल्यान*

तालिका नं. ५६ : बालबालिकालाई दिइएको खोपको विवरण

| गा.वि.स.को नाम | प्राप्त प्रतिवेदन | (१ वर्ष मुनिका खोप लगाइएको बालबालिकाको प्रतिशत) | | | | | | | | | | | | | | राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमअन्तर्गत १ वर्षमुनिका पूर्ण खोपपाएका बालबालिकाको प्रतिशत |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | बि.सि.जि. | डि.पि.टि.-हेप बि.-हिव | | | पोलियो | | | पि.सि.भि | | | IPV (पोलियो) | दादुरा/रुबेला (९-११ महिना) | | |
| | | | पहिलो मात्रा | दोस्रो मात्रा | तेस्रो मात्रा | पहिलो मात्रा | दोस्रो मात्रा | तेस्रो मात्रा | पहिलो मात्रा | दोस्रो मात्रा | तेस्रो मात्रा | | पहिलो मात्रा | दोस्रो मात्रा | |
| बामे | १२ | ७१.७ | ७१.७ | ७४ | ७१.७ | ५३.८ | ५८.४ | ५५.५ | ९३.१ | ६४.७ | २३.१ | ७१.७ | ६९.९ | १३.५५ | ६८.७९ |
| देवस्थल | १२ | ७६.४ | ८७.३ | ९४.६ | ७९.१ | ७६.४ | ५६.४ | ५३.६ | १०४ | ८९.१ | ३९.१ | ७९.१ | ८०.९ | २९.७३ | ९० |
| घाँजरीपिपल | १२ | ४४.५ | ४७.६ | ४८.२ | ४५.१ | ३५.४ | ४१.५ | ३५.४ | ४२.१ | ४५.७ | ३२.३ | ५०.६ | ४०.२ | १.३२ | ९.७६ |
| कुपिण्डे दह | १२ | ९७.५ | ९८.१ | ८५.६ | ८८.८ | ७४.४ | ६०.६ | ५८.८ | ९१.९ | ७६.३ | २१.९ | ८१.३ | ८८.१ | ८.०७ | ८०.६३ |
| माझकाँडा | १२ | १०४ | ९६.८ | ९६.८ | ११४ | ६५.३ | ६२.१ | ७८.२ | ७६.६ | ६८.६ | ६४.५ | ७५.८ | ८६.३ | ० | ७०.९७ |

*स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, २०७३, सल्यान*

## ७.३ नागरिक सुरक्षा सेवा

### ७.३.१ सामाजिक सूचकहरू

यस नगरमा शारीरिकरुपले कमजोर एवं सामाजिक हिसाबले पछाडि पारिएका अनाथहरू, बालबालिकाहरू, बृद्ध-बृद्धाहरू तथा अपाङ्गहरूको सुरक्षा एवं स्याहार सुसारको लागि अपाङ्ग पुर्नस्थापना केन्द्र, बृद्धाश्रमहरू, बाल क्लबहरू र बालविकास केन्द्रहरू रहेका छन्। यही गणनाको नतिजा अनुसार यस नगरमा ७० वर्ष र सो भन्दा माथिल्लो उमेरका बृद्ध–बृद्धाको संख्या ६६५ जना रहेको छ। जस मध्ये ३४१ जना बृद्ध र ३२४ जना बृद्धा रहेका छन्। त्यसै गरी कुल अपाङ्गहरूको संख्या ६३६ मा ३२ जना चाहिं मानसिक अपाङ्गहरू रहेका छन्। विधुवा-विधुरहरूको संख्या ८४९ जना मध्ये २४९ जना विधुर र ६०० जना विधुवा रहेका छन्। पारपाचुके गरेर बसीरहेकाहरू ४७ जनामा २१ पुरुष र २७ जना महिला रहेका छन्। कानूनीरुपमा ६१ जनाले सम्बन्ध विच्छेद नगरेतापनि एकअर्कासंग छुट्टिएर बसेका छन्। यसरी एकअर्कासंग छुट्टिएर बसीरहेकामा १४ जना पुरुष तथा ४७ जना महिला रहेका छन्।

### ७.३.२ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था

जनगणना २०६८ को नतिजा अनुसार यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा, ७० वर्ष उमेर नाघेका १.८४ प्रतिशत (६६५ जना) बृद्धबृद्धाहरू रहेका छन्। शारिरीक जीर्णताका कारण परिवारजनहरूको समेत पर्याप्त हेरचाह नपुग्ने यो समुदायको सामाजिक अवस्था अत्यन्त कष्टप्रद रहेको छ। बृद्धबृद्धाहरूलाई सेवा पुऱ्याउन यस नगरमा ....... वटा बृद्धाश्रम रहेको छ। बृद्धहरूको मनोरञ्जनका लागि कुनै विशेष स्थल वा कार्यक्रमको निर्माण वा तयारी देखिदैंन। पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले हाम्रो संस्कृतीको मुल मर्म र बृद्धजन तथा नयाँपुस्ताबीचको पारस्परिक सुमधुर सम्बन्धलाई तहसनहस पार्ने खतरा बढ्दै गएको छ। राज्यको तर्फबाट ७० वर्ष माथिका सबै जेष्ठ नागरिकहरूलाइ दिइने भनिएको बृद्ध भत्ता समेत सबैले पाउन सकेका छैनन्। यस नगरमा अर्ध बृद्धावस्थाकै हाराहारिकोमा रहेको ६०-६४ वर्षको २.४९ प्रतिशत (८९९ जना) , ६५-६९ वर्षका १.६९ प्रतिशत (६०८ जना) र ७० भन्दा माथि गरी जम्मा ६.०२ प्रतिशत (२,१७२ जना) र थप बृद्ध नागरिकहरूको लागि समेत राज्यले कुनै विशेष कार्यक्रम ल्याएको छैन। र यस स्थितिलाई कसरी सहज बनाउने र नगरमा जीवित यी जेष्ठ नागरिकहरूको अमूल्य अनुभवबाट नयाँ पीढीले कसरी अनुभव र शिक्षा प्राप्त गर्ने भन्नेबारे अध्ययन र योजना बनाउनुपर्ने देखिन्छ।

## ७.४ महिला तथा बालबालिका

### ७.४.१ महिला सम्बन्धी विवरण

कुल जनसंख्याको आधाभाग ओगटेको नेपाली महिलाहरूको स्थिति अझै पनि उपेक्षित अवस्थामा रहेको पाइन्छ। महिलाहरूको विषय संवेदनशिल विषय भएको कुरालाई हाम्रो देशमा मात्र नभएर विश्वमा नै गहन रुपमा लिन थालिएको छ। महिलाहरूको विकासको लागि संयुक्त राष्ट्रिय संघले सन् १९८१ मा एउटा सन्धिपत्र जारी गरेको थियो। जसमा महिलाका अधिकार : राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सास्कृतिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य, खेलकुदसम्बन्धी उल्लेख गरिएको छ। यस विषयमा नेपालले पनि प्रतिबद्धता जनाएको छ। यिनै विषयमा तथ्याङ्कहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरी

समस्याहरूको पहिचान गर्नुपर्ने देखिन्छ । जबसम्म महिलाहरू उत्पादनमूलक कार्यमा संलग्न रहदैनन् तबसम्म देशको आर्थिक अवस्था बढ्दैन भन्ने कुरा सर्वविदितै छ । यसै उद्देश्यलाई लिएर जिल्लामा समयसमयमा एकल महिला सुरक्षा कोष कार्यक्रम संचालन हुँदै आएको छ । आ.व. २०७२/७३ मा संचालन गरिएको एकल महिला सुरक्षा कोष कार्यक्रमबाट कुपिण्डे ९ का १ जना महिलालाई स्वरोजगार स्वरुप रु. १०,००० वितरण गरिएको छ ।

### ७.४.२ बालश्रमको अवस्था

बालबालिकालाई सामाजिक वा आर्थिक लाभका लागि श्रममा संलग्न गराउनु बालश्रम हो । नेपालमा कानुनले बालबालिकाको उमेरका आधारमा स्वीकार्य र अस्वीकार्य कामहरू तोकेको छ ।१३ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकाहरूलाई श्रमिकका रुपमा काममा लगाउन हुदैन भने १४ वर्षदेखि १५ वर्षसम्मका बालबालिकालाई खासखास क्षेत्रको हल्का र विशेष सुविधाका काममा लगाउन पाइन्छ । कुनै पनि बालबालिकालाई जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइदैन । तथापि सुरक्षित वातावरणमा नयाँ-नयाँ कुरा सिक्ने, जान्ने, पढ्ने, बुझ्ने उमेरमा नेपालका धेरै बालबालिकाका बालश्रमिकका रुपमा काम गर्न बाध्य छन् । आफ्ना बालापनलाई कडा श्रमसँग साटिरहेका छन् । काम गर्नु पर्नाले शिक्षाबाट बञ्चित हुनु देखि शोषण र दुर्व्यवहारबाट धेरै बालबालिका पिडित भएका छन् । नेपालमा बालश्रमका बारेमा विभिन्न विषयगत क्षेत्रहरूमा साना-ठुला अध्ययन भए तापनि आवधिक, एकिकृत, आधिकारिक तथ्यांक तथा जानकारीको भने अभाव छ । बालश्रमम नेपाली बालबालिकाको एक दु:खद यथार्थ हो ।

बालबालिकालाई श्रममा लगाइनु बालअधिकार विपरित कार्य हो । बालश्रम नेपालको संविधान ले पनि रोक लगाइको छ भने बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६, श्रम ऐन २०४८ लगायत कानुनी व्यवस्थाहरू विद्यमान छन् । यसैगरी नेपालले राज्य पक्षका रुपमा अनुमोदन गरिसकेको संयुक्त राष्ट्रसंघका बाल अधिकार सम्बन्धि महासन्धि, १९८९, अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनको रोजगारीको न्युनतम उमेर सम्बन्धी महासन्धी नं १३८ तथा निकृष्ट प्रकारको बालश्रमसम्बन्धी महासन्धी नं. १८२ तथा सिफारिश नं १९० ले पनि राज्यलाई बालश्रमविरुद्ध थप उत्तरदायित्व बहन गर्न प्रेरित गरेको छ ।

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका पिडीत बालबालिकालाई उद्धार गर्ने लक्ष्य सहित नगरमा संचालन गरिएको बाल उद्धार कोष कार्यक्रमबाट सहायता प्रदान गरिएका बालबालिकाको स्थितिलाई तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५७ : बाल उद्धार कोषबाट सहायता प्रदान गरिउका बालबालिकाको स्थिती

| क्र.सं. | ठेगाना | छात्रा | | | | छात्रा | | | | प्रतिव्यक्ति रु. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | दलित | जनजाति | अन्य | जम्मा | दलित | जनजाति | अन्य | जम्मा | |
| १ | देवस्थल | १ | | | १ | | | २ | २ | १५०० |
| २ | बामे | | | १ | १ | | | २ | २ | १५०० |
| ३ | मुलखोला | २ | | १ | ३ | | | | ० | १५०० |
| | जम्मा | ३ | ० | २ | ५ | ० | ० | ४ | ४ | |

स्रोत: महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय, २०७२/०७३

### ७.४.३ बाल विकास केन्द्र

तालिका नं. ५८ : नगरमा भएका बाल विकास केन्द्रसम्बन्धी विवरण

| सि.नं. | बाल विकास केन्द्रको नाम | वडा नं. | बालक | बालिका | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|
| १ | सिद्धेश्वरी मा.वि. | १२ | ६ | ५ | ११ |
| २ | सरस्वती प्रा.वि. | १२ | ६ | ४ | १० |
| ३ | अन्दविनासेनी प्रा.वि | १२ | ९ | ९ | १८ |
| ४ | ग्रोवाही प्रा.वि. | १२ | ४ | ४ | ८ |
| ५ | दुर्गादेवी प्रा.वि. | १२ | ६ | ४ | १० |
| ६ | चारजुवा बाल विकास केन्द्र | १०,११ | ६ | ९ | १५ |
| ७ | प्रेमज्योती बाल विकास केन्द्र | १०,११ | ४ | ६ | १० |
| ८ | भगवती बाल विकास केन्द्र | १०,११ | १३ | २१ | ३४ |
| ९ | नवज्योति बाल विकास केन्द्र | १०,११ | ७ | ५ | १२ |
| १० | महेन्द्र बाल विकास केन्द्र | १०,११ | १४ | १२ | २६ |
| ११ | लाहघाट बाल विकास केन्द्र | २, ३ | १७ | १३ | ३० |
| १२ | घर्तीगाउँ बाल विकास केन्द्र | २, ३ | १० | ५ | १५ |
| १३ | बाहुनगाउँ  बाल विकास केन्द्र | २, ३ | ८ | ९ | १७ |
| १४ | फलदेपानी बाल विकास केन्द्र | २, ३ | १३ | १३ | २६ |
| १५ | प्रभाकर मा.वि. | १ | ४ | १० | १४ |
| १६ | अमरसहिद आधाभूत बाल विकास केन्द्र | १ | १३ | १३ | २६ |
| १७ | शैहनीत प्राथमिक बाल विकास केन्द्र | १ | ५ | ५ | १० |
| १८ | कृष्ण प्राथमिकि बाल विकास केन्द्र | १ | १० | ३ | १३ |
| १९ | भैरिक आधारभूत बाल विकास केन्द्र | १ | ११ | ११ | २२ |
| २० | कुपिण्डेश्वी बाल विकास केन्द्र | ८ | ८ | ७ | १५ |
| २१ | लालीगुँरास बाल विकास केन्द्र | ९ | ५ | १४ | १९ |
| २२ | काफलगैरी बाल विकास केन्द्र | ९ | ४ | ७ | ११ |
| २३ | जनकल्याण बाल विकास केन्द्र | ९ | १२ | १५ | २७ |
| २४ | केराबारी बाल विकास केन्द्र | ९ | ५ | ११ | १६ |
| २५ | प्राय सबै प्राथमिक विद्यालयमा बाल विकास केन्द्र रहेको | ४ | १५ | ४५ | ६० |
| २६ | प्राय सबै प्राथमिक विद्यालयमा बाल विकास केन्द्र रहेको | ५ | ३१ | ४१ | ७२ |
| २७ | प्राय सबै प्राथमिक विद्यालयमा बाल विकास केन्द्र रहेको | ६, ७ | ८५ | ८३ | १६८ |

*स्रोत: नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४*

### ७.४.४ बाल क्लब/बाल सञ्जाल

तालिका नं. ५९ : नगरमा भएका बाल विकास केन्द्रसम्बन्धी विवरण

| वडा | १ | २ | ३ | ४ | ५ | ६ | ७ | ८ | ९ | १० | ११ | १२ |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| क्लब/सञ्जाल संख्या | ९ | २ | | | | २ | | ४ | ४ | १ | | १ |
| बालक | १०९ | ४० | | ३७ | २४ | ६० | | २९ | ३२ | १३ | | ७ |
| बालिका | ६३ | २३ | | २९ | २० | २० | | २५ | ३२ | ५ | | ६ |
| जम्मा | १७२ | ६३ | | ६६ | ४४ | ८० | | ५४ | ६४ | १८ | | १३ |

*स्रोत: नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४*

## ७.५ शान्ति सुरक्षा

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका अन्तर्गत निगालचुलाको दक्षिण-पूर्वी क्षेत्र इलाका प्रहरी कार्यालय कालिमाटीले, पूर्वी क्षेत्र जिल्ला प्रहरी कार्यालयले, इलाका प्रहरी कार्यालय सल्लीबजारले प्रहरी चौकी बालुवा संग्रहीले शान्ति सुरक्षालाई कायम गरिरहेको छ । साविकको निगाचुलामा स्थानीयहरुले तहाँको शान्ति सुरक्षाको अवस्था कमजोर रहेको भनी प्रहरी चौकीको निरन्तर माग गरिरहेको पाइयो । सुरक्षा निकायमा प्रत्यक्ष सुरक्षा जिम्मेवारीभित्र रहेको यस नगरपालिकाका विभिन्न सामाजिक समस्याहरूको उजुरी पर्ने गरेको छ । नगरमा सानातिना झैझगडा, कुटपिट, साँध, सिमानामा विवाद, चोरी डकैती, ठगी, घरेलु हिंसा घटनाहरू भएको स्थानीयबासीको भनाई छ । सुरक्षा चुनौतीको सामाना गरी भविष्यमा हुन सक्ने घटनाको न्यूनीकरणका लागि प्रहरी कार्यालयसँग थप सवारी साधन हुनुपर्ने, महिला ब्यारेकको व्यवस्था हुनुपर्ने, महिला हिरासत अलग्गै बनाउनु पर्ने, प्रहरी कार्यालयहरूको ब्यारेक नयाँ निर्माण गर्नुपर्ने र पुराना ब्यारेक बेलाबेलामा मर्मत गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

तालिका नं. ६० : सामाजिक अपराधका घटना तथा दुर्घटना

| साविकका गा.वि.स. | आत्महत्या | आगलागी | सवारी दुर्घटना | कर्तव्य ज्यान | भवितव्य ज्यान |
|---|---|---|---|---|---|
| देवस्थल | - | - | - | - | १ |
| मूलखोला | - | - | - | १ | |
| माझकाँडा | - | - | १ | - | - |
| मुलखोला | १ | - | - | - | - |
| कुपिण्डे दह | १ | १ | - | - | - |
| घाँझरीपिपल | १ | - | - | - | १ |

*स्रोत: जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सल्यान, २०७३*

## ७.६ सामाजिक सुरक्षा भत्ता

यस बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउने व्यक्तिहरुको वडागत विवरण तलको तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका नं. ६१ : आ.व.२०७४/७५ मा सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउने व्यक्तिको विवरण

| वडा नं. | जेष्ठ अन्य | दलित जेष्ठ | एकल/विधवा महिला | अपाङ्ग | | ५ वर्ष मुनिका दलित बालबालिका |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | पूर्ण | आंशिक | |
| १ | ११० | ४४ | ९३ | ९ | | ८७ |
| २ | १४ | ३७ | ८२ | १३ | | ७५ |
| ३ | ५६ | ४६ | ८३ | ८ | २ | ९५ |
| ४ | ४३ | २३ | ५७ | ४ | ४ | ४३ |
| ५ | ६८ | ४७ | ४७ | ५ | ९ | ६४ |
| ६ | ४७ | ५४ | ७९ | ७ | | ९२ |
| ७ | ६८ | ४० | ६२ | ७ | | ८० |
| ८ | ६२ | २६ | १०९ | ४ | १४ | ४२ |
| ९ | ३४ | ३१ | ७८ | ६ | ९ | ३६ |
| १० | ७० | ३३ | ५८ | २ | | ३० |
| ११ | ३३ | ४८ | ६० | २ | ३ | ५० |
| १२ | ३८ | २२ | ४२ | २ | | ३२ |
| जम्मा | ६४३ | ४५१ | ८५० | ६९ | ४१ | ७२६ |

स्रोत: नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

## ७.७ अपाङ्गताको विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा अपाङ्गताको अवस्थालाई हेर्दा अपाङ्गता भएको जनसंख्या १.७६ प्रतिशत रहेको छ। जसमा शरिरीक अपाङ्गता भएका २५५ जना (४०.०९ प्रतिशत), दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता भएका १२४ जना (१९.५० प्रतिशत), श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता भएका ११२ जना (१७.६१ प्रतिशत) र स्वर बोलाई सम्बन्धी समस्या भएका ६२ जना (९.७५ प्रतिशत) देखिन्छन् भने बहु अपाङ्गता भएका ३५ (५.५० प्रतिशत), मानसिक अपाङ्गता भएका ३२ जना (५.०३ प्रतिशत), बौद्धिक अपाङ्गता र श्रवण, दृष्टिविहिन समस्या भएका ८/८ जना (१.२६ प्रतिशत) रहेका देखिन्छन्। खासगरी व्यक्तिहरूमा अपाङ्गता हुने कारण आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोगको कमी, ग्रामीण क्षेत्रमा मुख नधुने समस्याका कारण उत्पन्न Trocoma रोग, दुर्घटना, जन्मजात, प्राकृतिक प्रकोप, कुपोषण, स्वास्थ्य उपचार नपाएर, द्वन्द्व वा युद्ध वा विस्फोटक पदार्थको प्रयोग आदि देखिएका छन्। जसलाई घटाउन प्रतिरोधात्मक र उपचारात्मक दुवै कार्यहरू गरिनुपर्दछ। नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकाहरूको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन र विकास गर्न १९ वटा क्षेत्रलाई समेटी अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र अपाङ्गतासम्बन्धी कार्ययोजना, २०६३ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। त्यसै गरी २०६६ पुस १२ गते नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी, २००६ लाई अनुमोदन गरेको छ। २०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा कुल जनसंख्याको १.९४ प्रतिशत (५,१२,३२१ जना) जनसंख्यामा कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता देखिएको छ। जसमध्ये शारिरीक अपाङ्गता ३६.३ प्रतिशत, दृष्टिबिहीन १८.५ प्रतिशत, मानसिक अपाङ्गता ६ प्रतिशत, बौद्धिक अपांगता २.९ प्रतिशत, बहु अपांगतामा ७.५ प्रतिशत रहेको छ। सरकारले अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण निर्देशिकासमेत जारी गरी वितरण गरिरहेको छ। अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण गर्नका लागि

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपांगताका आधारमा शारिरीक अपाङ्गता, दृष्टिविहीन र न्युन दृष्टियुक्त, स्वरबोलाइ सम्बन्धी अपाङ्गता, सुस्त श्रवण र बहिरा, श्रवण दृष्टिविहिनता, मानसिक अपाङ्गता बौद्धिक अपाङ्गता, बहुअपाङ्गता गरी सात किसिमले र गाम्भीयका आधारमा तह क (रातो रङको परिचयपत्र), तह ख (नीलो रङको परिचयपत्र), तह ग पहेलो रङको परिचयपत्र र तह घ (सेतो रङको परिचयपत्र) गरी चार तहमा विभक्त गरी परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ। हालसम्म यो समुदायको सामाजिक आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन केही सामान्य आयमुलक र सिपमुलक तालिमहरू सञ्चालन गरिएता पनि यिनीहरूको आत्मविश्वासलाई बढाउन र समुदायबाट हुने गरेको उपेक्षाबाट मुक्त राख्न स्थानीय स्रोत साधान र निकायहरूमा यो समुदायको पहूँच पुर्‍याउन विभिन्न कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने देखिन्छ।

तालिका नं. ६२ : अपाङ्गताको विवरण

| | शारिरीक अपाङ्गता | दृष्टी सम्बन्धी अपाङ्गता | श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता | श्रवण, दृष्टिविहीन अपाङ्गता | स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता | मानसिक अपाङ्गता | बौद्धिक अपाङ्गता | बहु अपाङ्गता | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| पुरुष | १४५ | ६६ | ६७ | ३ | ४० | १८ | ५ | १९ | ३६३ |
| महिला | ११० | ५८ | ४५ | ५ | २२ | १४ | ३ | १६ | २७३ |
| जम्मा | २५५ | १२४ | ११२ | ८ | ६२ | ३२ | ८ | ३५ | ६३६ |
| प्रतिशत | ४०.०९ | १९.५० | १७.६१ | १.२६ | ९.७५ | ५.०३ | १.२६ | ५.५० | १०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

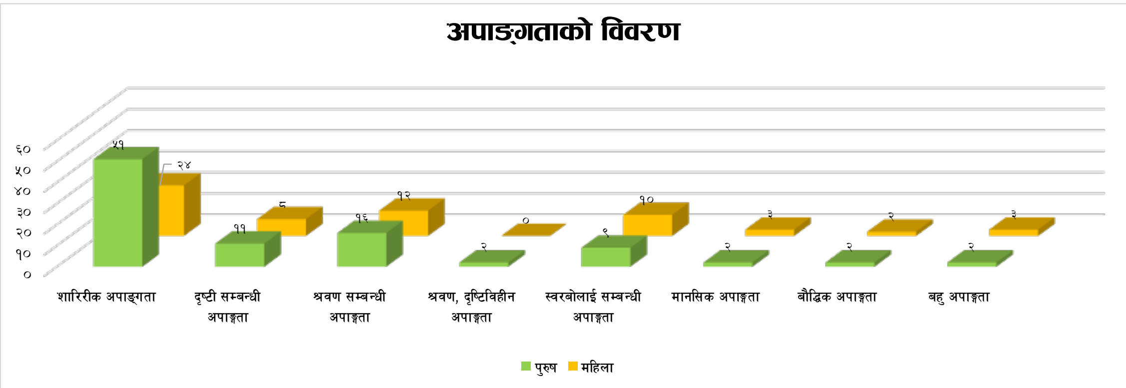


## ७.८ खानेपानी तथा सरसफाई

### ७.८.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य श्रोतको विवरण

तालिका नं. ६३ : परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य श्रोत

| धारा/पाइप | ट्युबवेल/हाते पम्प | ढाकिएको इनार/कुवा | खुला इनार/कुवा | मूल धारा | नदी/खोला | उल्लेख नगरिएको |
|---|---|---|---|---|---|---|
| ३,४५० | ८ | ३७८ | ३८१ | २,१०६ | ४०९ | ३१ |
| ५१.०१ | ०.१२ | ५.५९ | ५.६३ | ३१.१४ | ६.०५ | ०.४६ |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकमा बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाका परिवारहरूले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य श्रोतको तथ्याङ्कलाई देखाइएको छ। जस अनुसार सबैभन्दा बढी परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको श्रोतमा धारा तथा पाइप रहेको छ। नगरको कुल घरपरिवारको ५१.०१ प्रतिशत अर्थात् ३,४५० घरधुरीले धारा तथा पाइपलाई प्रमुख पानीको श्रोतको रुपमा लिएका छन्। दोस्रोमा मूल धाराको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरी २,१०६ (३१.१४ प्रतिशत), तेस्रोमा नदी तथा खोलाको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरी ४०९ (६.०५ प्रतिशत), खुला इनार तथा कुवाको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरी ३८१ (५.६३ प्रतिशत) र ढाकिएको इनार तथा कुवाको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरी ३७८ (५.५९ प्रतिशत) रहेका छन्। नगरमा सबै भन्दा थोरै

ट्युबवेल तथा हाते पम्पको पानी प्रयोग गर्ने परिवार ८ (०.१२ प्रतिशत) मात्र रहेको छ । जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा देखाइएको छ ।

### ७.८.२ वडागत खानेपानीको विवरण

तालिका नं. ६४ : वडागत खानेपानीको विवरण

| वडा नं. | धारा/ पाइप | ट्युबवेल/ हाते पम्प | ढाकिएको इनार/कुवा | खुला इनार/कुवा | मूल धारा | नदी/खोला | उल्लेख नगरिएको | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | ६६७ | १ | ० | ४ | ११४ | २१४ | २ | १,००२ |
| २ | ११० | ० | ० | ४१ | २६५ | ९ | ० | ४२५ |
| ३ | १७१ | १ | ० | ८८ | २५१ | २० | ३ | ५३४ |
| ४ | १८७ | २ | ११६ | ३६ | ८२ | २३ | ० | ४४६ |
| ५ | ४४३ | ० | ० | २ | १४० | ४५ | ० | ६३० |
| ६ | १२९ | १ | १३ | ६ | ३८२ | २३ | ० | ५५४ |
| ७ | २१६ | १ | २१८ | १९ | १०७ | ० | २ | ५६३ |
| ८ | १९८ | १ | २ | ३९ | ४०१ | २३ | ३ | ६६७ |
| ९ | ३८४ | १ | २८ | ३ | १२९ | ११ | १३ | ५६९ |
| १० | ३८५ | ० | १ | ११ | ४४ | ० | १ | ४४२ |
| ११ | ४११ | ० | ० | १८ | ९४ | २४ | ३ | ५५० |
| १२ | १४९ | ० | ० | ११४ | ९७ | १७ | ४ | ३८१ |
| जम्मा | ३,४५० | ८ | ३७८ | ३८१ | २,१०६ | ४०९ | ३१ | ६,७६३ |
| प्रतिशत | ५१.०१ | ०.१२ | ५.५९ | ५.६३ | ३१.१४ | ६.०५ | ०.४६ | १००.०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तथ्यांक अनुसार यस नगरमा सबैभन्दा बढी धारा तथा पाइपको पानी प्रयोग गर्ने घरपरिवार ५१.०१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने सबैभन्दा कम टयुबेल तथा हाते पम्पको पानी प्रयोग गर्ने परिवार ०.१२ प्रतिशत रहेको छ। जसलाई वडागत रुपमा हेर्दा १, ४, ५, ९, १०, ११ र १२ वडामा धारा तथा पाइपको पानी प्रयोग गर्ने घरपरिवार बढी रहेको देखिन्छ भने वडा नं. ७ मा मात्र ढाकिएको इनारको पानी प्रयोग गर्ने परिवार धेरै रहेको छ र बाँकी वडाहरूमा मूल धाराको पानीको प्रयोग गर्ने परिवार बढी रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

### ७.८.३ खानेपानी आयोजना

तालिका नं. ६५ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा हाल भएका खानेपानी आयोजनाको विवरण

| क्र. सं. | आयोजना र / वा स्किमको नाम | दातृ संस्था | कार्यान्वयन गर्ने निकाय | समुदाय/ टोल | वडा नं. | सार्वजनिक | लाभान्वित घरधुरी | कैफियत |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | घाटागाउँ नाम्रा खापाआ | नेपाल सरकार | जिल्ला प्राविधिक का. | देवस्थल | १ | १२ | ५० | क्रमागत |
| २ | देवस्थल खापाआ, स्किम नं. १ | नेपाल सरकार | खा.पा.त.स.डि.का. | देवस्थल | १ | ५ | १२ | ल.इ. तयार भएको |
| ३ | देवस्थल खापाआ, स्किम नं. २ | नेपाल सरकार | खा.पा.त.स.डि.का. | देवस्थल | १ | ३ | ११ | ल.इ. तयार भएको |

| | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ४ | देवस्थल खापाआ, स्किम नं. ३ | नेपाल सरकार | खा.पा.त.स.डि.का. | देवस्थल | १ | १ | ३ | ल.इ. तयार भएको |
| ५ | देवस्थल खापाआ, स्किम नं. ४ | नेपाल सरकार | खा.पा.त.स.डि.का. | देवस्थल | १ | ६ | ७३ | ल.इ. तयार भएको |
| ६ | देवस्थल खापाआ, स्किम नं. ५ | नेपाल सरकार | खा.पा.त.स.डि.का. | देवस्थल | १ | ६ | २१ | ल.इ. तयार भएको |
| ७ | देवस्थल खापाआ, स्किम नं. ७ | नेपाल सरकार | खा.पा.त.स.डि.का. | देवस्थल | १ | ८ | ४८ | ल.इ. तयार भएको |
| ८ | खामुनेचौर खापाआ | गरिबी निवारण कोष | पार्ड नेपाल, सल्यान | घाँजरीपिपल | ६ | ५ | ५३ | सम्भाव्यता अध्ययन भएको |
| ९ | कुपिण्डेदह खापाआ, स्किम नं. २A | नेपाल सरकार | खा.पा.स.डि.का. | कुपिण्डे दह | ८ | २ | ८ | ल.इ. तयार भएको |
| १० | अँधेरी खापाआ, स्किम नं ४ | नेपाल सरकार | खा.पा.स.डि.का. | कुपिण्डे दह | ८ | ६ | ५० | निर्माणाधिन |
| ११ | अँधेरी खापाआ, स्किम नं ५ | नेपाल सरकार | खा.पा.स.डि.का. | कुपिण्डे दह | ८ | ८ | ७७ | ल.इ. तयार भएको |
| १२ | अँधेरी खापाआ, स्किम नं ६ | नेपाल सरकार | खा.पा.स.डि.का. | कुपिण्डे दह | ८ | ७ | ७१ | ल.इ. तयार भएको |
| १३ | कुपिण्डेदह खापाआ, स्किम नं. ३ | नेपाल सरकार | खा.पा.स.डि.का. | कुपिण्डे दह | ९ | २ | २६ | ल.इ. तयार भएको |
| १४ | कुपिण्डेदह खापाआ, स्किम नं. ५ | नेपाल सरकार | खा.पा.स.डि.का. | कुपिण्डे दह | ९ | ३ | २५ | ल.इ. तयार भएको |

*स्रोत: जिल्ला खानेपानी तथा सरसफाई कार्यालय, सल्यान, २०७३*

नगरपालिकामा हाल सञ्चालनमा रहेका खानेपानी आयोजना मध्ये वडा नं. १ स्थित देवस्थलमा ७ ओटा छन् भने वडा नं. ८ कुपिण्डेदहमा ४ ओटा वडा नं. ९ कुपिण्डेदहमा २ ओटा र वडा नं. ६ घाँजरीपिपलमा १ ओटा छन्। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिका देखाइएको छ।

### ७.८.४ शौचालयको विवरण

तालिका नं. ६६ : शौचालयको प्रकार

| फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल) | फ्लस भएको (सेफ्टि ट्याङ्की) | साधारण शौचालय | शौचालय नभएको | उल्लेख नगरिएको | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|
| ३१ | ३९३ | ६०४ | ५,७०४ | ३१ | ६,७६३ |
| ०.४६ | ५.८१ | ८.९३ | ८४.३४ | ०.४६ | १०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको घरपरिवारले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकारलाई उल्लेख गरिएको छ। जसको अध्ययन गर्दा नगरमा अधिकांश परिवारहरू शौचालय विहिन रहेको देखिन्छ। स्वास्थ्य, शिक्षा तथा सरसफाई सम्बन्धी जनचेतनाको कमीले गर्दा नगरमा कुल घरपरिवारको ८४.३४ प्रतिशत अर्थात् ५,७०४ परिवारले शौचालय प्रयोग गरेको देखिँदैन। नगरमा शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवारहरूमा पनि साधारण शौचालय प्रयोग गर्नेको परिवार ६०४ (८.९३ प्रतिशत) रहेको छ भने फ्लस भएको (सेफ्टि ट्याङ्की) शौचालय प्रयोग गर्ने परिवार संख्या ३९३

(५.८१ प्रतिशत) र फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल) शौचालयको प्रयोग गर्ने परिवारको संख्या ३१ (०.४६ प्रतिशत) मात्र देखिएको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

**शौचालयको विवरण**

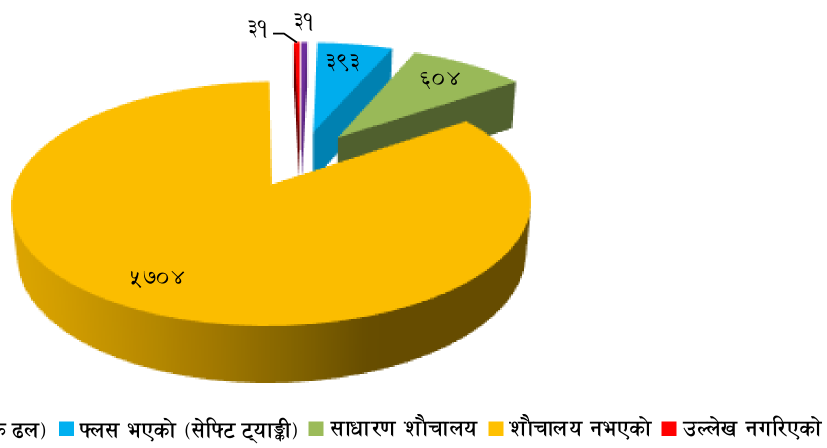


### ७.८.५ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण

तालिका नं. ६७ : वडागत शौचालय संख्याको विवरण

| वडा नं. | फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल) | फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्की) | साधारण शौचालय | शौचालय नभएको | उल्लेख नगरिएको | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | ६ | २२९ | ६४ | ७०१ | २ | १,००२ |
| २ | ३ | ० | २७ | ३९५ | ० | ४२५ |
| ३ | १ | १ | १२ | ५१७ | ३ | ५३४ |
| ४ | ० | ६ | १ | ४३९ | ० | ४४६ |
| ५ | १ | ५० | २० | ५५९ | ० | ६३० |
| ६ | ५ | १ | १२ | ५३६ | ० | ५५४ |
| ७ | ३ | २ | ३० | ५२६ | २ | ५६३ |
| ८ | ४ | २ | १७७ | ४८१ | ३ | ६६७ |
| ९ | १ | ४ | १८४ | ३६७ | १३ | ५६९ |
| १० | १ | ४ | ४२ | ३९४ | १ | ४४२ |
| ११ | ५ | ७० | २८ | ४४४ | ३ | ५५० |
| १२ | १ | २४ | ७ | ३४५ | ४ | ३८१ |
| **जम्मा** | ३१ | ३९३ | ६०४ | ५,७०४ | ३१ | ६,७६३ |
| **प्रतिशत** | ०.४६ | ५.८१ | ८.९३ | ८४.३४ | ०.४६ | १००.०० |

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार नगरका प्रत्येक वडाका प्रत्येक घरधुरीमा भएको शौचालयको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा सबै वडाहरूमा शौचालय नभएको घरपरिवारको संख्या बढी रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

### ७.८.६ खुला दिसामुक्त क्षेत्र

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस नगरपालिकामा समावेश भएका साविकका गा.वि.स.हरुमा ८४.३४ प्रतिशत घरपरिवारको आफ्नो शौचालय थिएन। जिल्ला खानपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय, जिल्ला समन्वय समिति, साविकका गा.वि.स., स्थानीय राजनीतिक दल, नागरिक समाज आदिको सहयोग र नेपाल रेडक्रस सोसाईटी, पास नेपाल, डिडिएस जस्ता संस्थाको सहभागिता र समन्वयमा मिति २०७२ पौष १२ देखि २०७३ जेष्ठ २५ बिचका विभिन्न मितिमा यस नगरपालिकामा समावेश भएका साविकका गा.वि.स.हरूमा शतप्रतिशत घरधुरीमा शौचालय निर्माण गरिएकोले खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा गरिएको थियो। जसको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ६८ : खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा भएका साविकका गा.वि.स.हरुको विवरण

| सि.नं. | साविकका गा.वि.स. | घर परिवार | जनसंख्या | शौचालय भएका घरपरिवार | खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा मिति |
|---|---|---|---|---|---|
| १ | देवस्थल | ९१८ | ४,७८३ | ९१८ | २०७२/०९/१२ |
| २ | मुलखोला | १,०१५ | ५,२८८ | १,०१५ | २०७२/०९/१३ |
| ३ | बामे | ९०० | ४,६८९ | ९०० | २०७२/१२/२३ |
| ४ | निगालचुला | ४४३ | २,३०८ | ४४३ | २०७३/०१/३० |
| ५ | कुपिण्डेदह | १,२६५ | ६,५९१ | १,२६५ | २०७३/०२/१८ |
| ६ | घाँभ्करी पिपल | १,१५५ | ६,०१८ | १,१५५ | २०७३/०२/२४ |
| ७ | माभ्कखकाँडा | ९७९ | ५,१०१ | ९७९ | २०७३/०२/२५ |

*स्रोत: जिल्ला खानेपानी तथा सरसफाई कार्यालय, सल्यान, २०७३*

## ७.९ फोहोर मैला व्यवस्थापन

नगरपालिकालाई सधैं सफा राखि वातावरण मैत्री घर, टोल, बस्ती, समाज बनाउने हेतुले राष्ट्रिय सरसफाई अभियानलाई निरन्तरता दिने क्रममा वडा नागरिक मञ्च, नागरिक सचेतना केन्द्र, टोल विकास संस्था, टोल सुधार समाज र विपद व्यवस्थापन समितिको अगुवाई र सहकार्यमा टोल तथा वडास्तरमा कैयौ पटक अभियानको रुपमा संचालन भएको पाइन्छ। यसबाट आम नगरपालिका बासीहरुमा व्यापक रुपमा सरसफाई जागरणको लहर फैलिएको छ। बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा फोहरमैला व्यवस्थापन एवं पूर्वाधारा विकास तर्फ सतह ढल निर्माण, ठोस र तरल फोहोर व्यवस्थापनका लागि कार्ययोजना तयार गरी लाग्ने खर्च रकम छुट्याएको छ। फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि हाललाई नगरपालिकाले सवारी साधन भाडामा लिई हप्तामा २ पटक फोहर मैला संकलन गरी व्यवस्थापन गर्दै आएको छ। थप उपकरणहरुको व्यवस्थापन गर्न र व्यवस्थित ल्याण्डफिल साइट निर्माण गर्न अझैं लाग्नु पर्ने देखिन्छ।

# खण्ड ८ : वन तथा वातावरण

## ८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पति

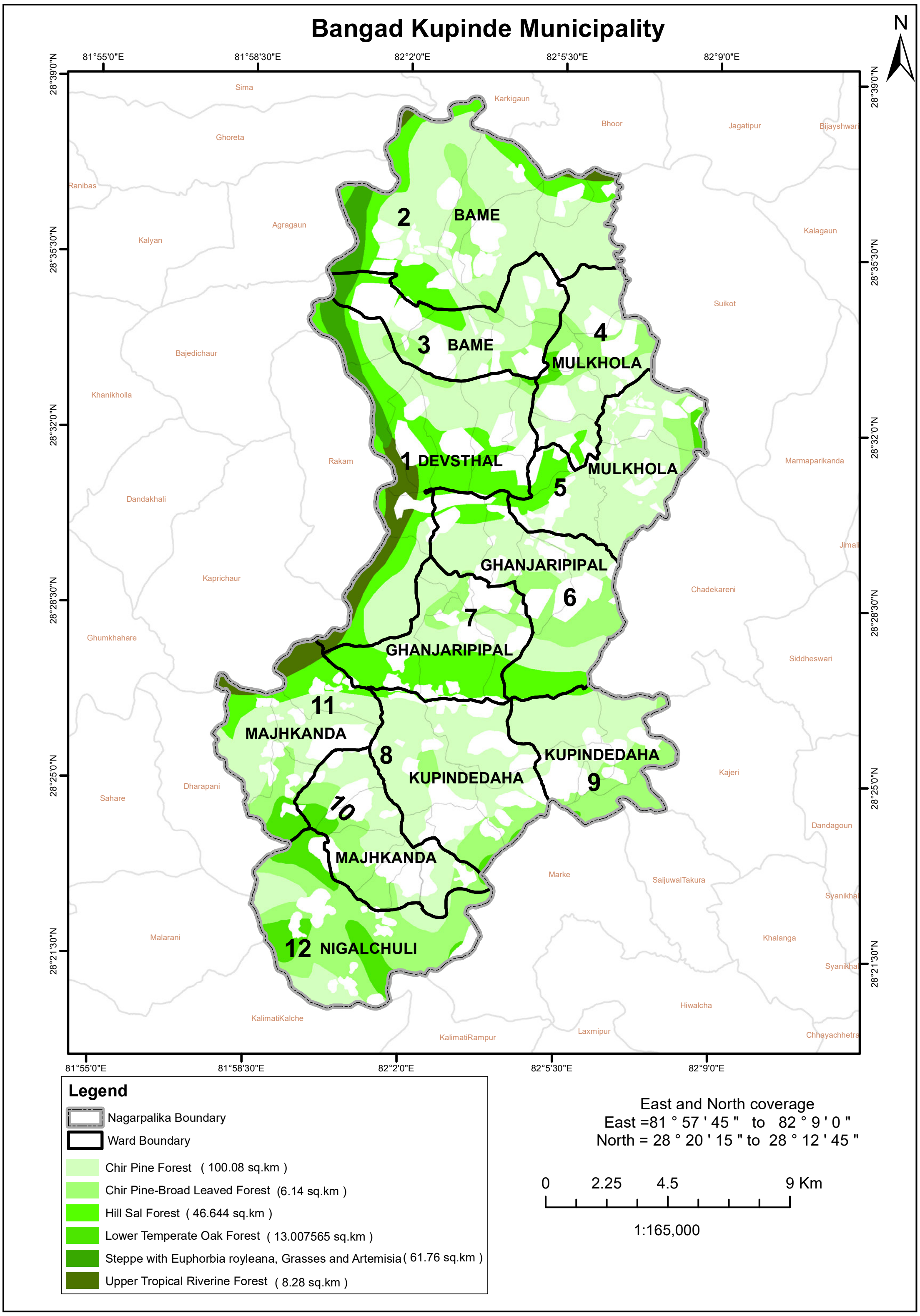


नक्सा नं. १६ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा वनले ढाकिएको क्षेत्रफलको नक्सा

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका वन वातावरण र जैविक विविधताको दृष्टिकोणले अद्यपि सम्पन्न नगरको श्रेणीमा पर्दछ। नगरको कुल क्षेत्रफल ३३८.२१ वर्ग कि.मि. मध्ये २४१.७७ वर्ग कि.मि. (७१.४८ प्रतिशत) वन क्षेत्रको रुपमा रहि आएको छ। जसमध्ये सामुदायिक वन, धार्मिक वन, कवुलियती वन र अन्य राष्ट्रिय वन रहेको छ।

जिल्ला वन कार्यालयको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने गरि बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको वन क्षेत्रलाई व्यवस्थापन गरिएको छ। यस नगरमा पाइने प्रमुख बनस्पतीका प्रजातिहरूमा, खोटे सल्ला, साल, साज, बाँझ, कटुस, लालीगुराँस, काफल, उतिस, चिउरी, पैयु, कोइरालो, वोटधाइरो, जामुन, सिसौ, टुनी, सान्दन, तिजु, टुनी आदि रहेका छन् र लघु वन पैदावारहरूमा खोटो, टिमुर, तेजपात, दारुहल्दी, काउलो, गोकुलधुप, अमला, रिठा, पाखनवेद, बोझो काफलको बोक्रा आदी हुन्। त्यसैगरी बन्यजन्तुहरूमा १) स्तनधारी: कस्तुरी मृग, घोरल, झारल, थार, बाघ, फ्याउरो, चितुवा, बाँदर, भालु, स्याल, रतुवा, दुम्सी, पाखे वेत, खरायो, बँदेल, मलसाप्रो, ब्वाँसो आदि रहेको छन्। त्यस्तैगरी, २) पंक्षी: डाँफे, मुनाल, कालिज, तित्रा, कोईली, ढुकुर, बकुल्ला, पानी हाँस, गिद्ध, चिल, काग, गौथली, भंगेरा, लुँईते, लामपुच्छ्रे, च्याखुरा, मलेवा, लुइचे, जुरली, धनेस, हुचिल आदि विभिन्न प्रजातीका चराहरू रहेको अनुमान छ। ३) सरीसृप: छेपारो, अजिंगर, सर्प, सालक आदि। ४) उभयचर: भ्यागुता र पाहाँ आदि। ५) किरा पुतली: खजुरो, कन्सुत्लो, पुतली, फट्याङ्ग्रा आदि।

तालिका नं. ६९ : नगरको भू-उपयोगको अवस्था र बनजंगलको समुह

| क्र. सं. | साविक गा.वि.स. | चौडापाते तथा कोणधारी वन (हे.) | | | व्यवस्थापनको आधारमा (हे.) | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | चौडापाते वन | कोणधारी वन | जम्मा | सा.व.क्षेत्र | क.व. क्षेत्र | राष्ट्रिय वन क्षेत्र | जम्मा |
| १ | बामे | ११५५.८ | ४६२३.० | ५७७८.८ | १५७९.३ | ०.० | ४१९९.५ | ५७७८.८ |
| २ | देवस्थल | ४९१.५ | २४०१.५ | २८९३.० | १६६.५ | २७२.१ | २४५४.४ | २८९३.० |
| ३ | घाँजरीपिपल | १०५०.० | २६३५.० | ३६८५.० | ८२६.७ | ०.० | २८५८.३ | ३६८५.० |
| ४ | कुपिन्डेदह | ४२६.० | ३८३४.८ | ४२६०.८ | २०४२.० | ८.९ | २२०९.९ | ४२६०.८ |
| ५ | माझकाडा | १४८२.० | १६८२.१ | ३१६४.१ | ३२१.७ | ०.० | २८४२.४ | ३१६४.१ |
| ६ | मुलखोला | २०१.९ | २६८१.९ | २८८३.८ | १०४२.० | १२८.२ | १७१३.६ | २८८३.८ |
| ७ | निगालचुला | ७५०.० | ७६१.० | १५११.० | १९७.८ | ०.० | १३१३.२ | १५११.० |
| | जम्मा | ५५५७.२ | १८६१९.३ | २४१७६.५ | ६१७६.०० | ४०९.२ | १७५९१.३ | २४१७६.५ |

तालिका नं. ७० : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा भएका विभिन्न किसिमका बनजंगल समुहको विवरण

| वडा नं. | सामुदायिक वन | | कवुलियती वन | | राष्ट्रिय वन (हे.) |
|---|---|---|---|---|---|
| | क्षेत्रफल (हेक्टर) | वन संख्या | क्षेत्रफल (हेक्टर) | वन संख्या | |
| १ | १६६.५ | ३ | २७२.१ | ३८ | २४५४.४ |
| २ | ८३९.७ | ७ | ० | ० | ४१९९.५ |
| ३ | ७३९.७ | ६ | ० | ० | |
| ४ | ६६७.६२ | ७ | ३९.५ | ६ | १७१३.६ |
| ५ | ३७४.७ | ३ | ८८.७ | १२ | |
| ६ | ५८३.० | ४ | ० | ० | २८५८.३ |
| ७ | २४३.७ | ३ | ० | ० | |
| ८ | १०३४.१ | ९ | ० | ० | २२०९.९ |

| वडा नं. | सामुदायिक वन | | कवुलियती वन | | राष्ट्रिय वन (हे.) |
|---|---|---|---|---|---|
| | क्षेत्रफल (हेक्टर) | वन संख्या | क्षेत्रफल (हेक्टर) | वन संख्या | |
| ९ | १००७.९ | ६ | ८.९ | २ | |
| १० | १९५.२ | १ | ० | ० | ४१५५.६ |
| ११ | १२६.५ | १ | ० | ० | |
| १२ | १९७.८ | ६ | ० | ० | |
| **जम्मा** | ६१७६.४२ | ५६ | ४०९.२ | ५८ | १७५९१.३ |

स्रोत: मुलखोला इलाका वन कार्यालय, सल्यान, २०७४

## ८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण

नेपालको वन क्षेत्र वि.सं. २०१३ सालभन्दा अगाडि मुखिया, तालुकदार तथा गाउँलेहरूबाट रेखदेख हुँदै आएकोमा २०१३ सालमा निजी वनजंगल राष्ट्रियकरण ऐन लागु भएपछि निजी वन बाहेकका सबै वन सरकारको अधिनमा गयो। बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको पर्यावरणीय सन्तुलनका लागि पारिस्थितिक जैविक प्रणालीलाई सन्तुलित रुपबाट कायम राख्न वन, बनस्पती तथा प्राणीहरू बिचको स्थापित सम्बन्धलाई दिगोरुपमा कायम राख्न सजगता अपनाउनुपर्ने देखिन्छ। दिगो विकासका निम्ती पूर्वाधार विकासको क्रममा हुने विनासलाई न्युनीकरण गर्न नितान्त आवश्यक छ। वातवारणीय सन्तुलनले वनस्पती वा प्राणीहरूको क्रमिक ह्रास र विनास हुँदै अन्तत: लोप हुने अवस्था हुन सक्छ। विषम हावापानीमा विभिन्न जात जातिका प्राणी र बनस्पती रहेको बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका जस्ता नगरमा वन संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्यमा स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता अपरिहार्य हुन पुगेको छ। यिनै कुराहरूलाई मध्य नजर गरी २०४९ सालमा स्थानीय बासिन्दाहरूलाई आफ्नो दैनिक उपभोग्य वन पैदावरको उपलब्धता गराउने उद्देश्य राखी सामुदायिक वन दर्ता गर्ने कार्यको थालनी भएको पाइन्छ।

मानव जीवनको लागि जैविक विविधताको संरक्षण अपरिहार्य छ। दैनिक जिवनको लागि आवश्यक काठ, दाउरा, घाँसको लागि मात्र नभई पारिस्थितिक तथा जैविक प्रणालीको सन्तुलनको लागि समेत जैविक विविधताको महत्वलाई दृष्टिगत गरी हाल यस नगरमा सामुदायिक वन, कबुलियती वन, धार्मिक वन, निजी वन र रीष्ट्रिय वन जस्ता अवधारणाहरूलाई व्यवहारमा लागु गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा बनगाड कुपिण्डेको वन वरिपरी बढिरहेको जनसंख्या र आगामी दिनहरूमा उक्त वन क्षेत्रले मागको आधारमा आपुर्ति गर्न नसक्ने वन पैदावरको हैसियतलाई विचार गर्दा यस क्षेत्रको जैविक विविधता व्यवस्थापन कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ। हाल आएर ५६ वटा सामुदायिक वन, ५८ वटा कबुलियती वन र केही वन राष्ट्रिय वन संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सदुपयोगमा सहभागि भइरहेका छन्।

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका समुन्द्री सतहबाट ५५० मि. भुभाग देखि २३०० मि. सम्मको उर्चाइमा अवस्थित रहेको र यस नगरमा उपोष्ण, समशीतोष्ण जलवायुयुक्त भएको कारण यस क्षेत्रमा चिलाउने कटुस, तिजु, पैयू, उत्तिस, टुनी, खोटे सल्ला, साल, लालिगुराँसका प्रजातीहरूका विरुवाहरू पाइन्छन। गैर काष्ठ पैदावरको रुपमा व्यापारिक र आयुर्वेदिक महत्वका दृष्टिकोणले उपयुक्त देखिएका बाँस, निगालो, लोक्ता आदि वनस्पति तथा पिपला, अमला, हर्रो, बर्रो, चाबो, चिराईतो, दालचिनी आदि जडीबुटीहरू यस नगरका मुख्य लघुवन पैदावरहरू हुन्।

मिश्रित जलवायुका कारण जिवजन्तुमा अनुकुल प्रभाव परेको छ र उनीहरूले यस किसिमको वातावरणमा सहजतापुर्वक आफुलाई खपाउन सकिरहेको पाइन्छ। नगरको विभिन्न प्रकारको वन क्षेत्रले कस्तुरी मृग, घोरल, झारल, थार, बाघ, फ्याउरो, कालो चितुवा, बाँदर, भालु, चितुवा, स्याल, रतुवा, दुम्सी, पाखे वेत, डाँफे, मुनाल, कालिज, तित्रा, कोईली, ढुकुर, बकुल्ला, पानी हाँस, गिद्ध, चिल, काग, गौथली, भंगेरा, लामपुच्छे, छेपारो, अजिंगर, सर्प, सालक, भ्यागुता, पाहाँ, खजुरो, कन्सुत्लो, पुतली, फट्याङ्ग्रा आदि वन्यजन्तुहरूलाई बासस्थान प्रदान गर्दै संरक्षित गरेको छ। वर्षेनी वन क्षेत्र फडानी भई निर्माण क्षेत्र तथा कृषियोग्य भुभागमा परिणत हुनु र वन्यजन्तुहरूको वासस्थान एवं वन्य प्रजातीमा ह्रास हुनु जैविक विविधता संरक्षणका निमित्त विकराल चुनौतीका रुपमा देखिएको छ।

नगरको विषम हावापनीले जीवजन्तु र वनस्पतीहरूलाई संरक्षित गर्न सकिने खालका वासस्थान उपलब्ध गराइको भएतापनि जनसंख्या र बसाईसराइको अत्याधिक चाप र भुमीको उर्वरापनका कारण करिब ४ दशक अघिदेखि नै यहाँको वनक्षेत्र अतिक्रमण र वन फडाँनीको चपेटामा पर्न गएको छ। धार्मिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पर्यटकिय दृष्टिकोणले महत्वपुर्ण ठानिएका कुपिण्डेदह र अन्य मन्दिरहरू समेत संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

## ८.३ जिल्लामा पाइने मुख्य वनस्पतिहरू

विविध प्रकारको भूबनोट र प्राकृतिक वातावरणका कारण सल्यान नगरलाई जैविक विविधताको भण्डारको रुपमा लिन सकिन्छ। यो नगरलाई विशेष गरी सिमसार क्षेत्रको रुपमा चिनिन्छ। यहाँ पाइने मुख्य वनस्पतिहरूमा चिलाउने कटुस, तिजु, पैयू, उत्तिस, टुनी, खोटे सल्ला, साल, लालिगुराँसका प्रजातीहरू पाइन्छन्। बाँस, निगालो, लोक्ता आदि वनस्पति तथा पिपला, अमला, हर्रो, बर्रो, चाबो, चिराईतो, दालचिनी आदि जडीबुटीहरू यस नगरका मुख्य लघुवन पैदावरहरू हुन्।

## ८.४ लघु वन पैदावार

यस नगरमा उपोष्णदेखि समशीतोष्ण ठण्डासम्मका विविध प्रजातीका वनजंगलहरू रहेकाले विविध महत्वका जडीबुटीहरू पाईन्छन्। तथापी प्राप्त हुनसक्ने जडिबुटीहरू र यसको संकलन बारे सूचनाको अभाव रहेको छ। विभिन्न प्रजातिका लघु वन पैदावरहरू नगरमा पाइन्छन्। बनगाड कुपिण्डे नगरको वन क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका जडिबुटी तथा गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरू पाइन्छन्। मुख्य रुपमा पाइने गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरूमा काउलो, पिपला, साल, साज, टुनी, बाँझ, चुत्रो, ऐंसेलु, च्याउ, अमला, कुरिलो, हर्रो, बर्रो, बाँस, निगालो, अम्रिसो, रुद्राक्ष, घिउकुमारी, टिमुर, तेजपात, दारुहल्दी, गोकुल धुप, खोटे सल्ला, दालचिनी, चिराईतो, बेल, असुरो, चिउरी, यार्सागुम्बा, काफल, रिट्ठा, राजवृक्ष, ओखर, भ्याकुर, दतिवन, छतिवन, श्रीखण्ड, कटुज, वन तरुल, लालिगुराँस, कागती घाँस, पाखनवेद, काफलको बोक्रा, कालो जिरा, वोटधाइरो, सान्दन, लोक्ता, कोइरालो, भोर्ला, कालो मुसली, निम, सिमल, सालको पात, खोटो, सर्पगन्धा, लप्सी आदि मुख्य हुन्।

## ८.५ जिल्लामा पाईने वन्यजन्तु

### (क) वन्यजन्तु

यस नगरमा विभिन्न प्रजातीका स्तनधारी वन्यजन्तुहरू पाइन्छन् । तिनीहरूमा मुख्य गरी कस्तुरी मृग, घोरल, झारल, थार, बाघ, फ्याउरो, कालो चितुवा, बाँदर, भालु, चितुवा, स्याल, रतुवा, दुम्सी, पाखे वेत आदि छन ।

### (ख) चराचुरुङ्गी

यस नगरमा करिब विभिन्न प्रजातिका चराचुरुङ्गी पाइन्छन् । तिनीहरूमा मुख्य गरी डाँफे, मुनाल, कालिज, तित्रा, कोईली, ढुकुर, बकुल्ला, पानी हाँस, गिद्ध, चिल, काग, च्याखुरा, मलेवा, लुइचे, जुरेली, गौथली, हुचिल, भंगेरा, लुँईते, लामपुच्छे आदि छन् । यसबाहेक यहाँ बसाई सर्ने आउने चराहरूको मात्रा पनि प्रचुरमात्रामा रहेको छ ।

### (ग) सरिसृप जिवजन्तुहरू

यस नगरमा घिस्रने जिवजन्तुहरूमा छेपारो, अजिंगर, सर्प, सालक अीद पाइन्छन् ।

### (घ) माछा वर्ग

यहाँ पाइने विभिन्न प्रजातीका माछाहरूको लागि भने ताल क्षेत्र उत्तम बासस्थान मानिन्छ ।

### (ङ) किरा पुतली

यस नगरमा खजुरो, कन्सुत्लो, पुतली, फट्याङ्ग्रा आदि प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन् ।

## ८.६ वन क्षेत्र सम्वन्धी विवरण

तालिका नं. १ : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको वन क्षेत्र सम्वन्धी विवरण

| क्र. सं. | वनको किसिम | संख्या | क्षेत्रफल (हेक्टर) | प्रतिशत | लाभान्वित | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | घरधुरी | पुरुष | महिला | कुल जनसंख्या |
| १ | सामुदायिक वन | ५६.०० | ६,१७६.४२ | २५.५५ | ४,३८१.०० | १३,०३१.०० | १२,७६४.०० | २५,७९५.०० |
| २ | कबुलियती वन | ५८.०० | ४०९.२० | १.६९ | ६३०.०० | १,९६९.०० | १,९२१.०० | ३,८९०.०० |
| ३ | राष्ट्रिय वन | | १७,५९१.३० | ७२.७६ | | | | ०.०० |
| | जम्मा | ११४.०० | २४,१७६.९२ | १००.०० | ५,०११.०० | १५,०००.०० | १४,६८५.०० | २९,६८५.०० |

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

यस तालिकामा बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा रहेका सामुदायिक, धार्मिक, कबुलियती, निजी र राष्ट्रिय वनको विवरण उल्लेख गरिएको छ । बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको कुल क्षेत्रफलको ७१.४८ प्रतिशत (२४१.७७ वर्ग कि.मी.) भूभाग वन क्षेत्रले ढाकिएको छ । नगरमा विभिन्न वडाहरूमा सामुदायिक वन हस्तान्तरण भई ४,३८१ घरधुरी तथा २५,७९५ (१३,०३१ पुरुष र १२,७६४ महिला) जनसंख्याहरू सामुदायिक वनबाट लाभान्वित भएका छन् । यसैगरी कबुलियती वनबाट ६३० घरधुरी तथा ३,८९० (१९६९ जना पुरुष र १९२१ जना महिला) जनसंख्या लाभान्वित छन् । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

## ८.७ सरकारद्वारा व्यवस्थित वन

यस नगरमा कुल २४,१७६.९२ हे. (२४१.७७ वर्ग कि.मि.) वनक्षेत्रले ओगटेको छ। जिल्ला वन कार्यालय अन्तर्गत वन क्षेत्र रहेकोमा सामुदायिक वन र निजी वनको रुपमा स्थानीय उपभोक्ताहरूलाई हस्तान्तरण नगरिएको राष्ट्रिय वनको भाग नै सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको रुपमा रहेको छ। नगरका विभिन्न वडाहरूमा गरी करिब १७,५९१.३ हे. राष्ट्रिय वन क्षेत्र रहेको छ। यस वनमा मुख्य रुपमा चिलाउने कटुस, तिजु, पैयू, उत्तिस, टुनी, खोटे सल्ला, साल, लालिगुराँसका प्रजातीहरू, बाँस, निगालो, लोक्ता आदि वनस्पति तथा पिपला, अमला, हर्रो, बर्रो, चाबो, चिराईतो, दालचिनी आदि जडीबुटीहरू पाइन्छन्।

## ८.८ सामुदायिक वन

तालिका नं. २ : हस्तान्तरिक सामुदायिक वनहरुको विवरण

| सि.नं. | गाविसको नाम | समूह संख्या | क्षेत्रफल (हेक्टर) | लाभान्वित | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | घरधुरी | पुरुष | महिला | जम्मा |
| १ | वामे | १३ | १५७९.३ | ८३९ | २४३१ | २३७८ | ४८०९ |
| २ | देवस्थल | ३ | १६६.५ | २२६ | ७९३ | ९२६ | १७१९ |
| ३ | घाँजरीपिपल | ७ | ८२६.७ | ७८३ | २३१४ | २१९२ | ४५०६ |
| ४ | कूपिण्डेदह | १५ | २०४२ | १२३९ | ३६६६ | ३६५० | ७३१६ |
| ५ | माँझकाडा | २ | ३२१.७ | २०५ | ५५३ | ५६५ | १११८ |
| ६ | मूलखोला | १० | १०४२ | ९५८ | २८२५ | २७०१ | ५५२६ |
| ७ | निगालचूला | ६ | १९७.८ | १३१ | ४४९ | ३५२ | ८०१ |
| जम्मा | | ५६ | ६१७६ | ४३८१ | १३०३१ | १२७६४ | २५७९५ |

स्थानीय बासिन्दालाई वन संरक्षण र उपयोगमा सहभागि बनाउने नेपाल सरकारको निती अनुसार यस नगरमा जिल्ला वन कार्यालय मार्फत सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन गरी वन हस्तान्तरण गर्ने काम पनि भइरहेको छ। नगरमा आ.व. २०४९/५० देखि सामुदायिक वनको शुरुवात भएको पाइन्छ। यस नगरमा आ.व. २०७३/०७४ सम्ममा जम्मा ५६ वटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई ६१.७६ वर्ग कि.मी. (६१७६.४२ हेक्टर) वन क्षेत्र संरक्षण, व्यवस्थापन गर्न हस्तान्तरण भै सकेको छ। जसबाट १३,०३१ घरधुरी लाभान्वित भएका छन्। विगतको समयमा थोरै जनसंख्याको तुलनामा प्रशस्त वन क्षेत्र भएकोले पनि वन संरक्षण भन्दा उपयोगमा मात्र जोड दिएको पाइन्छ तर गएको केही वर्षदेखि वन क्षेत्र वरिपरिका जनतामा नयाँ जागरण देखिएको छ। बढ्दो अतिक्रमण, लुकिचोरी हुने कटानी, चरिचरन, आगलागी आदि कारण र भैरहेको वन विनासले नगरको अवस्था संवेदनशील भएको छ। सामुदायिक वनहरूमा विद्यमान संरक्षण र आफ्नो सामुदायिक वन प्रतिको लगावको परिणाम स्वरुप उजाड र मरुभूमीकरणतर्फ उन्मुख हुँदै खोला र खहरेहरूले ग्रसित भएका वनक्षेत्रहरू आज प्राकृतिक रुपमा संरक्षित भएका छन्। सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूसँग प्राविधिक ज्ञान र वनको उत्पादकत्व बढाउन आवश्यक पर्ने प्रविधिको अभाव खड्किएको छ। तसर्थ वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदायिक वनहरूलाई स्रोत, साधन र प्रविधियुक्त जनशक्तिको उपलब्ध हुनु जरुरी छ। उपभोक्ताहरूमा रहेका परम्परागत वन संरक्षण विधिहरूका अतिरिक्त नयाँ विधि र कार्यशैलीहरूको विकास गराउन जरुरी देखिन्छ। दक्षता अभिवृद्धिका निमित्त सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई तालिम, गोष्ठी, सेमिनार र अवलोकन भ्रमणका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ।

बौद्धिक सम्पदा अधिकार (Patent right) का विषयमा र GATT WTO सम्बन्धी अवधारणाहरूका विषयमा समुदायलाई आवश्यक जानकारी गराउनु अनुशिक्षण दिनुपर्ने देखिन्छ। जिविस र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सहभागितामा सामुदायिक वनभित्र गैरकाष्ठ वनपैदावरको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न र विभिन्न तालिम गोष्ठी अध्ययन भ्रमणहरू गरिदै आएका छन्। यसले स्थानीय स्तरबाटै वन व्यवस्थापनका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई अघि बढाउन र वनक्षेत्रको उत्पादन बढाउन थप मद्दत मिल्ने देखिन्छ। सामुदायिक वनहरूको सुदृढीकरणका निमित्त जिल्ला वन कार्यालयको जनशक्ति मात्रले सम्भव नदेखिएकाले उक्त कार्यका निमित्त वनसँग आवद्ध विभिन्न गैससहरूलाई नगरमा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सामुदायिक वनहरूको संरक्षणमा प्रभावकारी उपायहरूको अवलम्बनले प्राकृतिक पुनरुत्पादन क्रमश: बढ्दै जाने देखिन्छ। वनहरूबाट काठ र दाउराको परम्परागत उत्पादन लिने प्रवृत्तिमा परिवर्तन गर्दै जनतालाई गैरकाष्ठ पैदावारको उत्पादनतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने र वन्यजन्तुहरूको व्यवसायिक पालन लगायतका गतिविधिहरूबाट आय स्रोतहरूमा बृद्धि गर्न जनसहभागितामा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

### ८.८.१ सामुदायिक वनहरूबाट बिक्री वितरण गरेको वनपैदावरको विवरण

तालिका नं. ३ : जिल्लामा सामुदायिक वनहरूबाट बिक्री वितरण गरेको काठको विवरण (समूह बाहिर आ.व. २०७२/०७३)

| क्र.सं. | सा.व.उ.स.को नाम | जात | ग्रेड | गोलिया थान (वटा) | परिमाण (क्यू.फि.) | वम्मा सकार मूल्य रु. | १३ प्रतिशत भ्याट रु. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | लालिगुराँस सा.व. | सल्ला | A | १०५ | १,६६०.८ | ५,१४,५८८.४८ | ६६,८९६.५ |
| | | | B | ५२५ | ४,३६३.९६ | ९,१७,६४५.२१ | १,१९,२९३.८८ |
| २ | हिमाली सा.व. | सल्ला | A | ३५ | ४७७.२६ | १,४८,६३४.५८ | १९,३२२.५ |
| | | | B | ७२४ | ४,४२३.५६ | ९,१७,८७१.३४ | १,१९,३२३.२७ |
| ३ | सुलिकोटा सा.व. | | A | ३१ | ४६०.८१ | १,४२,३९०.२९ | १८,५१०.७४ |
| | | | B | ३०५ | १,९३९.८९ | ४,०१,५५७.२३ | ५२,२०२.४४ |
| | जम्मा | | A | १७१ | २,५९८.८७ | ८,०५,६१३.३५ | १,०४,७२९.७४ |
| | | | B | १,५५४ | १०,७२७.४१ | २२,३७,०७३.७८ | २,९०,८१९.५९ |
| | | | | १,७२५ | १३,३२६.२८ | ३०,४२,६८७.१३ | ३,९५,५४९.३३ |

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान २०७२/०७३

तालिका नं. ४ : जिल्लामा सामुदायिक वनबाट खोटोको निकासी विवरण

| क्र.सं. | कम्पनीको नाम | ठेगाना | उत्पादन परिमाण टिन | निकासी परिमाण | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | खोटो टिन | वजन के.जी. | समुहको खातामा जम्मा भएको रकम रु. | १३ प्रतिशत VAT | जि.वि.स. निकासी कर |
| १ | बुढाथोकी रो. एण्ड ट.उ.प्रा.लि. | सतवरिया ९, अमलिया, दाङ्ग | ९९७ | ९९७ | १७,६५७ | १,६४,९३१ | २१,४४१ | ८,८२९ |
| २ | माउण्ट रो. एण्ड ट. ई.प्रा.लि. | तिलोमा न.पा. २१, रुपन्देही | ९,४२३ | ९,४२३ | १,६०,४३९ | १४,४३,९४७ | १,८७,७१३ | ८०,२१९ |
| ३ | देउती रो. एण्ड ट. ई.प्रा.लि. | गनापुर-७, नेपालगञ्ज, बाँके | ९,०४९ | ९०४९ | १,५९,२६२ | १४,३३,३५४ | १,८६,३३६ | ७९,६३१ |
| ४ | मनकामना रा.ए.के.उ.प्रा.लि. | शंसेरगञ्ज ४, बाँके, नेपालगञ्ज | ९,५५९ | ९,५५९ | १,६६,६४१ | १४,७८,७१८ | १,९२,२३३ | ८३,३२० |
| ५ | गणपति रा.एण्ड ट.ई. (प्रा.लि.) | शिवराज न.पा. ८, कपिलवस्तु | ३३,८१८ | ३३,८१८ | ५,९६,५५३ | ५,९६,५५३४ | ७,७५,५१९ | २,९८,२७७ |

| क्र. सं. | कम्पनीको नाम | ठेगाना | उत्पादन परिमाण टिन | निकासी परिमाण | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | खोटो टिन | वजन के.जी. | समुहको खातामा जम्मा भएको रकम रु. | १३ प्रतिशत VAT | जि.वि.स. निकासी कर |
| ६ | श्री गंगा रो.ए.ट.उ.प्रा.लि. | गनापुर २, बाँके | १,११,५३६ | १,११,५३६ | १९,६६,९९२ | १,७७,०२,९२८ | १,४१,६८३ | १,५०,०४१ |
| ७ | ग्लोबल केमिकल्स प्रा.लि. | अत्तरिया न.पा. १२, कैलालि | | | | | | |
| जम्मा | | | १,७४,३८२ | १७४,३८२ | ३०,६७,५४४ | २,८१,८९,४१२ | १५,०४,९२५ | ७,००,३१७ |

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान २०७२/०७३

## ८.९ धार्मिक वन

धार्मिक संघ/संस्थाको वरिपरि रहेको वन जंगल क्षेत्रहरू धार्मिक क्षेत्रको महत्व र सौन्दर्य बढाउने उद्देश्यले त्यस्ता धार्मिक वनको रुपमा हस्तान्तरण गरिन्छ। बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको विभिन्न भागहरू धार्मिक स्थल धार्मिक वनको सम्भावना बोकेका क्षेत्रहरू रहेको पाइन्छ।

## ८.१० कबुलियती बन सम्वन्धी विवरण

तालिका नं. ५ : कबुलियती वनसम्बन्धी विवरण

| सि. नं. | गाविसको नाम | समूह संख्या | क्षेत्रफल (हेक्टर) | जनसंख्या | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | घरधुरी | पुरुष | महिला | जम्मा |
| १ | देवस्थल | ४२ | २७२.१ | ४५१ | १४१३ | १३९९ | २८१२ |
| २ | कूपिण्डेदह | २ | ८.९ | १८ | ५९ | ५० | १०९ |
| ३ | मूलखोला | १४ | १२८.२ | १६१ | ४९७ | ४७२ | ९६९ |
| | जम्मा | ५८ | ४०९.२ | ६३० | १९६९ | १९२१ | ३८९० |

गरिबीका रेखामुनी रहेका जनताहरूलाई, हैसियत बिग्रिएको तथा भू-क्षय भई अनुत्पादक वनक्षेत्रलाई मात्र कबुलियती वनको रुपमा हस्तान्तरण गर्ने लक्ष्य अनुरुप कबुलियती वन समुहहरू गठन भएका हुन्। यस नगरमा ५८ कबुलियती वन समूह गठन भई ४.०९ वर्ग कि.मि. (४०९ हेक्टर) हैसियत बिग्रेको वन क्षेत्रमा आय आर्जनका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएको देखिन्छ। जसबाट ६३० घरधुरी र ३८९० (१९६९ पुरुष र १९२१ महिला) जनसंख्या लाभान्वित भएका छन्।

## ८.११ जडिबुटी सम्बन्धी विवरण

यस नगरको वन क्षेत्रमा पाइने जडिबुटीहरूमा तेजपात, अमला, कुरिलो, पिपला, बोझो, हर्रो, बर्रो, भ्याकुर, रिठ्ठा, मौवा, लेमनग्रास, बेत, राजबृक्ष, रोहिनि, सालधुप, बाँस, अम्रिसो, नीम, चिउरी, मौवा, घोडाटाप्रे, वनहल्दी, सालकोपात, चिराइतो, टिमुर, भकिम्लो आदि जडिबुटीहरू संकलन तथा बिक्री हुने प्रसस्त सम्भावना रहेको देखिन्छ। यस न.पा.को निगालचुला, कुपिन्डेदह, माझकाडा क्षेत्रमा टिमुर र रिठाको राम्रो पकेट क्षेत्र रहेको छ भने मुलखोला, घाँजरीपिपल क्षेत्रमा तेजपात, दारुहल्दी (चुत्रोको बोक्र) को पकेट क्षेत्र रहेको छ।

तालिका नं. ६ : जिल्लामा जडीबुटीको निकासी विवरण

| क्र. सं. | जडिबुटीको नाम | छोडपुर्जी भएको वन पैदावरको परिमाण (के.जी.) | दर रु. | जम्मा रु. | रोयल्टीको १०% जि.वि.स. कट्टी रकम रु. | रोयल्टी रकम ९० % जि.वि.का.ले प्राप्त गरेको राजश्व (रु.) |
|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | टिमुर | ३५५,५००.०० | ८.०० | २,८४४,०००.०० | २८४,४००.०० | २,५५९,६००.०० |
| २ | रिठा | १६४,२५०.०० | ३.०० | ४९२,७५०.०० | ४९,२७५.०० | ४४३,४७५.०० |
| ३ | तेजपात | ८९,७७५.०० | २.०० | १७९,५५०.०० | १७,९५५.०० | १६१,५९५.०० |
| ४ | दारुहल्दी (चुत्राको बोक्रा) | ७०,५००.०० | ८.०० | ५६४,०००.०० | ५६,४००.०० | ५०७,६००.०० |
| ५ | दालचिनीको बोक्रा | | | ०.०० | ०.०० | ०.०० |
| ६ | पाखनवेद | १९,५००.०० | ५.०० | ९७,५००.०० | ९,७५०.०० | ८७,७५०.०० |
| ७ | काउलोको बोक्रा | २९,५००.०० | १५.०० | ४४२,५००.०० | ४४,२५०.०० | ३९८,२५०.०० |
| ८ | अमला | ३,०२५.०० | १.०० | ३,०२५.०० | ३०२.५० | २,७२२.५० |
| ९ | काकरसिङी | | | ०.०० | ०.०० | ०.०० |
| | **जम्मा** | | | ४,६२३,३२५.०० | ४६२,३३२.५० | ४,१६०,९९२.५० |

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान २०७२/०७३

## ८.१२ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम

राष्ट्रिय सामुदायिक र संरक्षित वनहरूलाई सघनीकरण गर्दै तिनीहरू भित्र गैरकाष्ठ पैदावार र बहुमुल्य जडिबुटीहरूको उत्पादन गर्नु नितान्त आवश्यक छ। राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारको विश्लेषण गरी गैरकाष्ठ पैदावारमा आधारित जडिबुटी प्रशोधन उद्योगको स्थापना तथा सञ्चालनतर्फ सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरूको संलग्नता हुनु नितान्त आवश्यक देखिन्छ। नगरमा जनसंख्याको चाप बढ्दै गएको र उन्नत जातका पशुहरूको तुलनामा स्थानीय अनुत्पादक पशुहरूको संख्या पनि उच्च रहेको देखिन्छ। यी अनुत्पादक पशुहरूको अनियन्त्रित चरिचरनको कारण राष्ट्रिय र संरक्षित वन क्षेत्रहरू अत्याधिक प्रभावित भएका छन् प्राकृतिक रुपबाट पुनरुत्पादन हुने गरेको पोथ्रा पोथ्रीहरू अनियन्त्रित चरिचरनले विनाश भइरहेका छन्। प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूको दिगो उपयोगबाट नै मानव समाजको समुन्नत भविष्यको परिकल्पना गर्न सकिने भएकोले नगरमा पाइने विभिन्न प्रजाति संरक्षणका निम्ति छुट्टै कार्य सञ्चालन गर्नुपर्ने साथै वनस्पती उद्यान र जैविक उद्यानको निर्माणतर्फ उन्मुख हुनेपर्ने देखिन्छ। जनताको सहभागिता र संलग्नतामा वन संरक्षणलाई सामुदायिक वन कार्यक्रम, कबुलियती वन कार्यक्रम र कृषि वन कार्यक्रम सञ्चालन गरी गरिब, असहाय, अपांग र महिला समुदायलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने देखिन्छ। वनको हैसियतमा समेत सुधार ल्याउन सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह र कबुलियती वन उपभोक्ता समूहरूबाट हुन सक्ने सकारात्मक कार्यक्रमहरूलाई पहिचान गरी सहभागितात्मक सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम अघि बढाउनु अत्यावश्यक देखिन्छ।

नगर क्षेत्रमा तालतलैया र सिमसार क्षेत्रहरू पुरातात्विक स्थलहरूको समुचित व्यवस्थापन र वातवारणीय सम्बर्द्धन गरी प्राकृतिक सम्पदाको विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ। बढ्दो अतिक्रमण, लुकिचोरी हुने कटानी, चरिचरन, आगलागी आदि कारण र भैरहेको विनासले वन क्षेत्रको अवस्था संवेदनशिल भएको छ। त्यसैले गर्दा नगरका वडाहरूमा वन संरक्षण समिति तथा वन उपभोक्ता समितिहरू गठन गरी वन संरक्षणको प्रयास थालनी गरिएको छ। विगतका वर्षहरूको तुलनामा जनताको सहभागिताको परिणाम स्वरुप नगरको सघन अवस्थामा रहेका कतिपय वनक्षेत्रहरू पुन: प्राकृतिक अवस्थामा रुपान्तरित हुन पुगेका छन्। सामुदायिक वनहरूमा विद्यमान सामुदायिक वनको संरक्षण र आफ्नो सामुदायिक वन प्रतिको लगावको परिणाम स्वरुप उजाड र मरुभुमीकरणतर्फ उन्मुख हुँदै खोला र खहरेहरूले ग्रसित भएका वनक्षेत्रहरू आज प्राकृतिक रुपमा रुपमा नै पुनरुत्थान एवं संरक्षित भएका छन्। सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूसँग प्राविधिक ज्ञान र बनको उत्पादकत्व बढाउन आवश्क पर्ने प्रविधिको अभाव खड्किएको छ। तसर्थ वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदायिक वनहरूलाई स्रोत, साधान र प्रविधि युक्त जनशक्तिको रुपमा विकास गर्नु जरुरी छ। उपभोक्ताहरूमा रहेका परम्परागत वन संरक्षण विधिहरूका अतिरिक्त आधुनिक विधि र कार्यशैलीहरू विकास गराउन जरुरी देखिन्छ। दक्षता अभिबृद्धिका निमित्त सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई तालिम, गोष्ठी र अवलोकन भ्रमणका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ।

बौद्धिक सम्पदा अधिकारको विषयमा र जीएटीटी डब्ल्यु टी ओ सम्बन्धी अवधारणहरूका विषयमा सामुदायलाई आवश्यक जानकारी गराउन प्रशिक्षण दिनुपर्ने देखिन्छ। जिविस र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सहभगितामा सामुदायिक वनभित्र गैरकाष्ठ वन पैदावारको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न विभिन्न तालिम गोष्ठी र अध्ययन भ्रमणहरू गरिँदै आएका छन्। यसले स्थानीयस्तरबाटै वन व्यवस्थापनका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई अघि बढाउन र वनक्षेत्रको उत्पादकत्व बढाउन थप मद्दत मिल्ने देखिन्छ। सामुदायिक वनहरूको सुदृढीकरणका निमित्त जिल्ला वन कार्यालयको जनशक्ति मात्रले सम्भव नदेखिएकोले उक्त कार्यकको निमित्त वनसँग आबद्ध विभिन्न गैससहरूलाई नगरमा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ। सामुदायिक वनहरूको आयस्रोतमा बृद्धि गर्न विभिन्न किसिमका जडिबुटीका प्रजातीहरूमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गर्ने खालका कार्यक्रमहरूलाई प्रबर्द्धन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

## ८.१३ बिरूवा उत्पादन

तालिका नं. ७ : जिल्ला वन कार्यालय सल्यानले उत्पादन गरेको विरुवा सम्बन्धि विवरण

| क्र. सं. | उत्पादिन प्रजाति | जिल्ला वन कार्यालयबाट उत्पादिन बिरुवा | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | जिल्ला वन नर्सरी शान्तिनगर | सेक्टर वन नर्सरी लुहापिंग | इलाका नर्सरी थारमारे | साल्चौर नर्सरी | लेखपोखरा नर्सरी | कालिमाटि नर्सरी | जम्मा |
| १ | वैस | ५८४० | | | | | | ५८४० |
| २ | भटमासे | ३००० | | | | | ४१४० | ७१४० |
| ३ | काभ्रो खन्यु | ५४३० | | | | | | ५४३० |
| ४ | पैयु | ३१०० | | | | ३०८ | | ३४०८ |
| ५ | सिरिश | ३१०० | ३०० | | २४० | | ९५० | ४५९० |

| क्र. सं. | उत्पादिन प्रजाति | जिल्ला वन कार्यालयबाट उत्पादिन बिरुवा | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | जिल्ला वन नर्सरी शान्तिनगर | सेक्टर वन नर्सरी लुहापिंग | इलाका नर्सरी थारमारे | साल्चौर नर्सरी | लेखपोखरा नर्सरी | कालिमाटि नर्सरी | जम्मा |
| ६ | ईपिल ईपिल | ९९०० | १०००० | ७७२९ | १५०० | | १५२५४ | ४४३८३ |
| ७ | कोइरालो, टाँकि | | | ३४० | | २२११ | ६५० | ३२०१ |
| ८ | रेयज | | | २०३१ | | | | २०३१ |
| ९ | वकाईनो आदि | ९५०० | | ४४४४ | १२५० | १२८४० | ७२७५ | ३५३०९ |
| १० | बाँस | | | | ३४३० | | | ३४३० |
| ११ | सिसौ | ११०० | | १९८० | ३०५० | | ३७९० | ९९२० |
| १२ | सल्लो | २८८० | १०००० | १०००० | | ११०० | ८२६२ | ३२२४२ |
| १३ | लप्सी | १०० | ५००० | २३१ | १०२५ | १५४ | | ६५१० |
| १४ | सिमल | ३५०० | १०००० | ३२०८ | | ११४४ | २२५० | २०१०२ |
| १५ | मसला | २६५० | ३००० | १२६५ | | | ४८५२ | ११७६७ |
| १६ | खयर | | | | १९० | | | १९० |
| १७ | चाँप | | | ६५ | | | | ६५ |
| १८ | देवदार | ७० | | ८० | | | | १५० |
| १९ | रिट्ठा | ३०० | ८००० | २३७६ | | ७९ | ३४४१ | १४१९६ |
| २० | अमला | ५०० | | १७६ | ४९५० | | | ५६२६ |
| २१ | तजि | २५३० | १५००० | १६००० | ९४० | | | ३४४७० |
| २२ | टिमुर | | १२०० | | ४३०० | ३११९ | | ८६१९ |
| २३ | चिउरी | २०० | | | | २२ | | २२२ |
| २४ | वेलपत्र | | | ७५ | | | | ७५ |
| २५ | गोल्डमोहोर | २०० | | | | | | २०० |
| २६ | धुपि | २०० | | | | | | २०० |
| | जम्मा | ५४१०० | ६२५०० | ५०००० | २०८७५ | २०९७७ | ५०८६४ | २५९३१६ |

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

तालिका नं. ८ : जिल्लामा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुले जिल्ला वन कार्यालय सम्झौता गरी उत्पादन गरेको विरुवाको विवरण

| क्र. सं. | उत्पादीत प्रजाति | हल्लेरी सा.व. कोटौला ६ | मुनाल सा.व., धनवाँग ६ | पाखापानी, धनवाँग ६ | सेताखेलासा.व. बाझकाडा ५ | बाघखोर सा.व. काल्चे ८ | लामाचौर सा.व. काल्चे ८ | त्रिवेणी शिवरथ ७ | देउली भाटमारे मुलखोला | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | पैयु | ५६० | | | | | १४६३ | | | २०२३ |
| २ | सिरिश | | ६०० | | | | | | | ६०० |
| ३ | ईपिल ईपिल | | | | ४१६ | १५०० | | ८७६ | ३९८७ | ६७७९ |
| ४ | कोइरालो, टाँकि | | | ३२०० | १७१६ | | | | | ४९१६ |

| क्र. सं. | उत्पादीत प्रजाति | हल्लेरी सा.व. कोटौला ६ | मुनाल सा.व., धनवाँग ६ | पाखापानी, धनवाँग ६ | सेताखोला सा.व. बाझकाडा ५ | बाघखोर सा.व. काल्चे ८ | लामाचौर सा.व. काल्चे ८ | त्रिवेणी शिवरथ ७ | देउली भाटमारे मुलखोला | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ५ | रेयज | | | | | | २२८० | | | २२८० |
| ६ | वकाईनो आदि | ४६५ | २००० | ८०० | १५३४ | १००० | २२८३ | २३६५ | २३९० | १२८३७ |
| ७ | उत्तिस | | | | | | | २८४८ | | २८४८ |
| ८ | सिसौ | | | | ३३८ | १९०० | | | १०३० | ३२६८ |
| ९ | सल्लो | | १००० | | ६८८८ | | २०७३ | ३१५८ | | १३११९ |
| १० | लप्सी | | | | | | | | ८५ | ८५ |
| ११ | सिमल | | | २००० | | | | | ७४८ | २७४८ |
| १२ | मसला | ११० | | | | | | | | ११० |
| १३ | खयर | | | | | १९२५ | | | १०४० | २९६५ |
| १४ | खरि | ४४९२ | | | | | | | | ४४९२ |
| १५ | देवदार | | ८०० | | | | ३२६ | | | ११२६ |
| १६ | रिट्ठा | ३१९४ | १६०० | ३०० | | | | | | ५०९४ |
| १७ | ओखर | | | | | | | ५६२ | | ५६२ |
| १८ | बर्रो | | | ५०० | | | | | | ५०० |
| १९ | टिमुर | | | | २३४ | | | | | २३४ |
| २० | चिउरी | | ३५०० | | | | | | | ३५०० |
| २१ | टुनि | | ५०० | ३२०० | | | | | | ३७०० |
| २२ | धुपि | १९२६ | | | | | | | | १९२६ |
| | जम्मा | १०७४७ | १०००० | १०००० | ११९२६ | ६३२५ | ८४२५ | ८८०९ | ९२८० | ७४७१२ |

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान, २०७२/०७३

## ८.१४ वृक्षारोपण

यस क्षेत्रमा वढी भुभागमा खोटेसल्लाको बाहुल्यत भएको र त्यसको लागि अनुकुल वातावरण भएकाले खोटेसल्लाको वृक्षारोपण गर्न सकिन्छ तर खोटेसल्ला प्राकृतिक पुनरुत्पादनबाट राम्रो हुने भएकाले प्राकृतिक पुनरुत्पादनलाइ बढावा दिदा राम्रो हुनेछ। तल्लो तटीय भुभाग वा नदीनाला वरपरको भुभागमा सिसौ, मसला, टुनी, जामुन आदीको र माथिल्लो भुभागमा रयाज, बाझ, काउलो, तेजपात, पैयु आदीको वृक्षारोपण कार्य गर्न सकिन्छ। साथै निजी आवादी जग्गामा बहु उपयोगी प्रजाती जसबाट स्याउला, सोत्तर, फल, बोक्रा, दाउरा आदी प्राप्त गर्न सकिने खालका प्रजाती लगाउन सकिन्छ।

तालिका नं. ९ : नगरमा किसान तथा वन समुह मार्फत वृक्षारोपण र संरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत वृक्षारोपण कार्यक्रम

| क्र. सं. | इलाका वन कार्यालय | वृक्षारोपणको विवरण | | | वृक्षारोपण क्षेत्रफल हे. | कैफियत |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | सामुदायिक तथा कबुलियती वन समूहको नाम | ठेगाना | रोपण विरुवा संख्या | | |
| १ | खलंगा | सुनटोटा | कुपिण्डेदह | २५०० | १.५६ | डालेघाँसरोपण |

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान २०७२/०७३

तालिका नं. १० : बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा २०७३ असार मसान्तसम्म वितरण भएका फलफुल वितरण क.व.स/निजी जग्गामा र रोपणको विवरण

| क.सं. | समूहको नाम | ठेगाना | विरुवाको जात | |
|---|---|---|---|---|
| | | | अनार | आँप |
| १ | साउनेपानी | देवस्थल ४ | ५० | |
| २ | रातामाटा | देवस्थल ४ | ५० | |
| ३ | ठुलढुंगा | देवस्थल २ | ५० | |
| ४ | फुर्केसल्ली | देवस्थल ५ | ५० | |
| ५ | रातामाटा | देवस्थल ४ | ५० | |
| ६ | ब्याउलढुंगा | देवस्थल ४ | ५० | |
| ७ | जुरढुंगा | देवस्थल ४ | ५० | |
| ८ | भलागैरा | देवस्थल ५ | ५० | |
| ९ | बैधारा | देवस्थल ४ | ५० | |
| १० | लालझाडी | देवस्थल ५ | ५० | |
| ११ | वरपिपल | देवस्थल ५ | ५० | |
| १२ | च्युरेखोली | देवस्थल ४ | ५० | |
| १३ | सिर्जना | देवस्थल ४ | ५० | |
| १४ | च्यानडाँडा | देवस्थल ४ | ५० | |
| १५ | नाउलाखोला | देवस्थल ४ | ५० | |
| १६ | बाटुलेचौर | देवस्थल ८ | ५० | |
| १७ | चिउटेकटेरी | मुलखोला ४ | ८० | ४० |
| १८ | खारखोला | मुलखोला ५ | ८० | ४० |
| १९ | झ्याउरेखोरिया | मुलखोला ५ | ८० | ३० |
| २० | सिउढारेखोली | मुलखोला ५ | ८० | ३० |
| २१ | जुगेअम्रै | मुलखोला ५ | ८० | ३० |
| २२ | पोखरेकाल्ना | मुलखोला ८ | ८० | ३० |
| २३ | रातामाटा | मुलखोला ८ | ८० | ३० |
| २४ | गतारी | मुलखोला ५ | ८० | ३० |
| २५ | चवरपाखा | मुलखोला ५ | ८० | ३० |
| २६ | बेलटाकुरा | मुलखोला ५ | ८० | ३० |
| २७ | काल्नेपाखा | मुलखोला ५ | ९० | ३० |
| २८ | ठुलापाखा | मुलखोला ५ | ६० | ३० |
| २९ | जामुनेखाली | मुलखोला ४ | ५० | ३० |
| ३० | टाट्केचौर | मुलखोला ४ | ५० | ३० |
| **जम्मा** | | | १८५० | ४४० |

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान २०७२/०७३

## ८.१५ भू-संरक्षण

भू-क्षय हुनबाट जोगाउने तथा माटोको उर्वराशक्तिलाई कायम राख्न गरिने विविध क्रियाकलापहरूलाई भू-संरक्षण सम्बन्धी क्रियाकलापको रुपमा लिन सकिन्छ। नगरको भू-भागहरूलाई विभिन्न जलाधार क्षेत्रहरूमा विभाजन गरी ति क्षेत्रहरूको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्दै भू-संरक्षण कायम गर्दै जलाधार क्षेत्रमा रहेका विविध प्राकृतिक श्रोतहरू जस्तै-जल, जंगल, जनावर, जमिन र जनताको संरक्षण संवर्द्धन र उपयोग गर्ने कार्यलाई एकिकृत जलाधार व्यवस्थापन भनिन्छ।

## ८.१६ जिल्लामा भएका मुद्दासम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ११ : मुद्दा दायरी विवरण

| क्र.सं. | मुद्दा दायरी मिति | मुद्दाको विषय | बरामद भएको वन पैदावार | मुद्दा दायर भएको निकाय |
|---|---|---|---|---|
| १ | २०७२/०२/२४ | अवैध रुपमा चितुवाको छाला तथा हड्डी ओसार पसार तथा बिक्री वितरण | चितुवाको छाला तथा हाडखोर | वन विभागको च.नं. ३५० मिति २०७२/०८/११ पत्रानुसार यस कार्यालयको मिति २०७२/०९/०९ आदेशनानुसार मिति २०७२/०९/१६ मा सल्यान जिल्ला अदालतमा मुद्दा हस्तान्तरण भएको |
| २ | २०७२/१०/२८ | विना ईजाजत राष्ट्रिय वनमा रुख काटी हानी नोक्सानी गरेको | जम्मा चिरान थान ७१ को ८७.६५ क्यू.फि. (गोलीया क्यू.फि.१२२.७१) | सल्यान जिल्ला अदालत, खलंगा, सल्यान। |
| ३ | २०७२/१०/२८ | विना ईजाजत सामुदायिक वनमा रुख काटी हानी नोक्सानी गरेको | गोलिया थान ६८ को १८९.६८ क्यु.फिट र चिरान थान ३२ को ४१.३७ क्यु.फिट | सल्यान जिल्ला अदालत, खलंगा, सल्यान। |
| ४ | २०७३/०१/१४ | अवैध रुपमा चितुवाको छाला ओसार पसार तथा बिक्री वितरण | चितुवाको छाला थान २ (दुई) | जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान। |

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, सल्यान २०७२/०७३

# खण्ड ९ : विकास सुचकांक र गरिबीको स्थिति

## ९.१ मानव विकास सुचकको विवरण (HDI)

मानव विकास सुचकले तीनवटा कुरालाई आधार बनाएको छ। जसमा आम्दानी, शिक्षा र सापेक्षित आयु छन्। यी तिनवटै परिसुचकलाई समावेश गरी मानव विकासको सुचक निर्धारण गरिएको छ। हरेक देश/ठाउँका जनताको स्वास्थ्य स्थिति, शैक्षिक अवस्था, तथा जीवन स्तरको अवस्था मापन गरी स्तर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको विकास कार्यक्रम (UNDP) ले विकास गरेको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्रतिव्यक्ति आयका सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्क नै मानव विकास सूचकाङ्क हो। UNDP नेपालले हालै नेपालका सबै जिल्लाहरूको मानव विकास सूचकाङ्कको मान समेटिएको नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४ सार्वजनिक गरेको छ। यो प्रतिवेदन अनुसार सल्यान जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.४४१ (नेपालको ०.४९०) रहेको छ। अर्थात् सल्यान जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क नेपालको राष्ट्रिय औषत भन्दा कम देखिन्छ। मानव विकास सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल काठमाण्डौं जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.६३२ रहेको छ भने दोस्रो स्थानमा ललितपुर मानव विकास सूचक ०.६०१ रहेको छ। पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.३६४ रहेको छ। मानव विकास सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरू हेर्ने हो भने सल्यान जिल्लाको हरेक व्यक्ति बाँच्ने अपेक्षित औषत आयु (Life expectancy) ६८.८० वर्ष र यसको सूचक ०.७३०, प्रौढ साक्षरता दर (Adult literacy) ५५.५० प्रतिशत र यसको सूचक ०.५५५, शिक्षा आर्जनमा खर्चेको औषत समय (Mean years of schooling) ३.१७ वर्ष र यसको सूचक ०.२११ तथा कुल राष्ट्रिय प्रतिव्यक्ति आय (Per capita income) ७८६ अमेरिकी डलर र यसको सूचक ०.३४४ रहेको देखिन्छ।

तालिका नं. ९.१ : मानव विकास सुचकको विवरण (HDI)

| क्षेत्र | स्वास्थ्य | | शिक्षा | | | | आम्दानी | | मानव विकास सुचक |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | सापेक्षित आयु | | प्रौढ साक्षरता | | विद्यालय जाने मध्यम वर्ष | | प्रतिव्यक्ति आम्दानी (क्रय शक्ति) | | ज्यामितीय मध्यक |
| | मान | सुचक | मान | सुचक | मान | सुचक | मान | सुचक | |
| नेपाल | ६८.८० | ०.७३० | ५९.५७ | ०.५९६ | ३.९० | ०.२६० | ११६० | ०.४०९ | ०.४९० |
| सल्यान | ६८.८० | ०.७३० | ५५.५० | ०.५५५ | ३.१७ | ०.२११ | ७८६ | ०.३४४ | ०.४४१ |

स्रोत: नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४

## ९.२ मानव गरीबी सूचकाङ्क (Human Poverty Index)

अपेक्षित औषत आयु ४० वर्ष वा सो भन्दा कम भएको जनसंख्याको प्रतिशत, प्रौढ निरक्षरता, सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्याको प्रतिशत तथा कुपोषित ५ वर्ष भन्दा मुनिका बालबालिकाहरूको प्रतिशत जस्ता सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्कको रुपमा विकास गरिने मानव गरीबी सूचकाङ्कको स्थिति हेर्दा सल्यान जिल्ला मानव विकास सूचकाङ्कको स्थिति त्यति राम्रो अवस्थामा रहेको देखिन्न । सल्यान जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्क मान ४०.५७ (नेपालको ३१.१२) रहेको छ । यो सूचकाङ्कको मान जति कम भयो त्यति राम्रो मानिन्छ किनभने यो सूचकाङ्क नकारात्मक सूचकहरूको प्रयोग गरी निकालिन्छ । जस्तै: प्रौढ निरक्षरता दर । मानव गरीबी सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थानमा हुम्ला जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्क ४९.२६ रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको कास्की जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्कक १६.५० रहेको छ । मानव गरीबी सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरूमा सल्यान जिल्लाको प्रौढ निरक्षरता दर (Adult illiteracy rate) ४४.५० प्रतिशत, ४० वर्ष सम्म पनि बाँच्न सक्ने अपेक्षा नगरिएको जनसंख्या (Percentage of people not expected to survive to age 40) ८.२३ प्रतिशत, सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्या (Percentage without safe water) ४२.१९ प्रतिशत तथा ५ वर्ष मुनिका कुपोषणबाट प्रभावित बालबालिकाको संख्या (Percentage of children under age five who are malnourished) ५४.१० प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

(स्रोत : नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन ,२०१४, UNDP,NEPAL)

## ९.३ मानव विकास र गरीबी

नेपालमा गरीबीको लघुक्षेत्र अनुमान, २०६८ अनुसार सल्यान जिल्ला न्युन समृद्धिस्तर भएका जिल्लाहरूको श्रेणीमा पर्दछ । ७५ जिल्लाहरू मध्ये यो जिल्ला ४६ औं स्थानमा रहेको छ । गरीबीको दर ८.७६ प्रतिशत रहेको यस जिल्लामा गरिबीको रेखामुनी रहेको संख्या ६९,६०५ रहेको देखिन्छ । गरिबीको दरको आधारमा सबैभन्दा कम स्थान ओगट्न सफल कास्की जिल्लाको गरीबीको दर ४ प्रतिशत रहेको छ भने उच्च गरीबीको दर रहेको बाजुरा जिल्लाको गरीबीको दर ६४.१ प्रतिशत रहेको छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३.७ : गरीबीको दरको विवरण

| गरिबीको स्थान | गरिबीको दर (प्रतिशत) | गरिबीको विषमता (प्रतिशत) | गरिबीको गहनता (प्रतिशत) | गरीबहरूको संख्या |
|---|---|---|---|---|
| ४६ | २८.८ (८.७६) | ६.३३ (२.५७) | २.०५ (०.९९) | ६९,६०५ |

श्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

## ९.४ गरिबी न्यूनीकरण

सहरी गरिबी न्यूनीकरणका लागि स्वरोजगर सृजना गर्ने, उद्यमशीलताको खोजी तथा प्रवर्द्धन गर्ने एवं विभिन्न सिपमूलक तथा क्षमता अभिवृद्धि हुने क्रियाकलापद्वारा विशेषत ग्रामीण प्रकृतिका वडाहरूमा रोजगारी सृजना गर्नेतर्फ कार्यक्रम केन्द्रित गरी नयाँ थप भएका वडाहरूमा विभिन्न शिपमूलक तालिम सञ्चालन गरी जीविकोपार्जनका कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. १२ : आ.व. २०७२/०७३ को गरिबि निवारणका लागि लघु उद्यमविकास कार्यक्रम

| क्र.सं. | कार्यक्रमको शिर्षक | संचालित क्रियाकलाप संख्या | प्रस्तावित बजेट | खर्च रकम | प्रगती | बजेट श्रोत |
|---|---|---|---|---|---|---|
| १ | नयाँ उद्यमी श्रृजना २१० जना | वामे, देवस्थल, घाँजरीपिल, माफकाँडा, कोरवाङ्गझिम्पे र लेकपोखरा जम्मा ६ गा.वि.स.मा २१५ जना प्रगती | ४,८३,0000 | ४,३१,५४३६ | १००% | नेपाल सरकार |
| क | ३ महिने सिलाई कटाई तालिम | ६ गा.वि.स.मा ६१ जनालाई लामो अवधीको तालिम | ४,८३,0000 | ४३,१५,४३६ | १००% | नेपाल सरकार र UNDP |
| ख | ३ महिने ढाका बुनाई तालिम | ९ जनालाई मध्यम अवधीको तालिम | ४,८३,0000 | ४३,१५,४३६ | १००% | नेपाल सरकार र UNDP |
| ग | ४५ दिने आर सुधार तालिम | ४ जनालाई मध्यम अवधीको तालिम | ४,८३,0000 | ४३,१५,४३६ | १००% | नेपाल सरकार र UNDP |
| घ | १८ दिने मुडा बनाउने तालिम | ३५ जनालाई मध्यम अवधीको तालिम | ४,८३,0000 | ४३,१५,४३६ | १००% | नेपाल सरकार र UNDP |
| ङ | ७ दिने च्याउ खेती तालिम | २७ जनालाई छोटो अवधीको तालिम | ४,८३,0000 | ४३,१५,४३६ | १००% | नेपाल सरकार र UNDP |
| च | ७ दिने कुखुरा पालन तालिम | २५ जनालाई छोटो अवधीको तालिम | ४,८३,0000 | ४३,१५,४३६ | १००% | नेपाल सरकार र UNDP |
| छ | ७ दिने तरकारी खेती | १३ जनालाई छोटो अवधीको तालिम | ४,८३,0000 | ४३,१५,४३६ | १००% | नेपाल सरकार र UNDP |
| ज | ७ दिने बाख्रापालन | ३७ जनालाई छोटो अवधीको तालिम | ४,८३,0000 | ४३,१५,४३६ | १००% | नेपाल सरकार र UNDP |
| झ | ७ दिने माछा पालन | ४ जनालाई छोटो अवधीको तालिम | ४,८३,0000 | ४३,१५,४३६ | १००% | नेपाल सरकार र UNDP |

स्रोत: घरेलू तथा साना उद्योग विकास समिति, शाखा कार्यालय सल्यान, २०७२/२०७३

## ९.५ समग्र विकास स्थिति

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार ३६,०५२ जनताको बसोबास भएको यस नगरपालिकामा खास गरी सामाजिक रुपले पछिपरेका र आर्थिक रुपले विपन्न अवस्थामा रहेका गरिबीको रेखा मुनि परेका जनताको जीवनस्तरलाई कसरी माथि उठाउने र सामाजिक भेदभाव रहित एवं आर्थिक रुपले सम-समुन्नत नगरको निर्माण कसरी गर्ने भन्ने चुनौतीलाई

समयसापेक्ष रुपमा समाधान गर्न विगत देखि वर्तमानसम्म गरिएका मानवीय प्रयासहरू र तिनबाट प्राप्त प्रतिफलको आधारमा जीवनस्तरमा भएको रुपान्तरणलाई नै अहिलेसम्मको मानवीय विकासको रुपमा लिन सकिन्छ। यसरी हेर्दा नगरबासीहरूको मानवविकास सुचकांक, लैंगिक समता सुचकांक, जनताको बाच्ने औसत आयु, औसत ग्राहस्थ उत्पादन, औसत साक्षरतादर र औसत आम्दानी जस्ता विभिन्न आयामहरूलाई दृष्टिगत गर्नु आवश्यक हुन जान्छ। संक्षेपमा नगरको मानवीय विकासको स्थितिलाई हेर्दा जनताको यातायात सेवामा पहुँच अझै पनि बाह्रै महिना भरपर्दो गरी पुऱ्याउन सकिएको छैन। यसै गरी स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा खास गरी आदिवासी जनसमुदायको बसोबास र बाहुल्य रहेको भौगोलिक क्षेत्रमा थप सेवा प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता विद्यमान छ। अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी र उपस्वास्थ्य चौकी, स्थापित भए बमोजिम आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको प्रयाप्ता नहुँदा जनताको स्वास्थ्य सेवा पाउने स्थितिमा गुणात्मक परिवर्तन आएको देखिँदैन। एकातर्फ ४० वर्ष माथिको उमेरसम्म बाँच्नेहरूको संख्या ८.२३ प्रतिशत रहेको पाइन्छ भने अर्का तर्फ बाचिरहेका जनताको पोषणको अवस्थालाई समेत ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको तथ्याङ्कअनुसार नगरमा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न श्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ। जसमा धाराको पानी प्रयोग गर्ने घरधुरीको संख्या सबैभन्दा बढी ५१.०१ प्रतिशत देखिन्छ भने दोस्रो ठूलो स्रोतको रुपमा मूलधाराको पानी प्रयोग गर्नेको संख्या ३१.१४ प्रतिशत देखिन्छ। त्यस्तै नदी तथा खोलाको पानी प्रयोग गर्ने ६.०५ प्रतिशत, खुला इनार तथा कुवाको पानी प्रयोग गर्ने ५.६३ प्रतिशत र ढाकिएको इनार तथा कुवाको पानी प्रयोग गर्ने ५.५९ प्रतिशत देखिन्छ।

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महत्वपूर्ण आयमको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा यो नगर अन्य समग्र देशको तुलनामा अग्र स्थानमा रहेको देखिन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस नगरको साक्षरता दर ५८.८५ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ। लैंगिक हिसाबले यो नगर पनि अन्यत्र झैं केही विभेद रहेको पाईन्छ। जस्तै: यस नगरको पुरुषको साक्षरता दर ६९.८९ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ४८.७८ प्रतिशत मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षरता दरमा लगभग २१.१२ प्रतिशतको फरक देखिन्छ। सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाण्डौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ।

## ९.६ नगरपालिकाको विगत ३ आर्थिक वर्षको आय व्ययको विवरण

तालिका नं. १३ : आव २०७०/७१ देखि २०७२/७३ सम्मको पूँजिगत, चालु र आन्तरिक आय व्ययको विवरण

| साविकका गाविस | आर्थिक वर्ष | चालु | | पूँजिगत | | आन्तरिक | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | आम्दानी | खर्च | आम्दानी | खर्च | आम्दानी | खर्च |
| घाँफरी पिपल | २०७०/७१ | २६०१४३५.०० | २५९४१८१.०० | ३१२९६२५.०० | ३०१६०५३.०० | ३०००.०० | ३०००.०० |
| | २०७१/७२ | ६०६२७७१.०० | ६०४२११८.०० | २६७१८१२.९४ | २६७०९६०.०० | ३०००.०० | ३०००.०० |
| | २०७२/७३ | ३८६०९८९.२७ | ३८६०९८९.२७ | २६०५२६९.६७ | २६०५२३९.६७ | ६४४८६.०० | ६४४८६.०० |
| देवस्थल | २०७०/७१ | २१६३४००.०० | २१६३४००.०० | १८८३०००.०० | १८८३०००.०० | ४७४७७.०० | ४७४७७.०० |
| | २०७१/७२ | २४१३८२८.०० | २४१३८२८.०० | १९५३६००.०० | १९५३६००.०० | ३६०००.०० | ३६०००.०० |
| | २०७२/७३ | २७४९२८७.०० | २७४९२८७.०० | २३२७५७५.६७ | २३२७५७५.६७ | ६२५४८.०० | ६२५४८.०० |
| कुपिण्डे दह | २०७०/७१ | ५१२७५५.३२ | ४९४२९१.०० | ३४१४९७४.९९ | २४७३३६२.०० | २२५००.०० | २२५००.०० |
| | २०७१/७२ | ७९३०२४.३२ | ७९२७८५.०० | ३५०३८१०.९९ | ३०३३०८४.०० | ६८०००.०० | ६८०००.०० |
| | २०७२/७३ | ७५१३३९.२२ | ७५००६०.०० | ३३६०८९३.९९ | ३३३५५६९.०० | १२२३००.०० | १२२३००.०० |
| माझकाँडा | २०७०/७१ | ६१३२६६.२५ | ६११५७५.०० | २६८७५८०.१७ | १९३७५४९.०० | ९६२५.०० | ९६२५.०० |
| | २०७१/७२ | ८३९९७१.२५ | ८३००७७.०० | २५०२७६१.१७ | १७७२८१३.०० | १६५००.०० | १६५००.०० |
| | २०७२/७३ | ७५९०५४.२५ | ७५८४२७.०० | २९२७११५.१७ | २८९९८४३.०० | १८६७५.०० | १८६७५.०० |

| साविकका गाविस | आर्थिक वर्ष | चालु | | पूँजिगत | | आन्तरिक | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | आम्दानी | खर्च | आम्दानी | खर्च | आम्दानी | खर्च |
| मूलखोला | २०७०/७१ | ३४0000.00 | ६0४७१५.00 | १८६८४४३.00 | २00४000.00 | १0५00.00 | १0५00.00 |
| | २०७१/७२ | ४५१९९९.00 | ४५१९९९.00 | २0८६२३५.६९ | २0८६२३५.६९ | ७२४00.00 | ७२४00.00 |
| | २०७२/७३ | ४३३000.00 | ४३३000.00 | २५३५८३७.५0 | २५३५८३७.५0 | १२३१६0.00 | १२३१६0.00 |
| बामे | २०७०/७१ | ५९१४५१.00 | ५९१४५१.00 | २२९१५४७.00 | २२९१५४७.00 | ११३१0.00 | ११३१0.00 |
| | २०७१/७२ | ४२0000.00 | ४२0000.00 | २११0८१४.00 | २0६८५0५.00 | १४000.00 | १४000.00 |
| | २०७२/७३ | ४५३000.00 | ४५३000.00 | २७३९७७५.00 | २७३९७७५.00 | २८१00.00 | २८१00.00 |
| निगालचुला | २०७०/७१ | | | | | ९00२.00 | ९00२.00 |
| | २०७१/७२ | | | | | २४0६४.00 | २२८१८.११ |
| | २०७२/७३ | ४५२000.00 | ४७२000.00 | १५0७६0७.५0 | १५११४0४.६७ | १५४२0.00 | १५४२0.00 |
| **३ आर्थिक वर्षको जम्मा** | | २७२६२५७0.८८ | २७४८७१८३.२७ | ४८१0८२७९.४५ | ४५१४५९५३.२0 | ७८२0६७.00 | ७८0८२१.११ |

नगरपालिकामा समावेश भएका साविकका ७ ओटै गा.वि.स.को वितग ३ आर्थिक वर्षमा (आ.व. २०७०/७१ – २०७२/७३) आन्तरिक स्रोत तर्फको आय रु. ७ लाख ८२ हजार ६७ र आन्तरिक खर्च तर्फ रु. ७ लाख ८० हजार ८ सय २१ देखिन्छ। सोही अवधीमा ती सबै गा.वि.स.हरुको चालु आम्दानी रु. २ करोड ७२ लाख ६२ हजार ५ सय ७० छ भने चालु खर्च तर्फ रु. २ करोड ७४ लाख ८७ हजार १ सय ८३ रहेको छ। त्यस्तै पूँजिगत आम्दानी रु. ४ करोड ८१ लाख ८ हजार २ सय ७९ छ भने पूँजीगत खर्चतर्फ रु. ४ करोड ५१ लाख ४५ हजार ९ सय ५३ रहेको देखिन्छ।

## ९.७ नगरपालिकाको अन्य तहसँगको अन्तर सम्बन्ध तथा साझेदार संघ/संस्था

कुनै पनि नगरपालिका वा गाउँपालिकाको अर्को नगरपालिका अथवा गाउँपालिकाका सँग कुनै न कुनै रुपमा एक आपसमा सम्बन्ध रहेको हुन्छ। सम्बन्धको प्रकृति र दुरी नगरपालिकाहरू बिच फरक-फरक हुन सक्छ। मानव विकासको निम्ति विभिन्न स्थानहरूमा आवत जावत गर्नु पर्ने, उपलब्ध स्रोत र साधनको परिचालन गर्ने क्रममा एक नगरपालिकाले अर्को नगरपालिकामा निर्भर रहनु पर्ने हुन्छ। ती अन्तरनिर्भताका मुख्य क्षेत्रहरू, यातायात, बसाईसराई, कृषि तथा पशु उपज, वन पैदावर, पर्यटन, रोजगारी, प्राकृतिक स्रोत उपयोग एवं व्यवस्थापन, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि हुन्। यस नगरपालिकामा भएका विविध खाले सुविधा प्राप्त गर्न अन्य नगरपालिका तथा गाउँपालिकाबाट आउने गरेको देखिन्छ। अन्य पहाडी/तराई क्षेत्रबाट कृषि र बनजन्य उत्पादनहरू यस नगरमा भित्रिने गर्दछन् र यहाँको विभिन्न घरेलु उद्योगबाट उत्पादित वस्तु तथा विभिन्न सेवाहरू अन्य गाउँपालिका/नगरपालिकासम्म निर्यात गर्ने गरेको पाइन्छ जसले गर्दा यहाँका स्थानीय बासिन्दाको आयस्तरमा बृद्धि हुन पुगेको छ। यी विविध कारणले अन्तर नगरपालिका/गाउँपालिकासम्बन्ध अझ बढी सुदृढ भएको देखिन्छ।

बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकाको छिमेकी नगरपालिका, गाउँपालिका तथा जिल्ला समन्वय समितिजस्ता सरकारी निकायहरुसँग राम्रो सम्बन्ध रहेको छ। फलत: यस क्षेत्रको विकासात्मक कृयाकलापको सञ्चालनमा समन्वय गर्ने गरिएको छ। त्यसैगरी विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थासँग समेत राम्रो सम्वन्ध रहेको छ।

हाल यस नगरपालिका क्षेत्रमा नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, पास नेपाल, ओरेक नेपाल, आरआरएन, खाद्य सुरक्षा, दलित विकास समाज, शारदा नेपाल, पार्ड नेपाल, आसमान, लि बर्ड सल्यान, गरिबी निवारण संस्था, सुआहार, शान्ति नेपाल, आँखीझ्याल, मध्यपश्चिम युवा मिलन केन्द्र जस्ता राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरु कार्यरत छन्।

# बनगाड कुपिण्डे नगर कार्यपालिकाकाको विवरण

**गोविन्द कुमार पुन**
नगर प्रमुख
९८१३४६०११०

**मन्जु यरी**
नगर उपप्रमुख
९८०९५०४३८८

**शान्त कुमार यरी**
१ नं. वडा अध्यक्ष
९८१२४७६१७४

**प्रतिमल बुढा**
२ नं. वडा अध्यक्ष
९७४८०५८०१६

**टेक बहादुर पुन**
३ नं. वडा अध्यक्ष
९७४८०८८५१३

**मोमत रोका**
४ नं. वडा अध्यक्ष
९८६८३५३१०२

**कमल बि.क.**
५ नं. वडा अध्यक्ष
९८६८२०१७५०

**पुरुषोत्तम आचार्य**
६ नं. वडा अध्यक्ष
९७४८५४०२२९

**भोपाल के.सी.**
७ नं. वडा अध्यक्ष
९८०९५५८३७५

**कुल बहादुर पुरी**
८ नं. वडा अध्यक्ष
९८४८०७३०७३

**इन्द्र बहादुर कुमाई**
९ नं. वडा अध्यक्ष
९८०६२२००३५

**मान सिं पुरी**
१० नं. वडा अध्यक्ष
९७४८५४०९३९

**बीर बहादुर बुढा मगर**
११ नं. वडा अध्यक्ष
९८६८३९९५७०

**गोबिन्द डागी**
१२ नं. वडा अध्यक्ष
९८०९७८२००४

**गंगा बिएम**
महिला सदस्य
९८६४९८१४५२

**गपली कमेनी**
महिला सदस्य
९७४८६०३२४१

**कमला बुढा मगर**
महिला सदस्य
९८६८३९९८४२

**शुसिला बि.क.**
महिला सदस्य
९८६६८३७४१०

**विन्दु सुनार**
महिला सदस्य
९८१६५१७१७१

**गिता बि.क.**
दलित सदस्य
९८४८०७३३४८

**जय प्रकाश बि.क.**
दलित सदस्य
९७४८५१७६१७

**चिर्त बहादुर नेपाली**
दलित सदस्य
९८६८३७२२४२

## वडा नं. १ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरुको विवरण

**शान्त कुमार यरी**
वडा अध्यक्ष
९८१२४७६१७४

**आशा वली**
महिला सदस्य
९८१०९९१६२६

**चन्द्रकला बि.क.**
दलित महिला सदस्य
९८१५५७७८११

**मोहन बि.सी.**
सदस्य
९८२२५५९३५८

**रबिराज शर्मा**
सदस्य
९८१९५४५३९६

## वडा नं. २ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरुको विवरण

**प्रतिमल बुढा**
वडा अध्यक्ष
९७४८०५८०१६

**मैना खत्री**
महिला सदस्य
९८२४५१३११२

**जयकला दमाई**
दलित महिला सदस्य
९८६६८६८११४

**गोपाल राना**
सदस्य
९८०९७५२२१५

**चामुनारायण शर्मा**
सदस्य
९८४४९७९२२३

## वडा नं. ३ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरुको विवरण

**टेक बहादुर पुन**
वडा अध्यक्ष
९७४८०८८५१३

**गंगा बिएम**
महिला सदस्य
९८६४९८१४५२

**पार्वती कामी**
दलित महिला सदस्य
९८६४९३५२७०

**धने बुढा**
सदस्य
९७४८५३९६०३

**भीम बहादुर बुढा**
सदस्य
९८६८००४०३५

## वडा नं. ४ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरुको विवरण

**मोमत रोका**
वडा अध्यक्ष
९८६८३५३१०२

**धनसरी पुन**
महिला सदस्य
९८१५५७६५८३

**शुसिला बि.क.**
दलित महिला सदस्य
९८६६८३७४१०

**थले दमाई**
सदस्य
९८६६९४४६२७

**बिरबल बुढाथोकी**
सदस्य
९८१०९६२१५१

## वडा नं. ५ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरूको विवरण

**कमल बि.क.**
वडा अध्यक्ष
९८६८२०१७५०

**कल्पना राना**
महिला सदस्य
९७४८५४१००९

**विन्दु सुनार**
दलित महिला सदस्य
९८१६५१७१७१

**कुलबहादुर खत्री**
सदस्य
९८६८२२३३८०

**गोब बहादुर कामी**
सदस्य
९८६८०५४०७०

## वडा नं. ६ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरूको विवरण

**पुरुषोत्तम आचार्य**
वडा अध्यक्ष
९७४८५४०२२९

**रुपा बस्नेत**
महिला सदस्य
९७४१४४६५१३

**यामा कुमारी दमाई**
दलित महिला सदस्य
९८१६५३६६४४

**चन्द्र बहादुर शाही**
सदस्य
९७४८०२७६५०

**प्रेम बहादुर चलाउने**
सदस्य
९८२२८६९५९३

## वडा नं. ७ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरूको विवरण

**भोपाल केसी**
वडा अध्यक्ष
९८०९५५८३७५

**कसरी कुमारी बुढा**
महिला सदस्य

**भीमा बि.क.**
दलित महिला सदस्य
९७४८१०७०३४

**तोलाराम बस्नेत**
सदस्य
९८५८०४४३४४

**हिरालाल घर्ती**
सदस्य
९८६८२७८४५१

## वडा नं. ८ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरूको विवरण

**कुल बहादुर पुरी**
वडा अध्यक्ष
९८४८०७३०७३

**चिमसे कुवर**
महिला सदस्य
९८६०८९१०८५

**गपली कमिनी**
दलित महिला सदस्य
९७४८६०३२४१

**नरेन्द्र घर्ती मगर**
सदस्य
९८६८३८७४५३

**टोकबहादुर पुन**
सदस्य
९८६८४८११९०

## वडा नं. ९ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरूको विवरण

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | | |
| **इन्द्र बहादुर कुमाई** | **भगवती बोहरा** | **भिमा कुमारी कामी** | **चवल सिं कामी** | **इन्द्र बहादुर परियार** |
| वडा अध्यक्ष | महिला सदस्य | दलित महिला सदस्य | सदस्य | सदस्य |
| ९८०६२२००३५ | ९८१२५९७४१५ | ९८१०८५८३४० | ९८१८०१०१४० | ९८१०९५५६०६ |

## वडा नं. १० का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरूको विवरण

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | | |
| **मान सिं पुरी** | **दिल माया बुढा** | **पेर्मकली परियार** | **चुडामणि घर्ती** | **जुक्ति घर्ती** |
| वडा अध्यक्ष | महिला सदस्य | दलित महिला सदस्य | सदस्य | सदस्य |
| ९७४८५४०९३९ | ९८१५५४६९६३ | | ९८०८२८६४६६ | ९८४४९७९४७८ |

## वडा नं. ११ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरूको विवरण

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | | |
| **बीर बहादुर बुढा मगर** | **कमला बुढा मगर** | **लाली परियार** | **प्रकाश पुन मगर** | **मोलाल रोका** |
| वडा अध्यक्ष | महिला सदस्य | दलित महिला सदस्य | सदस्य | सदस्य |
| ९८६८३९९५७० | ९८६८३९९८४२ | ९८०९८६३४९९ | ९८४०५३५१५७ | ९८६६७४५१९० |

## वडा नं. १२ का निर्वाचित वडा प्रतिनिधिहरूको विवरण

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | | |
| **गोबिन्द डागी** | **वेलकुमारी वली** | **पवित्रा बि.क.** | **जोत बहादुर बुढा** | **जोखे कामी** |
| वडा अध्यक्ष | महिला सदस्य | दलित महिला सदस्य | सदस्य | सदस्य |
| ९८०९७८२००४ | ९८०६२१३६९८ | ९८२२३४२७२५ | ९७४८०८५९१९ | ९८६६९७८४३५ |

## बनगाड कुपिण्डे नगर कार्यपालिकामा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

| क्र.सं | नामथर | पद |
|---|---|---|
| १ | जगत प्रसाद भुसाल | नि.कार्यकारी अधिकृत |
| २ | प्रकाश के.सी. | लेखा अधिकृत |
| ३ | केशब बहादुर बुढाथोकी | नायब सुब्बा |
| ४ | नेत्र बहादुर बुढाथोकी | नायब सुब्बा |
| ५ | खगिसरा घिमिरे | नायब सुब्बा |
| ६ | बालाराम बास्तोला | खरिदार |
| ७ | भिम बहादुर घर्ति | खरिदार |
| ८ | कृष्ण बहादुर शाही | अ.स.ई. |
| ९ | घन बहादुर वि.सी. | स.ले.पा |

## बनगाड कुपिण्डे नगरका विभिन्न वडा कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

| वडा नं. | कर्मचारीको नामथर | पद |
|---|---|---|
| १ | बालाराम बास्तोला | वडा सचिव(खरिदार) |
| | घन बहादुर वि.सी. | स.ले.पा |
| | निराजन यरी | स.इ |
| | प्रेम बहादुर घर्ति | का.स. |
| २ र ३ | गणेश बुढा मगर | स.ले.पा. |
| | तिलक बहादुर शाही | अ.स.इ |
| ४ र ५ | खगिसरा घिमिरे | वडा सचिव(ना.सु) |
| | डिल्ली बहादुर बि.के. | स.ले.पा. |
| | नारायण जित राना | अ.स.इ. |
| | खुइतो राना | का.स |
| ६ र ७ | नेत्र बहादुर बुढाथोकी | वडा सचिव (ना.सु) |
| | दल बहादुर पुन | स.ले.पा. |
| ८ र ९ | केशब बहादुर बुढाथोकी | वडा सचिव (ना.सु) |
| | नारायण प्रसाद यरी | अ.स.इ |
| | ध्रुव नेपाली | सा.प. |
| | चेत बहादुर विष्ट | का.स. |
| १० र ११ | कृष्ण बहादुर शाही | अ.स.इ |
| | हेमराज वली | का.स. |
| १२ | भिम बहादुर घर्ति | वडा सचिव (खरिदार) |
| | बिनिता डाँगी | स.ले.पा |
| | नेत्रलाल वि.क. | का.स. |